

T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM İKTİSADI VE FİNANSİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**İSLAM İKTİSADI AÇISINDAN FAİZ VE KÂR
KAVRAMLARI MUKAYESESİ**

MUSTAFA TAŞKIN

2501180430

TEZ DANIŞMANI

PROF.DR. SERVET BAYINDIR

İSTANBUL-2021

ÖZ

İSLAM İKTİSADI AÇISINDAN FAİZ VE KÂR KAVRAMLARI MUKAYESESİ

İnsanlık tarihi kadar eski olan faiz mefhumu ve kâr kavramı çalışmamızın özünü oluşturmaktadır. Burada sorun teşkil eden husus İslam tarafından kârın meşru görülüp faizin yasaklanmasıdır. Bu meselenin anlaşılması amacıyla çalışmamızda birincil olarak faiz kavramına değinilmiştir. Faiz ve ilintili kavramlar açıklanarak aralarındaki ilişki açıklanmıştır. Meseleyi derinden anlamak adına İslam dininin meşruiyet kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'teki faiz kavramlarına mezheplerce açıklanan faiz eylemine değinilmiştir. Faizin ne tür bir eylem sonucunda ortaya çıktığına dikkat çekmek istenmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde kâr kavramı ve ilintili diğer kavramlar açıklanmıştır. İslam tarafından meşru görülen kârın oluşum sebepleri yani bir başka deyişle kârı meşruiyet zeminine çeken olaylar silsilesi aktarılmaya gayret edilmiştir. Klasik iktisat düşüncesindeki kâr kavramına yer verilerek İslâmi bakış açısıyla karşılaştırılmasına imkân sağlanmıştır.

Üçüncü bölümde kâr ve faiz mukayesesi akit, tarafların eylemleri, sözleşmelere konu olan mallar, toplumsal etkileri ve tarafların risk üstlenimleri gibi mukayeselerle faiz ve kâr kavramları arasındaki benzerlik ve ayrışım noktalarına değinilmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışma faiz ve kâr kavramlarını İslami perspektiften gözler önüne sermeyi ve mukayese etmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam İktisadı, İktisat, İktisat, Faiz, Kâr

ABSTRACT

COMPARISON OF THE CONCEPTS OF INTEREST AND PROFIT IN TERMS OF ISLAMIC ECONOMICS

The concept of interest and profit, which is as old as the history of humanity, constitutes the essence of our work. The problem here is that Islam sees profit as legitimate and prohibits interest. In order to solve this problem, the concept of interest is primarily mentioned in our study. Interest and related concepts are explained and the relationship between them is explained. In order to understand the issue deeply, the concept of interest in the Qur'an and Sunnah, which is the source of legitimacy of the religion of Islam, has been mentioned. It is aimed to draw attention to what kind of action the interest arises.

In the second part of our study, the concept of profit and other related concepts are explained. The reasons for the formation of profit, which is seen as legitimate by Islam, in other words, the series of events that draw profit to the ground of legitimacy have been tried to be conveyed. By giving place to the concept of profit in classical economic thought, it is possible to compare it with an Islamic point of view.

In the third chapter, comparisons such as the comparison of profit and interest, the actions of the parties, the goods subject to the contracts, their social effects and the risk assumptions of the parties, and the points of similarity and divergence between the concepts of interest and profit are mentioned.

In conclusion, this study aims to reveal and compare the concepts of interest and profit from an Islamic perspective.

Keywords: Islamic Economics, Economics, Profit, Interest, Capital.

ÖNSÖZ

Faiz üzerine çokça çalışma yapılmış önemli bir konudur. Bu konu insanlık tarihi boyunca çeşitli açılardan sürekli tartışılan, üzerine sıkça araştırmalar yapılan iktisadi hayatı etkileyen önemli ve öncelikli alanların başında gelmektedir. Ticaretin itici gücü olan kâr ise iktisadi hayatın devamı için olmazsa olmaz etken faktördür. Bu çalışmanın temel hedefi bu iki kavramı derinlemesine analiz edip, benzeşen ve ayrışan noktalarını mukayese etmektir.

Bu tez araştırmanın konusu, amacı, önemi, yöntemi, kaynakların değerlendirilmesinin yer aldığı “giriş” kısmının haricinde üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde faiz ve ilintili kavramlara yer verilerek, İslam dininin kaynaklarında faiz araştırılmıştır. İkinci bölümde ise kâr kavramı ve ilintili kavramlar açıklanarak, iktisatta kârın oluşumundan kâr teorilerine kadar derinlemesine bir araştırma üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise faiz ve kâr kavramları çeşitli perspektiflerden mukayese edilecektir.

Tez çalışmamız boyunca, konunun belirlenmesi ve çalışma boyunca görüş, öneri ve direktifleriyle tezin tamamlanmasına sonsuz katkı sağlayan ve her konuda yakın ilgi ve desteğini esirgemeyen tüm yoğunluğuna rağmen zaman ayıran değerli Danışman hocam Prof. Dr. Servet Bayındır’a şükranlarımı sunarım.

Tez çalışması sürecinde maddi manevi desteklerini esirgemeyip her daim yanımda olan, haklarını ödeyemeyeceğim aileme şükranlarımı arz ederim.

Tezimizin, iktisadın en önemli kavramlarından olan faiz ve kârın anlaşılmasına ve İslami ilimlere bir su damlası olsa da katkıda bulunmasını Yüce Allah’tan niyaz ederim.

İstanbul, 2021

Mustafa Taşkın

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

FAİZ KAVRAMI VE FAİZİN TARİHÇESİ

1.1. Faiz.....	10
1.1.1 Sözlük Anlamı	11
1.1.2. İstılahi Anlamı	12
1.2. Mezheplerde Faiz.....	13
1.2.1. Ribe'n Nesie	14
1.2.2. Ribe'l-Fadl	15
1.2.3. Faizin İlleti.....	16
1.2.3.1. Altın ve Gümüş Değişiminde Faizin İlleti.....	16
1.2.3.2. Diğer Faiz Mallarında Faizin İlletiyle ilgili Mezhep Görüşleri.....	18
1.2.3.2.1. Hanefi Mezhebinin Görüşü.....	18
1.2.3.2.2. Şafii Mezhebinde Faiz İlleti.....	20
1.2.3.2.3. Mâlikî Mezhebinde Faizin İlleti	20
1.2.4. Mezheplerin Görüşlerinin Değerlendirilmesi	21
1.3. Faizle İlintili Kavramlar.....	22
1.3.1. Deyn.....	22
1.3.2. Karz.....	23
1.3.4. Bey'	23
1.3.5. İcâre	24
1.4. İslam Öncesi Dönemde Faiz	24
1.4.1. İlk Çağ 'da Faiz.....	25
1.4.2. Yahudilik İnancında Faiz.....	26

1.4.3. Hristiyan İnancında Faiz	27
1.5. İslam'ın Temel Kaynaklarında Faiz	29
1.5.1. Kur'an'ı Kerim'de Faiz	29
1.5.2. Sünnette Faiz.....	35
1.5.2.1. Faizi Yasaklayan Rivayetler	37
1.5.2.2. Faizi Açıklayan Rivayetler	39

İKİNCİ BÖLÜM

KÂR KAVRAMI, MEŞRUIYETİ VE İKTİSAT DÜŞÜNCESİNDEKİ YERİ

2.1. Kâr Tanımı ve İlgili Kavramlar	45
2.2. Kâr Tanımı	45
2.2.1. Kâr'ın Sözlük Anlamı	47
2.2.2. Müfessirlere Göre Kâr Tanımı	48
2.2.3. Fakihlere Göre Kâr Tanımı	49
2.2.4. Ticarete Kâr	49
2.3. Kâr'la İlişkili Kavramlar	51
2.3.1. Ücret.....	51
2.3.2. Nema	52
2.3.3. Kesb	53
2.3.4. Nitac	53
2.3.5. Galle.....	53
2.3.6. Faide.....	54
2.3.7. Ganimet.....	54
2.4. Kârın Meşruiyeti	55
2.5. İslam İktisadında Kâr Oluşum Faktörleri	58
2.5.1. Sermaye	58
2.5.2. Emek	60
2.5.3. Daman	60
2.6. Klasik İktisatta Kâr	61
2.6.1. Kapitalist Düşüncede Kâr	64
2.6.2. Sosyalist Düşüncede Kâr	65
2.7. Kâr Teorileri	66

2.7.1 Kâr'ı, İktisadi Hayatın Dinamizmi ile İzah Eden Teoriler	66
2.7.2. Kârı Yenilikle İlişkilendiren Görüşler	68
2.7.3. Kârı Risk ve Belirsizlikle İlişkilendiren Görüşler	69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÂR VE FAİZİN FARKLI AÇILARDAN MUKAYESESİ

3.1. Kâr ve Faizin İşlem Bakımından Mukayesesi	71
3.2. Kâr ve Faiz'in Sözleşme Niteliği Bakımından Mukayesesi	72
3.3. Kâr ve Faizin Akde Konu Olan Varlıklar Bakımından Mukayesesi	74
3.4. Kâr ve Faizin Tarafların Riske Katlanması Açısından Mukayesesi	74
3.5. Kâr ve Faizin Toplumsal Etkileri Açısından Mukayesesi	76
SONUÇ	80
KAYNAKÇA	82

KISALTMALAR LİSTESİ

AAOIFI : Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions

a.g.e : Adı geçen eser

a.g.m : Adı geçen makale

akt. : Aktaran

bk. : Bakınız

c. : Cilt

çev. : Çeviren

ed. : Editör

t.y. : Basım tarihi yok

v.b. : Ve benzeri

md. : Maddesi

y.y. : Basım yeri yok

H. : Hicri

Hz. : Hazreti

s.a.v. : Sallallahu aleyhi ve selem

vb. : ve benzeri

nşr. : Neşreden

thk. : Tahkik

GİRİŞ

Günümüzde insanların hayatlarını doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen önemli bir olgu olan faizin iktisadi açıdan birçok tanımı yapılmıştır. Bu tanımların önemli bir kısmı günümüz iktisat teorisyenlerine aittir. Her biri kendisinden önce ortaya atılan teorilere yapılan eklemelerle ilerleyen modern iktisadi anlayış faizin toplumsal yapı üzerindeki olumsuz etkisini ortaya koymakta yeterli olamamıştır. Bu nedenle faizin ekonomik sistem üzerindeki olumsuz etkisini tespit etmek günümüzün önemli bir sorunudur. Üretim faktörlerinin önemli bir unsurunu oluşturan sermaye ise faizle ilintili bir kavramdır. İktisadi ekollerin çoğunda faiz sermaye birikimi için olmazsa olmaz bir faktördür. Bu bağlamda ortaya atılan teorilerin çözümünden çok toplumsal gelir adaletsizliğini perçinlediği ileri sürülmektedir.

İslam iktisat düşüncesi ise kapitalizmin aksine sermaye birikimi için faiz yerine kâr ve onu doğuran sermaye ilişkileri üzerinde yoğunlaşmıştır. İslam iktisat teorisinde asıl olan sermaye birikimi değil bu sermayeyi helâl yollarla elde etmek ve işletmektir. Dolayısıyla temel ayrım noktası sermaye birikimi yapılırken kullanılan yöntem ve metodun hangi ilke ve prensiplere dayandığıdır.

İslam'ın iktisadi yaklaşımını ortaya koyma bakımından faiz ile kâr kavramının mukayeseli şekilde netleştirilmesi önem arz etmektedir. İslam'ın faizi gayrimeşru ve kârı ise meşru görmesinin, elbette ki teknik nedenleri vardır. Bu bağlamda çalışma boyunca; faiz kavramı, faizle ilintili kavramlar, tarih boyunca faizin serüveni, kâr kavramı, kâr ile ilgili kavramlar, faiz ve kâr kavramlarının mukayesesi üzerine yoğunlaşmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın Konusu ve Kapsamı

Faiz, günümüz dünyasında hemen herkesin mahiyetini olmasa da ismini bildiği bir kavramdır. Bu çalışmanın konusu, kâr ve faizi mukayeseli bir şekilde incelemek böylece bu iki kavram arasındaki farkı İslam iktisadı perspektifinden ortaya koymaktır. Çalışmamız öncelikle faizi ve daha sonra kâr kavramını tanımlamayı ve çeşitli açılardan birleştikleri ve ayrıştıkları noktaları mukayeseli şekilde analiz etmektedir. Tezin üzerine inşa edildiği temel soru “Faiz ve kâr arasında bir fark var

mıdır? varsa nedir? Bu soru bir takım alt sorular sormadan basitçe cevabını verebileceğimiz bir soru değildir. Bu sebeple cevaplandırmamız gereken bazı alt sorular şunlardır:

- İslam hukukunda faizin tanımı nedir?
- Faiz nasıl bir iktisadi eylem biçimidir?
- Ticaret ile faiz arasındaki fark nedir?
- İslam hukukuna göre kâr nedir?
- Modern teorilerde kâr nasıl ele alınmıştır?
- Kâr hangi tür bir iktisadi eylem sonucu oluşur?
- Kâr'ı meşru faizi gayrimeşru kılan faktörler nelerdir?
- Faiz ve kâr sözleşmelerine konu olan mallar bakımından fark var mıdır?

Bu tez çalışmasında yukarıdaki sorulara cevap aranacak ve İslam iktisadı açısından faiz ve kâr kavramları önemli yönleriyle ortaya konmaya çalışılacaktır. Ayrıca bu iki kavramla ilintili diğer kavramlar ve bu kavramlarla ilgili çeşitli ekonomik anlayışların görüşleri de ele alınmıştır.

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Faiz ve kâr gibi iki önemli kavramı derinlemesine açıklamaya çalışan bu tezin amacı önceki kısımda yer alan sorulardan hareketle kâr ve faiz arasındaki farkı ortaya koymaktır. Amaç doğrultusunda somut adımların atılabilmesi için mukayese referans noktası olarak Kur'an, Sünnet ve mezhepler esas alınmıştır.

Girişimcinin iş yapma temel motivasyonu olarak ön plana çıkan etken faktör kârdır. Kâr sermaye birikimi için olmazsa olmaz bir olgudur. Klasik iktisat teorileri girişimcinin yatırım yapması için beklenen kâr düzeyinin mevcut faiz düzeyinin üzerinde olmasını şart koşar. Onlara göre, aksi takdirde sermayedar piyasaya girişimci olarak değil kreditör olarak girer ve sermayesini en yüksek faiz gelirini elde edeceği

bir noktaya yatırır. Öte yandan, İslam iktisat düşüncesi çerçevesinde bakılacak olursa birey yaptığı her davranışta Allah'ın rızasını aramak durumundadır. Bu durumda birey faiz ve kâr mukayesesi yaparken konunun helal-haram boyutunu önemsemek zorundadır. İslam iktisat düşüncesi sermaye sahibi olmayı ve kâr elde etmeyi yasaklamaz aksine belirli kurallar çerçevesinde teşvik eder. Birey sermaye birikimini hayatının merkezi haline getirmediği sürece kendisi için sermayesini kâr elde etmek maksadıyla ticari sistemde dolaştırması öğütlenmiştir. Böylelikle; toplum içerisinde işsizlik problemi, gelir eşitsizliği, aşırı zenginleşme vb. problemlerin oluşmaması hedeflenmiş olabilir. Faiz ve kâr iktisadi açıdan insan hayatına etki eden çok önemli sonuçlar doğurmaktadır. Tezimiz, bu kavram arasındaki farkı ortaya koymakla önem arz etmektedir.

Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Tezimizin konusunu oluşturan İslam iktisadına faiz ve kâr kavramlarına açıklık getirmek için ilk bölümde faize ve ilgili diğer kavramlara yer verilmiştir. Faizin nasıl meydana geldiğine dair ayetler ve hadisler incelenip, fıkıh kaynaklarında meselenin nasıl izah edildiğine değinilmiştir.

Bir sonraki bölümde ise kâr kavramı incelenmektedir. Bu bağlamda İslam dininin temel referans noktaları olan başta Kur'an, ardından Sünnet ve son olarak da İslam Hukuku'nda bu iki kavramın nasıl ele alındığı derinlemesine incelenecektir. Nihayet çalışma boyunca bu iki kavram farklı ekonomik modellerden de yararlanılmak suretiyle derinlemesine tartışılacaktır. Bu bağlamda faiz ele alınırken öncelikle Ribâ ve daha sonra Deyn, Menfaat, Bey', Karz, İcare gibi kavramlar ele alınmıştır. Faizin tarih boyunca nasıl algılandığı ve diğer semavi dinlerin faiz karşısındaki tutumu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Faizin hemen ardından kâr kavramı ve Ücret, Nema, Kesb, Nitac, Galle, Faide, Ganimet vb. kavramlar yoluyla bu kavram açıklanmıştır. Son kısımda ise faiz ve kâr kavramları mukayese edilmiştir. Bütün bu çalışmanın mümkün olabilmesinde temel olarak Kuran ayetleri, pek çok hadis âliminden rivayet olarak nakledilen Peygamberimizin uygulamaları -sünnet- ve İslam Hukuk bilginlerinin yorumları çalışmada sıklıkla kullanılmıştır. Temel hadis ve fıkıh kaynaklarına müracaat edilmiştir. İslam literatürünün dışında kalan kaynaklar ise özellikle ekonomi

teorisyenlerinden Adam Smith ve ardılı kabul edilen Ricardo, Marx vb. teorisyenlerin teorileri ile Thomas Aquinas vb. farklı dinlerden bilginlerinin yorumlarından da ayrıca müracaat edilmiştir.

Çalışmamızda sözlükler incelenirken İbn Manzûr'un Lisânül'l-Arab'ından, Fîruzâbâdî'nin el-Kâmûsu'l-Muhît'ine, Mehmet Erdoğan'ın Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü'nden, Serdar Mutçalı'nın Arapça Türkçe Sözlük'ünden ve Webster's'in New Collagiate Dictionary adlı eserinden yararlanılmıştır.

Tefsirler incelenirken Taberî'nin Câmi'ul-Beyân'ı, Cessâs ve İbnü'l-Arabî'nin Ahkâmu'l-Kur'ân'ı, Râzi'nin Mefâtihu'l-Ğayb'ı, el-Beydâvî'nin Envaru't-Tenzil Mecmau't-Tefâsir'i, Muhammed Ali Es-Sabuni'nin Safvetü't-Tefasir'i Seyyid Kutub'un Fî Zılâli'l Kur'an'ına ve Faiz Ayetleri Tefsiri'i ve Elmalılı M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili'nden yararlanılmıştır.

Faiz ve kâr kavramlarının Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından nasıl açıklandığına bakmak için, çeşitli hadis kaynaklarına başvurulmuştur ve bunlardan ilgili rivayetler incelenmiştir. Hadislerin tespitinde Concordance'den yararlanılmıştır. Ardından kaynakların araştırılması için, Buhârî ve Müslim'in Sahihlerine, Tirmizi, Ebu Davud ve Nesai'nin Sünenlerine, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ine ve İmam Malik'in Muvatta'sında bakılmıştır.

Konumuza ilişkin mezheplere ait klasik kaynaklarına yer verilmektedir. Mezheplerin faize dair görüşleri incelenirken Ehl-i Sünnetten dört mezhebin ve Zâhiriyye mezhebinin görüşleri paylaşılmıştır. Bu bağlamda Hanefî mezhebinde, Serâhsi'nin el-Mebhut'u, Kasânî'nin Bedâi'u's- Sanâi'si, İbnü'l-Hümâm'ın Şerhu Fethü'l-Kadîr'i, İbn Abidin'in Reddül Muhtar adlı eserine müracaat edilmiştir.

Konu ile ilgili daha derinlemesine bilgi vermek amacıyla modern çalışmalara başvurulmuştur. Bunlardan faiz ve kâr kavramları ile ilintili olanları;

1. Ali Rıza Gül, **Tarihi Bağlamı Çerçevesinde Kur ân da Faiz Ribâ Yasağı**, Avrasya Yayıncılık, Ankara, 2006.

Bu eserde İslam öncesinde Mekke, Medine ve Taif şehirlerinin ekonomik durumları hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca cahiliye ribası farklı açılardan ele alınıp detaylıca anlatılmıştır.

2. Abdülaziz Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul 2008.

Kitapta faiz Kur'an ve Sünnet perspektifinden ele alınmış olup, sahabe ve fukaha döneminde faiz meselesine dair önemli tespitlerde bulunulmuştur. Sonuç olarak faizin borç işleminden doğduğu kanaatine varılmıştır.

3. Alpaslan Alkış, **“İslâm Hukukunda Faizin İleti”**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / 31 (Haziran 2018): 113-160.

Bu makalede faizin ileti hakkında derinlemesine analizler yapılarak klasik fıkıh literatüründe incelemeler yapılmıştır.

4. Hesna Serra Aksel, **Kur'an ve Sünnet'te Ticaret ve Faiz Kavramları**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Bu tez çalışmasında ticaret ve faiz kavramlarının terim ve sözlük anlamlarına klasik fıkıh literatüründeki faiz çeşitlerine ve illetlerine yer verilmiştir. Ticaret ve faizin farklı eylemlerden oluştuğu sonucuna varılmıştır.

5. Oğuzhan Tan, **“Ekonomik Realite Temelinde Altı Sınıf (Esnâf-ı Sitte) Hadisi Üzerine Bir Değerlendirme”**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 51 / 2.

Makalede altı mal hadisi ekonomik gerçekler açısından tekrar değerlendirilmiştir. Hadiste değinilen malların İslam'ın doğusu esnasında en çok mal-para olarak kullanılan nesneler olduğuna değinilmiş, bu nedenle belirtilen malların ölçü ve tartı özelliğinden çok parasal olma niteliğinin ele alınması gerektiği sonucuna varılmıştır.

6. Servet Bayındır, “**Faize Kur’an ve Sünnet Çerçevesinden Farklı Bir Bakış**”, 7. VII. İslâm Hukuku Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı Mezheplerde Tutarlılık: Tebliğler Metni, İstanbul, Süleymaniye Vakfı, 2012.

Bu tebliğde, faizin fıkıh kaynaklarında ve kutsal metinlerde işlenişine yer verilmiştir. Çeşitli ticari eylemlerle faiz ele alınmıştır. Faizin karz ile ilgili olduğu sonucuna varılmıştır.

6. Kübra Ertürk, **Fıkıhta Faiz Konusu Mallar**, İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Bu tezde klasik kaynaklardan faiz konusunu oluşturan mallar incelenmiştir. Faizin Bey’ akdi ile kıyaslaması yapılmıştır. Faize ancak misli malların konu olabileceği sonucuna varılmıştır.

7. M. Umer Chapra, Adil Bir Para Sistemine Doğru, çev. Ömer Faruk Tekdoğan, İktisat Yayınlar, İstanbul, 2019.

Bu eserde faize ve yol açtığı sorunlara değinilmiş, faizden kaynaklı sosyal sorunlara dair çözüm önerilerinde bulunulmuştur. Eser sosyal adaletsizlik bakımından önemli tespitler içermektedir.

8. Zeynep Hafsa Orhan ve Taha Eğri, **İslam İktisadı Perspektifinden Faiz**, İktisat Yayınları, 2018.

Bu eser yazarlar tarafından çeşitli akademisyenler tarafından yazılmış olan makalelerin derlenmesi ile oluşmuştur. Faiz ilintili pek çok konu içerisinde farklı yazarlar tarafından kaleme alınmıştır.

9. AAOIFI, **el-Meâyîru’s-şer’iyye**, 2002.

İslami Finans Kuruluşları İçin Muhasebe ve Denetleme Kurumu’nun yayımladığı el-Meâyîru’s-şer’iyye isimli eserde Faizsiz Kurumların standartlarını, sözleşme yapısı ve şartları, sermaye ve kâr ile ilgili şartlar fıkhi gerekçeleri ile verilmiştir.

10. Abdulhamid İsmail Muhammed, **er-Ribh fi’l-fıkhi’l-İslamî**, Dımeşk Üniversitesi Şeria Fakültesi (Doktora Tezi), 2005.

Müellif konuya kârın tanımını inceleyerek başlamaktadır. Bu tarifleri müfessirler ve fakihlerden (ticarete kâr, murâbaha satışı kârı, şerikât akdi kârı) yaptığı nakillere açıklar. Mevcut iktisat sisteminde kâr olgusunu inceleyerek bir karşılaştırma yapmaktadır. Kârın Kur'an, sünnetten meşruiyetini ortaya koyar. Sahabe ve tabiin döneminde kâr ile ilgili rivayetleri delil olarak getirir. Kâr elde etme vasıtalarını açıklar, kâr elde etme sebepleri (mal, sermaye, iş, tazminat) üzerinde durur. İslam fıkhiinde kâr prensiplerini açıklar. Son bölümde kârın şerî ve ahlâkî kurallarını açıklayarak çalışmasını sonlandırır.

11. Marks Obrinsky, **Profit Theory and Capitalism**, University of Pennslsylvania Press, Philadelphia, 1983.

Faiz ve kâr kavramlarının mukayesesi için kullanılan kaynaklardan birisi de Obrinsky (1983)'nin Profit Theory and Capitalism (Kar Teorisi ve Kapitalizm) başlıklı eseridir. Günümüz ekonomi düşüncesinin kâr ve faiz kavramlarını ele alırken kullandıkları temel referans noktalarını daha iyi anlamlandırmayı mümkün kılmıştır. Söz konusu eser kâr kavramını pek çok farklı bakış açısından yararlanarak etraflıca tartışmaktadır. Adı geçen eserde Obrinsky, kâr kavramını Smith'ten Keynes sonrası döneme kadar tartışır. Kitabın beş ve altı numaralı başlıkları özellikle dikkat çekicidir. Bunlar sırasıyla, "Profits and the Entrepreneur" (Kâr ve girişimci) ve "Profits and Uncertainty" (Kâr ve Belirsizlik) bölümleridir. Bu bölümler kârın meşruiyetini sağlayan faktörler arasında girişimcinin çabasını, bilinmezlik yani risk faktörünü üstlenimine atıfta bulunmaları açısından önemlidir. Adı geçen eserde Obrinsky, kârın kökeni olarak üretilen malın üretken hizmetlerin toplam bedelinin üzerindeki bir pahaya satılması tanımını ortaya koyar. Obrinsky'e göre bu durumun oluşması için iki ön koşul mevcuttur. İlk olarak girişimciler, üretken hizmetlerin sahiplerinin ellerindeki hizmetlerin değerini güncel değerinden az ya da şayet gelecekteki değerlerini doğru tahmin edebiliyorlarsa alacakları bu hizmetleri daha fazla bir fiyata piyasada satıp satamayacaklarını fakat yine de her ihtimale karşı alacakları ürünleri/hizmetleri minimum bir değerle fiyatlayarak ürünlerin çok düşük fiyatlara mal edilmesini böylece maliyetlerin kârlılığı düşürmemesini garantiye almalıdırlar. İkinci olarak girişimciler, alacakları ürün veya hizmetler için ödeyecekleri fiyatların gelecekte piyasada gerçekleştireceği satış fiyatına yaklaşmasını önlemeye

çalışmalıdırlar. Esasen bu ikinci nokta birinci noktanın bir cüzünü teşkil eder denilebilir.

12. Hayrettin Karaman, Şafak Ali, **İslam Hukukuna Göre Alışveriş'te Vâde Farkı Ve Kâr Haddi**, İSAV yayınları, İstanbul, 1987.

Hayrettin Karaman tarafından derlenen bu eser, kâr ile ilgili tartışmaların derlendiği bir kitaptır. Kitapta alışverişlerde kâr hadleri üzerine yoğunlaşmıştır.

13. Cemal Kalkan, **Mudârabe Ortaklığında Kâr Teorisi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Doktora Tezi).

Bu tezde mudarebe üst başlığında kâr ve ilintili kavramlar detaylıca ele alınmış, faiz ve kâr mukayesesine detaylı olarak yer verilmemiştir.

14. Hamdi Döndüren, **İslam Hukukunda Alım Satımda Kâr Hadleri**, İnce Matbaası, Balıkesir, 1991.

Türkiye’de fıkhi perspektiften kârla ilgili en eski çalışmalardan birisidir. Doktora tezinden oluşan bu eser, kâra ve hadlerine ilişkin detaylı bir incelemeden oluşmaktadır.

15. Mansur İsa Dayfullah, **Nazariyyetü'l erbâh fi'l mesârifi'l islâmî: dirâse mukârene**, Daru'n nefâis, Amman, 2007.

Müellif bu kitabında ilk olarak kârın lügavi ve ıstılahi anlamı üzerinde durmuş sonrasında kârın nasıl gerçekleştiğini ve şartlarını açıklamıştır. Âyet ve hadislerle kâr ve faiz arasındaki farka değinmiş, fukahanın meseleye bakışını açıklamıştır. Galle, fâide ve ücrete de değinerek terimler arasındaki farkları ortaya koymuştur. Ticaret çeşitlerini belirterek kârın bu işlemlerin sonucunda meşru bir şekilde nasıl meydana geleceğini belirtmiştir. Kitabın ana konusunu teşkil eden şariat ve modern hukukun kâra bakışını incelemiştir.

16. İd Adil Abdulfudayl, **er-Ribh ve'l-hasâra fî muâmelâti'l-mesârifi'il-İslâmiyye**, Daru'l-fikri'l-câmiî, İskenderiyye, 2007.

Bu çalışma, kâr ve kâra dair kavramların ayrıntılı biçimde ele alındığı nadir eserlerden birisidir. Çalışmada içerik olarak konudan bağımsız ayrıntılara yer verilmiştir.

17. Servet Bayındır, **Ribanın Tarifi Konusunda Yeni Bir Yaklaşım Önerisi**, İlahiyat Akademi, 2021 sayı:13 s.1-30.

Makalede faiz, Kur'an ve sünnet perspektifinden incelenmiş, ardından İslam hukukunda faizin tanımı üzerine incelemelerde bulunulmuştur. Bu tanımlar üzerinden yapılan çıkarımla, faizin eylem değil sonuç odaklı açıklandığı belirtilmiştir. Faize eylem olarak yaklaşan fakihlerin görüşlerine yer verilmiş, ardından faize iktisadi eylem odaklı bir tanım teklifinde bulunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

FAİZ KAVRAMI VE FAİZİN TARİHÇESİ

Modern ekonomi teorilerinde faiz, yatırımların başat faktörlerinden biri olarak ele alınmaktadır. Faiz ile yatırımlar arasında önemli bir korelasyon öngören Modern ekonomi teorilerine göre yatırım karşılığında elde edilecek kazanç beklentisi aktif faiz haddinin altında ise yatırım yapılmaz çünkü sermaye hiçbir risk almaksızın kendisini faiz yoluyla daha fazla bir getiriye ulaştırabilecektir.¹ Dolayısıyla belli başlı ekonomilerinde faiz hâdleri 0 ile 2.5 puan arasında tutularak sermayedarlar için kâr sağlayan yatırımlar teşviki oluşturulması hedeflenmektedir.² Bununla birlikte düzenleyicilerin faiz hadlerini düşürerek sermayeyi kâr esaslı yatırımlara yönlendirme çabaları gelişmiş ekonomilerde faiz hadlerinin düşüklüğü sermayeyi yatırıma dönüşümüne tamda istenen sonucu veremiyor gözükmemektedir. Faiz bu anlamda piyasa düzenleyici, yatırım belirleyicisi ve küresel anlamda finansmanın rotasını belirleyen etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fakat İslam İktisat Düşüncesinde faiz, iktisadi sistem için zararlı bir unsur olarak tanımlanmaktadır.³ Bu bölümde faiz kavramı üzerinde durulacaktır.

1.1. Faiz

Borç insana özel bir ihtiyaç türüdür. İnsanlar her ihtiyacı kendisi karşılayamaz, bundan dolayı borç almak durumunda kalır. İslam dini, ihtiyaç sahiplerine maddi beklenti içinde olmaksızın karz (ödünç) vermeyi karşılığını da Allah'tan beklemeyi emreder.⁴ İslam'ın iktisadi alanda getirmiş olduğu kurallardan birisi de faiz yasağıdır. İslam ekonomi düşüncesini diğer ekonomik sistemlerden ayıran en ön önemli noktalardan birisi faiz konusundaki yaklaşımıdır. Hz. Peygamber bu konu üzerinde özenle durmuş nitekim veda hutbesinde en yakını olan amcası Abbas'ın faiz

¹ Adam Smith, **Milletlerin Zenginliği**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009, İstanbul, s.61-63.

² Dünya Ticaret Örgütü, detaylı bilgi için bkz. <https://data.oecd.org/interest/short-term-interest-rates-forecast.htm#indicator-chart>

³ Bakara, 2/276.

⁴ Müzemmil, 73/20.

uygulamalarını yasaklayarak bu konunun⁵ önemini vurgulamıştır. Faiz yasağının çok çeşitli hikmetlerinden bahsedilebilir. Bunlardan birisinin de toplumdaki ekonomik adaletsizlikleri engellemek olduğu söylenilebilir.⁶

İslam'da iktisadi açıdan takip edilmesi emredilen varlık transfer yöntemi şu ilgili ayetin meali ile şöyle özetlenebilir; “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızâya dayalı ticaret böyle değildir ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.”⁷ İslam dininin iktisadi anlayışı açısından hırsızlık, gasp, rüşvet, kumar, hileli alım ve satımlar, tefecilik, fahiş kâr, aldatma (tağrir) ve belirsizlik (garar) ile ilgili yasaklar bu temele dayandırılmaktadır.⁸ Çalışmamızda öncelikle faizin sözlük ve ıstılahi anlamı verilerek ardından mezheplerin faiz hakkındaki görüşlerine yer verilecektir. Daha sonra İslam'ın birincil kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'de faiz konusu incelenecek, ardından Kur'an-ı Kerim'in uygulaması mahiyetindeki Hz. Peygamber (s.a.v.)'in uygulamalarından ibaret olan sünnette faiz konusu incelenecektir.

1.1.1 Sözlük Anlamı

Ribâ (ربا) Arapça bir kelime olup, Türkçe'de faiz olarak kullanılmakta⁹ ve iktisadi bir terim anlamı ile Kur'an, sünnet ve klasik fıkıh kitaplarında bahsi geçmektedir. Ribâ (ربا) kök itibariyle sözlükte “artma, çoğalma, fazlalaşma (ziyade), büyüme, şişme (nümuv), yükselme (uluv, irtifa)” anlamlarına gelmektedir.¹⁰ Sözlük anlamına göre Ribâ, Kur'an'da aşağıda belirtilen şekil ve anlamlarda kullanılmıştır:

⁵ Müslim, thk. İbn Haccâc Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî, **Sahîhu Müslim**, Hac 147, Dâru's-Selâm, Riyâd, 2000.

⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Ocak Yayıncılık, 2013 c. IV, s.205.

⁷ Nisa, 29.

⁸ Muhammed b. Abdullah Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, Kahire, Dâru'l-Hadîs, 2011, c.8, s.369.

⁹ Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, İstanbul 1935, c. 1, s. 952; Ahmed Davudoğlu, **Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi**, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1978, c. 8, s. 51; H. Tahsin Emiroğlu, **Esbâb-ı Nüzûl**, Konya, 1978, c. 2, s. 157; Erol Zeytinoğlu, “İslâm'da ve Diğer Sistemlerde Faiz”, **Para, Faiz ve İslâm**, İslâmî Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987, s. 104; Abdulaziz Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 38.

¹⁰ Fîrûzâbâdî Muhammed b. İbrahim eş-Şirâzî, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, Beyrut 1981, “r-b-v” md., 1, İbnü'l-Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, “r-b-v” md., c.14, s.305.

“Rabâ (ربي)”¹¹ bitti, büyüdü, boy attı, gelişti, kabardı; “rabvetin (ربوة)”¹² tepe, yamaç; “râbiya (رابيا)”¹³ artan, gittikçe şiddetlenen; “erbâ (اربي)”¹⁴ daha çok, daha kuvvetli.

1.1.2. İstilahî Anlamı

İslam bilginleri faizi tanımlamada farklı yöntemler takip etmişlerdir. Bundan dolayı farklı tanımlara ulaşmışlardır. Faizin İslam hukukunda tanımlarından yaygın görülenlerin bir kısmını şöyle sıralayabiliriz: Faiz; “Alışverişte şart koşulan karşılıksız fazlalıktır.”¹⁵, “Bir alım-satım akdinde aynı cins malda şer’î ölçüler üzerinden şart koşulan karşılıksız fazlalıktır.”¹⁶, “Alım-satım akdi dışında ana mala ilave edilen fazlalığa denir.”¹⁷, “Mübadeleli akitlerde taraflardan birinin hakkı kabul edilen ve akit sırasında şart koşulan karşılıksız fazlalıktır.”¹⁸ Türk Dil Kurumu’na göre faiz; “İşletmek için bir yere ödünç verilen paraya karşılık alınan kâr, getiri, ürem, nema” ya da “Kapitalist ekonomide, artık değerın değişikliğe uğramış biçimi olarak paranın fiyatı, kiralanan paranın bedeli” olarak tanımlanmıştır.¹⁹ Yukarıdaki tanımlar incelendiğinde bu tanımların eylemden daha çok sonuca odaklandığı görülür. Nitekim fakihler arasında işlemin iktisadi mahiyetini gözetip riba tanımını bu açıdan yapmaya çalışanlar da mevcuttur. İbnü’l-Hümmâ²⁰ ve İbn Nüceym²¹ konuya ilişkin şunları belirtmektedir; riba kelimesi bizzat fazlalığın kendisi için kullanılır. Bazen de fiil olarak mastar kalıbında “arttırmak” anlamında kullanılmaktadır. Bu detaya değinilmesinin nedeni, faizin nesne odaklı ele alınıp yalnızca bir fazlalık olarak

¹¹ Fussilet, 41/ 39.

¹² Bakara, 2/ 265; Mü’minûn, 23/ 50.

¹³ Ra’d, 13/ 17; Hakka 69/ 10.

¹⁴ Nahl, 16/ 92.

¹⁵ Serahsî, **el-Mebsût**, Daru’l Marife, Beyrut, 1989 c.12, s.109; Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukukî İslamiyye Kâmusu**, İstanbul, Bilmen Yayınevi, 1970, c.6, s.29.

¹⁶ Bkz., Semerkandî, **Tuhfetü’l-Fukahâ**, c.2, s.25; Kâsânî, **Bedâi’**, c.5, s.183.

¹⁷ Mubârek b. Muhammed İbnu’l-Esîr, **en-Nihâye fî garîbi’l-hadîs ve’l-eser**, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî-Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, **Dârul-fikr**, Beyrut t.y., “r-b-v” md., c.2, s.191-192; Ebu’l Fadl Cemâlî’d-dîn Muhammed b. Mükrim İbn Manzûr, **Lisanü’l Arap**, Dâru Masâdir, Beyrut, 1994, “r-b-v” md., c.14, s.305.

¹⁸ İbnu’l-Hümmâ, **Fethu’l-Kadîr**, Kemâleddin Muhammed b. Abdulvâhid İbnu’l-Hümmâ, **Şerhu Fethi’l-kadîr**, Beyrut t.y., Dâru’l-Fikr, ts., c.7, s.3.

¹⁹ TDK, <https://sozluk.gov.tr/>. [15.03.2021]

²⁰ İbnu’l-Hümmâ, **Fethu’l-kadîr**, c.6, s.147; akt. Servet Bayındır, “Ribanın Tarifi Konusunda Yeni Bir Yaklaşım Önerisi”, **İlahiyat Akademî**, 2021, sayı:13, s. 9.

²¹ Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed Mısırî, İbn-i Nüceym, **el-Bahrü’r-raik şerhu Kenzi’d-dekâik**, y.y., t.s., s.210.; akt. Servet Bayındır, **a.g.m.**, s. 9.

algılanmaması, tersine fazlalığa ek olarak, eylem biçimi tarafının da dikkate alınarak bu fazlalığı oluşturan eylem biçimi olarak tanımlanmasının önemi dair öngörüdür. Arap dilinde faizin (çok/eş) anlamlı müşterek bir kelime olduğu, Kur'an'da hem bir varlık transfer eyleminin hem de bu eylemden oluşan hasılatı içerir bir mahiyette kullanıldığı anlaşılmaktadır.²² Sonuç olarak faiz tanımında bu ayrıntının göz önünde bulunmasını, sebep niteliğindeki işlem olmadıkça sonuç niteliğindeki hasılatın da varlığından söz edilemeyeceğinden, bu hususta asıl olanın hasılat olmamasından hareketle, sonuca değil de eyleme odaklanılmasını açısından önemlidir.

1.2. Mezheplerde Faiz

İslam hukuk literatüründen mezhep imam ve fakihlerinin faizle ilgili değerlendirmelerinin mihenk taşı altı eşya hadisine dayanmaktadır. Peygamber (s.a.v.)'den nakledilen rivayette “Altın ile altın, gümüş ile gümüş, buğday ile buğday, arpa ile arpa, hurma ile hurma, tuz ile tuz misli misline birbirine eşit olarak peşin değiştirilirler. Kim arttırır ya da fazlasını isterse faize girmiş olur. Bu konuda alan da veren de birdir”²³ buyrulmaktadır.

Bu hadiste zikredilen altı eşyanın birbiriyle mübadelesinde hangi şartlarda faizin cereyan edeceği açıklanmıştır. Söz konusu altı malda faizin cereyan ettiğine dair icmâ vardır. ²⁴ Fıkıhta hadiste geçen altı maldan hareketle kıyas²⁵ metodu uygulanarak faizin diğer mallarda da geçerli olması hususu tartışılmıştır.

Kıyası bir hukuk delili olarak saymayan Zâhiri mezhebi ile sadece bu meselede kıyas yapmayan Osman el-Betti, Katâde, Tâvus, Mesrûk ve Şa'bî ile Hanbelîlerde İbn Akîl'e göre faiz yalnız bu altı maddenin peşin veya vâdeli değişimlerinde söz konusu

²² Bayındır, “**Ribanın Tarifi Konusunda Yeni Bir Yaklaşım Önerisi**”, s.22

²³ Müslim, **Sahih**, Mûsâkât, 82(1584)

²⁴ Kâmil Miras, **Sahih-i Buhârî Muhtasar-ı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1984, s.454.

²⁵ Bilinenden hareketle bilinmeyene ulaşmayı ifade eden mantık, fıkıh ve dil bilimi terimi. Ayrıntılı bilgi için Ali Durusoy, “**Kıyas**”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kiyas#1> (22.08.2021).

olmaktadır.²⁶ İslam hukukunda faiz Ribe'n Nesie ve Ribe'l Fadl olmak üzere iki ana alt başlıkta incelenir.

1.2.1. Ribe'n Nesie

Ribe'n-nesie bir malı, kendi cinsinden bir mal ile fazlasıyla geri almak üzere vadeli olarak değiştirmek diye tanımlanmaktadır.²⁷ Örneğin kış mevsiminde bir ölçek un alınıp, yaz mevsiminde iki ölçek un vermek durumunda Ribe'n nesie meydana gelir.²⁸ Kur'an'ın indiği dönemde Arap coğrafyasında yaygın uygulanan faiz çeşidi olduğundan dolayı, ribe'n nesie "Cahiliye faizi" olarak da adlandırılmaktadır. Cahiliye devrindeki Arapların faiz anlayışı günümüzde uygulanan faiz işlemi ile büyük oranda benzerdir. Vadeye ilişkin karz (ödünç) yolu ile tahakkuk ettirilen fazlalık şeklinde uygulanmaktadır.²⁹ O dönemde Araplar bir kimseye borç verdiklerinde, anapara aynen kalmak üzere her ay belirli bir oranla kazanç sağlamaktaydılar. Borcun ödeme zamanı geldiğinde alacaklarını isterler, eğer borçlu borcunu ödeyemez durumda ise yeni bir faiz oranı belirleyerek borcu yenilerlerdi.³⁰ Bu faiz türü fukahaya göre Kur'an'da yasaklanan faiz olup, dönemin insanları arasında iyi bilinmesi nedeniyle hadislerde ve fıkhıta fazlaca üzerine değinilmemiştir.³¹ Vadeli işlem, bir zamana bağlı olduğundan ve zaman değerler üzerinde pozitif veya negatif etki yapacağından (kur farkı gibi), vadeye bağlı bir işlemde verilecek şeylerin ölçülerinde eşitlik olsa bile değerlerinde eşitlik meydana gelemeyebilir. Bu sebepten dolayı Ribe'n Nesie'de miktarlarda eşitlik olsa bile işlem faiz sayılmıştır.³² Örneğin 1 kilo altının 100 kilo gümüş mukabilinde peşin olarak mübadelesi caiz olurken, bedellerden birinin veresiye olması durumunda veresiye faizi yani ribe'n nesie meydana gelmektedir.

²⁶ Abdülaziz Bayındır, İslam'da Faiz Mefhumu Ve Unsurları, **Para Faiz ve İslam**, İSAV Yayınları, İstanbul, 1987, s.129.

²⁷ Süleyman Ateş, **Kur'an Ansiklopedisi**, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, t.y., "Ribâ" md.

²⁸ M. Umer Chapra, **Adil Bir Para Sistemine Doğru**, çev. Ömer Faruk Tekdoğan, İstanbul, İktisat Yayınları, 2019, s.217.

²⁹ Ribâ Çeşitleri konusu için ayrıca bkz. **Hak dini Kur'an Dili** c.1, s.952.

³⁰ Fahreddin er-Razi, Ebu Abdillah M. B. Ömer b. Hüseyin, **et-Tefsirü'l- Kebir**, c.7, Mısır, 1938, s.91.

³¹ Sami Hamud 'v.d.', "Islamic Banking and Development: An Alternative Banking Concept?" **Islamic Research and Training Institute**, Islamic Development Bank, Jeddah, 1998, s.154; akt. Süleyman Uludağ, **İslam'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1988, s.39.

³² Yusuf Ziya Binatlı, "Faiz ve İslam Hukukunda Faiz", **Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi**, c.2, 1966, s.164.

1.2.2. Ribe'l-Fadl

Faizin bu çeşidi, tartılan veya ölçülebilen bir cins eşyanın kendi cinsi karşılığında peşin olarak fazlasıyla satılması halinde ortaya çıkmaktadır.³³ Bu durumda ribe'l fadl'ın oluşması için, ortada peşin bir alışverişin (para veya mal mübadelesi) bulunması, değişimin aynı cinsten iki mal ya da para arasında yapılması, söz konusu malların hadiste belirtilen faiz sınıfı mallardan olması veya hadiste geçmediği halde bu sınıflara katılan mallardan oluşması gerekmektedir. Sonuç olarak yukarıda bahsettiğimiz altı malın (altın, gümüş, hurma, buğday, arpa, tuz) kendi cinsine karşılık peşin olarak fazlasıyla satılması durumunda bu ribâ türü oluşmaktadır. Miktarların eşit olması durumunda mübadele işlemi caiz görülmüştür. Bu faiz çeşidi birazdan değineceğimiz üzere, mezheplere göre çeşitli illetlerle gerekçelendirilmiş ve kıyas ile yasak kapsamı genişletilmiştir. Ebu Said el-Hudri'den nakledilen rivayet Ribe'l Fadl'ı şöyle anlatmaktadır;

“Resulullah (a.s.) bir kişiyi Hayber'e vali olarak atamıştı, atanan kişi kaliteli bir hurma getirmişti. Resulullah (s.a.v.): Hayber'in bütün hurmaları böyle midir? diye buyurdular. Vali: Hayır, biz bunun bir ölçeğinin iki ölçek karşılığında, iki ölçeğini üç ölçek karşılığında alıyoruz. dedi. Bunun üzerine Resulullah (a.s.): Öyle yapma. Adi hurmayı parayla sat. Daha sonra elde ettiğin para ile kaliteli hurma al, buyurdular.”³⁴

Hadiste geçen aynı cins malların farklı ölçeklerde değişiminden olan fazlalık, fazlalık faizi olan Ribe'l-Fadl'dır. Buradan çıkarılan başka bir sonuç ise Hz. Peygamberin (sav) takas ekonomisinden ziyade para ekonomisini tercih ettiğidir. Bu durumu İslam'ın adalet ilkesi ile bağdaştırabiliriz. Çünkü takas ekonomisinde bedeller her zaman birbirinin dengi olmayabilir ve taraflar arası hak geçmesi daha muhtemel

³³ Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, Ravza Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 585.

³⁴ Müslim, **Müsakat**, 81; Tirmizi, **Buyû**, 23.

sonuçlar doğurabilir. İki ribâ türünden ortak çıkarılan sonuç: bir sözleşmede tarafların değerlerinin adil bir yöntemle transfer edilmemesi durumunda faizin ortaya çıktığıdır.

1.2.3. Faizin İleti

İslam bilginleri arasında faizin haram olduğu hususunda genel bir birliktelik olsa da, faizin hangi durumlarda ortaya çıktığı konusunda farklı düşünceler ileri sürülmektedir. Söz konusu düşünceler faizin esas hükmüne dayanak oluşturan ve mezheplerce benimsenen faiz illeti konusundaki farklı yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır.

Sözlük anlamı olarak illet, “sebeup, hastalık ve değişikliğe yol açan durum” olarak verilmektedir.³⁵ İlet’in terim anlamı ise “insanlar için bir maslahatı gerçekleştirmek veya onlardan bir mefsedeti savmak üzere hükmün konmasına sebep olan vasıf” olarak demektir.³⁶ Bir başka deyişle illet, bir malda veya mal mübadelesinde bulunan ve faiz hükmüne esas dayanak oluşturan sarıh, belirli ve hissedilebilir özelliktir. Bu özelliği sebebiyle o malda veya mübadelede faiz vasfı geçerli olmaktadır. Altı mal hadisinde geçen altın ve gümüşün faiz illeti, “para” vasfından dolayıdır. Diğer dört madde faiz malları olarak nitelendirilmektedir.

1.2.3.1. Altın ve Gümüş Değişiminde Faizin İleti

Hanefi fıkıhçılara göre; altın ve gümüşte faizin illeti, cins ve tartı birliğidir.³⁷ Faizin illeti olarak cins birliğinin yanında keylilik ve veznilik yönlerinin referans alınması, faiz yasağının en önemli sebebi bir mübadele esnasında oluşacak karşılıksız fazlalığa engel olmaktır. Bu nedenle bir mübadeledeki karşılıksız fazlalığın önce tespit edilmesi gerekmektedir. Bunu gerçekleştirebilmek içinse, bedeller arasında eşitlik ilişkisi kurulabilmesi gerekmektedir. Çünkü bedeller arasında eşitlik ilişkisi

³⁵ İbn Manzûr, **Lisanü’l Arap**, Dâru Masâdir, Beyrut, 1994, “r-b-v” md., c.14, s.305.

³⁶ Zekiyüddin Şaban, **İslam Fıkıh İlminin Esasları**, çev. İbrahim Kafi Dönmez, 2. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s.156.

³⁷ Muhammed b.Ahmed b. Ebî ehl es-Serahsî, **el-Mebsût**, Dâru’l-ma’rife, Beyrut, ts, c.7 s.113

kurulduğunda karşılıksız fazlalığın mevcut olup olmadığı anlaşılabilecektir.³⁸ Hanbeliler, İmamiyye ve Zeydiyye de bu görüşü benimsemektedir. Altının altınla veya gümüşün gümüşle mübadelesinde fazlalık faizine (ribe'l-fadl) engel olmak için bedellerin eşit ağırlıkta olması şart koşulmuştur. Vade faizinin (ribe'n-nesîe) doğmaması içinse mübadelenin peşin olarak gerçekleşmesi, teslim ve tesellümün aynı ortamda gerçekleşmesi şart koşulmuştur.

Cinslerin değişmesi durumunda örneğin; altınla gümüşün mübadelesi gibi, peşin mübadelelerde bedellerin farklı ağırlıkta olmasında sakınca görülmemiştir. Fakat farklı cinslerin veresiye mübadelesi ribe'n nesie'ye sebep sayılmaktadır.

Ebu Hanife ve Ebu Yusuf, bir felsin iki fels ile değişiminin caiz olduğu belirtmektedirler. Çünkü felsler tartı ile değil, sayı ile değiş-tokuş edilmektedirler. Sayıyla değiş-tokuş edilen mallarda ise, bu âlimlere göre ribe'l-fadl meydana gelmemektedir. Ebu Muhammed ise felsleri altın ve gümüş gibi semen³⁹ olarak gördüğünden bir felsin iki fels ile mübadelesine karşı gelmektedir. Çünkü felslere teâmül semen olmuştur.⁴⁰

Şafii mezhebinin görüşünde ise altın ve gümüşte faizin illeti, semeniyyet (para) niteliğinin öne çıkmasındandır. Bu görüş Maliki mezhebinde de yaygın olmakla birlikte İmam Ahmet b. Hanbel'den rivayet edilen ikinci görüşle örtüşmektedir.⁴¹

Semeniyyet yani para olma niteliğinin altın ve gümüşte öne çıkmasından anlatılmak istenen, diğer paraların bunlara kıyas edilmemesi ve para deyince akla sadece altın ve gümüşün gelmesidir. Yani burada anlatılmak istenilen tabiatı gereğince altın ve gümüşün doğal para olmasıdır.

³⁸ Ahmet Muhammet Peşe, "Klasik Hanefî Faiz Teorisinin Günümüzde Geçerliliği Sorunu: Kağıt Paraların ve Sanayi Ürünlerinin Kendi Cinsleriyle Mübadelesinde Fazlalık Faizi", **Amasya İlahiyat Dergisi** / 13 (Aralık 2019): s.484.

³⁹ Satım akdinde satış bedli ve tedavüldeki para anlamında bir fıkıh terimi ayrıntılı bilgi için bkz. Beşir Gözübenli, "**Semen**", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/semen> (22.08.2021).

⁴⁰ Alauddin b. Mes'ud Kâsânî, **Bedâiu's-Sanâi'fi-Tertibi's-Şerai'**, Zekeriya Ali Yusuf, Kahire, t.y., y.y., c.7, s.311.

⁴¹ Hamud, **The Islamic Banking**, s.189.

İbn Rüşd, “Altının altınla, gümüşün gümüşle değişiminde bedellerden birindeki fazlalığın yasaklanmasındaki sebep, yani bu fazlalığın faiz olmasındaki illet, her ikisinin başlıca semen (para) ve tüketim maddelerinin değer ölçüsü olmalarıyla beraber aynı cinsten olmalarıdır.” diyerek yukarıda ki görüşü te’yid etmektedir.⁴²

Altın ve gümüş haricindeki maddeleri para sıfatıyla bu ikisine kıyaslamanın kabul edilmeyişi, bu görüşe sahip olanların bir bakıma kıyası hüccet almayan Zâhiri mezhebinin bakış açısını yansıtmaktadır.

Hanbeli fakihlerden İbn Teymiyye’nin faizin illeti hakkındaki görüşü, mutlak semenlik (sadece para olma) özelliği, olması şeklindedir. “Felslerin para olması durumunda, bir para diğerine mukabil olarak vadeli satılamaz.” fetvasından bu sonuç çıkarılmaktadır.⁴³ Bu bakış açısına göre altın ve gümüşte faizli işlemin ortaya çıkmasının sebebi, bu maddelerin mutlak para olmalarıdır. Yani başka hiçbir özelliği bulunmasa dahi, yalnızca para niteliğini taşımaları söz konusu mallarda faizin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Sonuç olarak, felsler gibi altın ve gümüş haricindeki mâdenlerden üretilen paralar ile çağımızda yaygın olarak kullanılan kâğıt paralar da altın ve gümüş gibi kendisinde faizin tam olarak ortaya çıktığı mübadele araçlarıdır.⁴⁴

1.2.3.2. Diğer Faiz Mallarında Faizin İletiyile ilgili Mezhep Görüşleri

1.2.3.2.1. Hanefi Mezhebinin Görüşü

Altı sınıf malda faiz illeti olarak cins ve miktarın kabul edilmesinden hareketle, faiz malları olarak adlandırdığımız buğday, arpa, hurma ve tuzda da faizin illeti cins ve keyl (hacim) ölçüsü birliğidir. Yani aynı cinsten olma ve aynı hacim ölçü birimine bağlı olmaktır. Bu söz konusu dört mal ile kıyas edildiğinde pirinç, nohut, mercimek

⁴² İbn Rüşd el-Hafid, **Bidayetu’l-Müctehid ve Nihayetu’l-Muktesid**, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1985, c.2, s.108.

⁴³ İbn Teymiyye, **Mecmûu Fetâvâ Şeyhi’l-İslâm**, Riyad, y.y., 1.Baskı, c.30, s.472.

⁴⁴ Hâmmud, **Mecmûu Fetâvâ Şeyhi’l-İslâm**, s.192.

gibi tahılların yanısıra, besin maddesi olmasa bile kum, gaz veya kereste gibi hacim hesabıyla ölçülen (mekîlât veya keylî) mallarda faiz ortaya çıkmaktadır.⁴⁵

Bu durum altın ve gümüş haricinde ağırlık ölçüsüne bağlı olan mallarda da geçerli kabul edilmektedir. Bu nedenle demir, çelik, bakır gibi madenlerde, kıymetli mücevher taşlarında, et, balık, yağ, sebze, meyve gibi birtakım mallarda belirtilen şartlar kapsamında faiz ortaya çıkar.⁴⁶

Buradan çıkartılan sonuca göre, ölçü ve tartıyla mübadele edilen mallarda, bedellerinden birinde olan fazlalık faize (ribe'l-fadl) sebep olur. Cinslerin aynı ya da farklı olması fark etmeksizin, bedellerden birinin vâdeli olduğu mübadelelerde de erteleme faizi (ribe'n-nesîe) ortaya çıkmaktadır. Tartılan maddelerde erteleme faizinin bir istisnası, vadeli mübadelelerde bedellerden birinin para (Hanefî mezhebine göre altın ve gümüş) olmasıdır. Bu durumda tartılan bir mal (demir, çelik, tuz, vb.), kendisi gibi tartıya tabi olduğu halde altın ve gümüş karşılığında vâdeli mübâdele edilebilir. Hanefî Fakihler burada mevcut olan tartıyı ayırmak için malları “kantarla tartılan” ve “dirhem ve miskalle tartılan” şeklinde iki kısma ayırarak altın ve gümüşü diğer tartılan maddelerden ayrı görmüşler, madenlerdeki para olma özelliğini ön plâna çıkarmışlardır.⁴⁷ Hacim ölçüsü yada sayı hesabıyla ve tartıya bağlı olmayan metre uzunluk veya sayı gibi birimlerle hesap edilen ve miktarı belirlenen mallarda erteleme faizi (ribe'n-nesîe) cereyan eder.⁴⁸ Yani bu mallar birbiriyle peşin mübadele edilebilir ancak vadeli edilemez.

Özetlemek gerekirse, Hanefilerde faiz illeti cins ile miktar olarak belirlenmiştir. Miktarı ağırlık ve hacim ölçüsü ile belirlenen her malda, gıda maddesi olma şartına bakılmaksızın fazlalık ya da erteleme faizi, uzunluk ve adete tabi mallarda ise erteleme faizi cereyan eder. Hanbeliler, Zeydiyye ve İmamiyye de faiz illeti hususunda Hanefilerle aynı görüştedir.

⁴⁵ Şeyhu'l-İslâm Burhanuddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebu Bekr Merginânî, **el-Hidâye**, çev. Ahmed Meylânî, Kahraman Yayınları, İstanbul 1986, c.3, s.104.

⁴⁶ Hayreddin Karaman, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, Nesil Yayınları, İstanbul, 1986, c.2, s.210.

⁴⁷ Merginânî, **el-Hidâye**, c.3, s.105; Karaman, **a.g.e.**, c.2, s.213.

⁴⁸ İbn Abidin, **Reddu'l-Muhtar ale'd-Dürr-i'l-Muhtar**, çev. Mehmet Savaş, Şamil Yayınevi, 1984, İstanbul, c.11, s.125; Karaman, **a.g.e.**, c.2, s.212-214.

1.2.3.2.2. Şafii Mezhebinde Faiz İlleti

Gıda maddesi olmakla (tu'm) birlikte ölçmek veya tartılmak Şafii mezhebinde faizin illeti hakkında ilk görüşleridir. Ölçülen ve tartılan mallarda faiz ortaya çıkmaktadır. Ancak yumurta gibi adet olarak satılan yani ölçü ve tartıyla satılmayan gıda maddelerinde faiz ortaya çıkmaz. Said b. El-Müseyyeb'inde görüşü bu şekildedir.⁴⁹ Sonraki dönem Şafii alimlerin görüşüne göre faizin illeti, mübadeleye konu olan malın sadece gıda maddesi olması (tu'm)dır. Bu nedenle altın veya gümüş dışında, tartılıp ölçülme şartı aranmaksızın, gıda maddesi haricinde hiçbir malda faiz ortaya çıkmaz.⁵⁰

Cinslerin farklı olması durumunda, para (altın ve gümüş) ya da gıda maddesi ayırt edilmeksizin, birbiriyle mübadelesinde bedellerden birisinin ya da her ikisinin vadeli olması halinde cereyan eden faize ribe'l-yed ismini vermektedirler. Yani riben nesienin şafii fakihlerdeki adı ribe'l-yed'dir.⁵¹

1.2.3.2.3. Mâliki Mezhebinde Faizin İlleti

Altın ve gümüş için, Mâliki mezhebinin illeti daha çok para olma özelliğine sahip bir mal (Galibiyyetü's-semeniyyet) olmasıdır. Malikiler Şafiiler gibi, başka bir maddeyi altın ve gümüş ile kıyas etmemektedirler.⁵² Mezhepte fazlaca kabul görmeyen görüş ise, altın ve gümüşte ribâ illeti para olma sıfatıdır. Bu görüşe göre, çağımızda kullanılmakta olan kâğıt paraları da kapsamak üzere bütün paralar faiz mallarındandır.⁵³

Maliki fakihler, altın ve gümüş dışında kalan dört malda faiz illetini depolanıp saklanabilen gıda maddeleri olmalarına (ikhtiyad ve iddihar) bağlamışlardır. Söz

⁴⁹ Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi*, c.8, s.58.

⁵⁰ Alâuddîn Ali b. Muhammed el-Bağdâdi el-Hazin, *Mecmaut'-Tefasir*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1979, c.1, s.43.

⁵¹ El-Hazin, *a.g.e.*, s.96.

⁵² Bayındır, *Para Faiz ve İslam*, s.193.

⁵³ İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü'l Mümehhedât*; nşr. Muhammed Hacci, c.3, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988, c.3, s.49-51.

konusu dört madde gibi depo edilebilen ve saklanabilen örneğin kuru gıda, hububat gibi gıda maddelerini faiz malları kabul etmektedirler.⁵⁴

Maliki fakihlerin, faiz illeti olarak saklamaya uygun gıda maddesi olma şartını kabul edişi ve söz konusu malların hiçbir şekilde vadeli mübadelelerinin caiz görülmemesi, insanoğlunun zorunlu ihtiyacı olan bu maddelerin veresiye yoluyla piyasadan çekilmelerinin engellenerek ihtiyaç hasıl olması durumunda sürekli olarak piyasada bulunabilmesini sağlamak maksadına atfedilmiş olduğu görülmektedir.

1.2.4. Mezheplerin Görüşlerinin Değerlendirilmesi

Günümüzdeki yaygın faiz uygulamaları cahiliye dönemi ribâ uygulaması kapsamında değerlendirilir. Altı mal hadisinde zikredilen altın, gümüş, buğday, arpa, tuz ve hurmanın faize konu olan ribevi mallardan olduğu bütün mezhepler tarafından kabul edilmiştir. Ayrıca altının altınla ve gümüşün gümüş ile takasında bedellerin eşit ve işlemin peşin olması hususunda da mezheplerin ittifakı vardır. Örneğin 10 gram ağırlığındaki hurda altın verilip 10 gram altından imal edilmiş bir ziynet eşyası alınmak isteniyorsa, terazinin kefelerine ikisi bir konulup ağırlıkları denk olduğuna kanaat getirilince takas gerçekleştirilebilecektir. Aksi takdirde faiz işlemi gerçekleşmiş olur. Takas edilecek mallardan birinin altın diğeri gümüş olması durumunda yalnızca işlemin peşin olması şart koşulmuştur. Aksi takdirde faize girilmiş olunur.

Hadiste geçen gıda mallarından olan, buğday, arpa, hurma ve tuz kendi cinslerinden biriyle takas edilmek istendiğinde bedellerin eşit hacimde olması ve mübadelenin peşin yapılmasının şart olduğu hususunda da mezheplerin ittifakı vardır. Örneğin faize girmemek için 2 kilo Medine hurmasını 2 kilo acve hurmasıyla peşin olarak mübadele etmek gerekir. Buna ilaveten buğday, arpa, hurma ve tuzun farklı cinslerle mübadelesinde hacimlerin eşit olması gerekmez, mübadelenin peşin olması yeterlidir.

⁵⁴ İbn Cüzeyy, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ahmed el-Ğırnatî, *Kitabu'l Kavânîni'l-Fıkhiyye*, Daru'l-Fikr, Lübnan ty., s. 218.

Birinci grupta olan mallardan yani semeniyyet bakımından değerlendirilen altın ve gümüş ile gıda maddesi olan mallardan (arpa, buğday, hurma, tuz) mübadele edilmek istendiğinde bu husus normal alışveriş olarak değerlendirilmiş ve peşinlik şartı aranmamıştır. Örneğin bir çuval unun peşin alınıp karşılığında 10 gram gümüşün ileri bir tarihte verilmesinde bir sakınca görülmemektedir.

Yukarıda değindiğimiz hususlar altı mal hadisinde sabit olduğu için mezhepler arasında bir ihtilaf söz konusu olmamıştır. Fakihler arası görüş farklılıkları yukarıda bahsettiğimiz üzere illet meselesine bağlı olarak diğer mallarla kıyasta ortaya çıkmıştır.

İllet belirleme çalışmalarına temel teşkil eden ‘altı eşya’ hadisinin yorumlanmasında o dönemde mevcut olan para sisteminin göz önünde bulundurulması gerekir. Dolayısıyla konunun sadece bu altı mala hasredilmesi faiz yasağının belirli durumlarda geçersiz kalmasına neden olmaktadır.⁵⁵

1.3. Faizle İlintili Kavramlar

İslam iktisadında faiz konusu temelde faizin ne olduğu özelde ise alt kollarının yani faize ilişkin alt başlıkların detaylı bir incelemesi yapılmadan kolaylıkla anlaşılmaya açık bir konu değildir. Bu nedenle faiz konusunu derinlemesine açıklamayı mümkün kılması açısından faizle ilintili olarak İslam literatüründe karşımıza çıkan alt kavramları incelemek önemlidir. Faizin mahiyetini daha iyi ortaya koyabilmek amacıyla bu bölümde faizle doğrudan ilintili olan, deyn, menfaat, karz, bey’ ve icare kavramlara sırasıyla yer verilecektir.

1.3.1. Deyn

Deyn kelimesi sözlükte yalın haliyle, “boyun eğdirmek, etkisi altına almak, borç vermek” anlamlarına gelmektedir.⁵⁶ Deyn sözcüğü terim olarak kişinin

⁵⁵ Oğuzhan Tan, “Ekonomik Realite Temelinde Altı Sınıf (Esnâf-ı Sitte) Hadisi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 51 / 2, s.167-187.

⁵⁶ Serahsî, **el-Mebsût**, 15, 140; Zeynüddîn Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed el-Mısrî İbn Nüceym, **el-Bahrü’r-râik şerhu Kenzi’d-dekâik**, Beyrut, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, , 1997, c.7, s.101; Ali Haydar, **Dürer’ül- Hukkâm Şerh’ul-Mecellet’il-Ahkâm**, İstanbul, h.1330 Ebuz’Ziya Matbaası, md.158.

zimmesinde sabit olan borçları ifade eder. Deyn ile faiz arasında doğrudan bir ilişki vardır. Çünkü Faiz hasılat olarak borçtan elde edilen bir gelirdir.⁵⁷ Zimmete sabit olmanın sebebi ise bey', karz v.b. işlemler olabilmektedir. Cahiliye faizinin incelendiği kaynaklara bakıldığında, faiz eyleminin bazen karz'dan bazen de vadeli bir işlem sonucu doğan deynden ortaya çıktığı görülmektedir.⁵⁸

1.3.2. Karz

Karz (القرض) kelime anlamı olarak sözlükte, “kesip parçalama, bir malı fazlasıyla geri almak üzere bir başkasına vermek” olarak tanımlanmaktadır. Terim anlamı olarak, “bir kimseye faydalanmak ve mislini iade etmek üzere bir malı verme” işlemine verilir.⁵⁹ Karz eylemine konu olacak malda aranan şart, başkasının zimmetine sabit olacak nitelikte olmasıdır. Bu da sadece misli mallarda söz konusu olmaktadır. Karz'da amaç, iyilik yardımlaşma ve dayanışmadır. Bu nedenle borç veren kişiye menfaat sağlaması durumunda bu işlem faize dönüşmektedir.⁶⁰ Özet olarak karz ve faiz arasında çok yakın ilişki bulunduğu, işleme konu olan varlığın her ikisinde de aynı özellikleri mevcut olduğu söylenilebilir. Sadece mislî nitelikli bir varlığın aynı miktarda misli ile geri alınmak üzere belirli bir süreliğine başkasının mülkiyetine nakledilmesi işleminin karz, bu eylemin farklı miktarlarda geri alınmak üzere yapılmasının ise faiz olarak isimlendirildiği söylenilebilir.⁶¹

1.3.4. Bey'

Bey' sözlük karşılığı olarak “bir şeyi bir başka şeyle değiştirme, bir şeyi satma veya alma, sözleşme yapma ve taahhütte bulunma” şekil/şekillerinde tanımlanmıştır.

⁵⁷ Servet Bayındır, “Faize Kur'an ve Sünnet Çerçevesinden Farklı Bir Bakış”, **8. Hukukçular Koordinasyon Toplantısı**, Kocaeli/Kartepe, 2-3 Haziran 2010.

⁵⁸ İbn Rüşd, **el-Mukaddimâtü'l Mümehhedât**, thk. Muhammed Hacci, c.3, b.s., Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988, c.2, s. 8; Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed Meafiri İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kur'an**, thr. Muhammed Abdülkadir Ata, c.4, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 't.y.', c.1, s. 320; akt. Hesna Serra Aksel, **Kur'an ve Sünnet'te Ticaret ve Faiz Kavramları**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

⁵⁹ Buhûti, **Keşşâfu'l-Kına'a** c.2, s.298; Râğıb el-İsfahânî, “krz” **el-Müfredât**, s.666; Nezihammad, **Akdü'l-karz si's-şerîati'l-İslâmiyye**, Beyrut, 1991, s. 198.

⁶⁰ Derdir, **Şerhu's-sağır alâ Akrebi'l-mesâlik ilâ mezhebi'l-İmam Mâlik**, Kahire, Dârü'l-Ma'ârif, 1972, c. 3, s. 291-292.

⁶¹ Servet Bayındır, **a.g.m.**, s.11.

Terim olarak, “Farklı iki malı değiştirmek” olarak tanımlanmaktadır.⁶² Cahiliye dönemi Arapları, faiz eylemini Bey’e benzetmişlerdir. Kur'an-ı Kerim ise, “Alışveriş yapmanın helâl, faiz yoluyla çıkar ediminin ise haram kılındığını”⁶³ vurgulayarak faiz eylemi ile alışveriş işleminin birbirinden ayrı işlemler olduğunu bildirmiştir. Faiz akdi ile bey arasında farklılık olduğunu bu nedenle faizin bey’ şeklinde adlandırılmasının doğru olmadığına değinmiştir.⁶⁴ Faiz ve Bey’ arasındaki mukayese ilerleyen başlıklarda detaylıca ele alınacaktır.

1.3.5. İcâre

İcâre kavramı sözlük anlamı olarak “kiralama, kiraya verme, kiralık” anlamlarına gelmektedir. İcâre terim olarak “malum bir menfaati malum bir ivaz karşılığında satmak.”⁶⁵ anlamındadır. İcâre’de kiralanan malın temel özelliği, kendi tüketilmeden menfaâtinden faydalanmaya elverişli olmasıdır.⁶⁶ İcâre bedeli yani kira ise, “iş, emek ve faydalanmanın bedeli” olarak tanımlanmıştır. Faiz işleminde olduğu gibi, icâre eyleminde de bedelde bir fazlalık söz konusudur. Ancak icârede bu fazlalık kiralanan malın menfaatinin başkasına devredilmesi nedeniyle oluşmakta, yani bir menfaat bedeli olarak ortaya çıkmaktadır. Faizde ise söz konusu menfaatin bir karşılığı yoktur.

1.4. İslam Öncesi Dönemde Faiz

İnsanlık tarihi boyunca sahip olunan mal veya para yani varlık transfer işlemlerinde bazen kural dışına çıkmıştır. Faiz de işte bu şekilde, iktisadi işlemleri içeren pek çok dönemde var olan bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Faizin bilinen tarihi ilkçağdan başlamaktadır. Sahip olunan mal veya türevlerinden başkalarının lehine vazgeçme durumu karşılık bekleyerek ve karşılık beklemeden olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İslam hukukunda birinci yöntem karz olarak

⁶²Ali Bardakoğlu, “Bey”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bey--fikih> (26.05.2021).

⁶³Bakara 2/ 275.

⁶⁴Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, nşr. İsmail Karaçam ve diğerleri, İstanbul, 1992, c.2, 245.

⁶⁵Ali Haydar, **Dürer'ül- Hukkâm Şerh'ul-Mecellet'il-Ahkâm**, md. 405.

⁶⁶Ali Bardakoğlu, “İcâre”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/icare> (26.05.2021).

nitelendirilmektedir. Karz akdinden menfaat sağlamak ise faiz olarak kabul edilmiştir. Faizin bir anlamı da daha önce ifade ettiğimiz gibi borcun iadesinde anaparaya veya mala yapılan şartlı ilavedir.

Faiz, İlk çağ ve Ortaçağda toplumsal ve ahlaki açıdan olumsuz açıdan ele alınırken, daha sonraları iktisadi açıdan da konu tartışılmıştır. Reform hareketleri sonrasında Avrupa’da yaşanan çeşitli olaylar, sermayeye bakışı da değiştirmiştir. Bunun sonucu olarak borçtan elde edilen karşılıksız fazlalık olan faizi meşru bir gelir kaynağı olarak gösterme çabaları ortaya çıkmıştır. Beşeri yaklaşımlarda tarihin akışı içerisinde, işlemin içeriği, ruhu, karakteri ve sonuçlarından hareketle benzer birçok tartışmalı konuda zaman içerisinde ortak bir kanaate varılmışken, faiz konusunda varılamamıştır. Oysa faiz tüm semavi dinlerde kerih görülmektedir.⁶⁷ Bu bölümde sırasıyla tarihsel süreçte faizi açıklayacağız.

1.4.1. İlk Çağ’da Faiz

İlkçağda faiz meselesi birçok devlet adamı ve filozofun ilgisini çekmiştir. Tarihte faize dair bulunan ilk yasal düzenlemenin antik Mezopotamya’da Hammurabi Kanunları’nda yapıldığı bildirilmektedir. Babil kralı olan Hammurabi tarafından uygulamaya koyulmuş bu kanunlar, faiz hadlerini belirli bir noktada sınırlandırmışlardır. Örneğin, buğday ve para gibi farklı türlerdeki ürün ve mallar cinsinden borçlanmalar için farklı faiz hadleri belirlenmiştir.⁶⁸

Bir ilkçağ filozofu olan Platon’un (M.Ö. 427-347) Yasalar adlı eserinde faiz, kişinin erdem ve fazilet düzeyi ile ilişkilendirilmiş ve hor görülmüştür. Faiz alan kişi sadece kerih görülmekle kalmamış, aynı zamanda faizin neden olduğu siyasi, iktisadi ve toplumsal sorunlardan dolayı yasaklanması gerektiği savunulmuştur.⁶⁹

Aristo ise Politika adlı eserinde, paranın mübadele aracı olmak dışında bir vasfı olmayan kifayetsiz bir meta olduğunu öne sürmüştür. Bu nedenle paranın ana işlevi

⁶⁷ Servet Bayındır, “Faize Kur’an ve Sünnet Çerçevesinden Farklı Bir Bakış”, s.1.

⁶⁸ Feridun Ergin, **Para Politikası**, İstanbul Fakülteler Matbaası,1975, s.19.

⁶⁹ Ali Gül, **Tarihi Bağlamı Çerçevesinde Kur ân da Faiz Ribâ Yasağı**, Ankara, Avrasya Yayıncılık, 2006, s. 22.

olan aracılık faaliyetinden koparılarak faiz yoluyla bir edim sağlayıcı haline getirilmesinin paranın doğasıyla uyuşmadığını belirtmiştir. Aristo'ya göre, faizden kazanç elde etmeye çalışmak “kısır bir tavuktan yumurta almak için uğraşmaya benzer” ve bu nedenle Aristo paranın para doğurucu özelliğini inkar ederek faizi meşru görmez.⁷⁰

1.4.2. Yahudilik İnancında Faiz

Yahudi inancının kutsal metinlerinden kabul edilen Tevrat'ta faiz haram kılınmıştır.⁷¹ Tevrat içinde faize ilişkin olarak; “ve biraderin fakir düşüp senin yanında kudretsiz kalırsa, garip bir misafire yardım eder gibi ona yardım et ki yanında yaşasın. Ondandır faiz ve murabaha almayasın ve Allah'tan korkasın. Paranı ona faizle verme ve yiyeceğini kâr ile verme.”⁷²

Bu ayetten anlaşılacağı üzere bir Yahudi, Yahudi inancına mensup olan kardeşine faizli borç veremez. Fakat bu kural ihlal edilmek istenmiş faiz yasağı Tevrat'tan tamamen silinemediğinden, kavramın anlamı üzerinde oynanmış ve bu kuralın mutlak olarak faizi yasaklamadığı tersine, faiz yasağının aynı inancın mensubu olan iki Yahudi arasında olduğu fikri ortaya atılmıştır. Böylece Yahudiler kendi aralarında faizi haram görürken, başka dinlerin mensupları ile faizli borç sözleşmesini yapmayı meşru görür olmuştur.

Yahudi şeriat literatüründe faiz, “neşeh” yani yılan sokması olarak belirtilir. Yılan sokmasının etkisi ilk başta çok hafif bir şekilde hissedilmektedir. Ancak zehir tüm vücudu sardığında, iyileşme artık mümkün olmaz.⁷³ Buradan Yahudilerin bizzat faiz işleminin kendisine değil, bu işlemin sonucu ortaya çıkan hasılatla odaklanarak faize yaklaştıkları ve söz konusu eylemin kendilerine fayda sağladığı sürece bunu caiz gördükleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Fakat yasakta esas olan sonuç değil bizzat

⁷⁰ Erol Zeytinoğlu, İslam'da ve Diğer Sistemlerde Faiz Para, **Faiz ve İslam Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi**, İstanbul, İlmi Neşriyat A.Ş., s.92.

⁷¹ Yeremya, 15/ 10; Çıkış, 22/ 25; Tesniye, 23/ 19; Levililer, 25/ 35-37; Servet Bayındır, **Ribanın Tarifi Konusunda Yeni Bir Yaklaşım Önerisi**, s.18.

⁷² Levililer 25/35-37.

⁷³ Moşe Farsi (Türkçe'ye çev. ve düzenleyen), **Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla TORA ve AFTARA**, ŞEMOT (ed. Rov Yihsak Haleva ve diğ.), İstanbul, 2004, c.2, 275; c.3, 588-589.

eylemin kendisi olmalıdır. Çünkü zarar eylemden kaynaklanmaktadır, sonuçtan kaynaklanmamaktadır.⁷⁴

1.4.3. Hristiyan İnancında Faiz

Hristiyan inancında faiz, kutsal kitap olan İncil’de yasaklanmış ve Ahd-i Kadim’de ki yasak tekrarlanıp teyit edilmiştir. Hz. İsa’nın (a.s.) yaşadığı bir rivayete göre, Mabet vergilerini ödemek üzere Kudüs’e gelen Yahudi hacılar, vergilerini üzerinde putperest Roma İmparatorunun resmi bulunmayan tek gümüş para olan yarım şekelle yapmak isterlerdi. Mabedin tefecileri de beğenilmeyen gümüş paraları almak ve karşılığında bu yarım şekelleri vermek karşılığında iş yaparlardı. Paranın parayla değişimi aynı miktarda olmaktaydı fakat tefecilerin hacılardan aldıkları paraların içindeki gümüş oranı daha fazlaydı. Böylelikle onlar, ağırlıkları eşit olmayan gümüşleri takas ederek fazlalık ribâsını gerçekleştirmekteydiler. Hz. İsa bu uygulamaya karşı çıkmış ve Kudüs’teki Mabet’den bu işlemi yapan para tacirlerini kovmuştur.⁷⁵ Luka İncil’inin 6. Babının 34-36. âyetlerinde şu hükümler yer almaktadır;

“Geri alacağınızı beklediğiniz kişilere ödünç vererseniz, bu size ne övgü kazandırır? Günahkâr kimseler bile verdiklerini geri almak koşuluyla günahkâr kimselere ödünç vermektedirler. Ama siz düşmanlarınızı sevin, iyilik yapın, bir karşılık ummadan ödünç verin. Alacağınız mükâfatlar büyük olacak, Yüceler Yücesi’nin oğulları olacaksınız. Çünkü O, nankör ve kötü kişilere karşı çok merhametlidir. Babanız merhametli olduğu gibi, siz de merhametli olun.”⁷⁶

İncil’de faizi haram kılan hüküm yukarıdaki ayette geçen, karşılıklı bekleyerek yapılan borç akdini kötü görmesinden kaynaklanmıştır. İncil faizi haram kıldıktan sonra bu konu kurallaştırılmış ve Kilise kanunları ile belirlenip faiz sözleşmeleri yasaklanmıştır.

500 ile 1500 yılları arasındaki süreç ve faizin hem din adamları hem de sekülerler için kesin olarak yasaklandığı ve bu yasaklara Frank İmparatoru

⁷⁴ Bayındır, **Ribanın Tarifi Konusunda Yeni Bir Yaklaşım Önerisi**, s. 1-2.

⁷⁵ Tarek el Diwany, çev. M. Saraç, **Faiz Sorunu**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2011, s.200.

⁷⁶ Luka 6/34-34.

Charlemagne gibi devlet otoriteleri tarafından yasama faaliyetleri ile destek verdiği, faizin teorik platformdaki yasaklarının pratiğe yansıtıldığı ve aforoz, hatta işkenceye kadar çeşitli cezaî yaptırımlarının söz konusu olduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemde dine dair bazı ilkeleri gibi faize yönelik olan hükümlerde 9. yüzyılda gelişmeye başlayan skolastik felsefenin etkisi ile aklî temellerine kavuşturulmaya çalışılmıştır. Eski Ahit ile birlikte Yeni Ahit ve Hz. İsa, faizin yasaklığında kaynak olarak alınmaya başlanmıştır. Dönemin sonuna doğru ortaya çıkan değişimler, sadece faize ilişkin düşüncelerde değil Hristiyanlığın bütün hükümlerinde kesin bir değişime işaret etmiştir. Bu dönüşümler Reform hareketinde var olmuşlardır. Hristiyanlığın reforma kadar olan bütün yorumları, kilise kurumunun din adına ve din olarak takdim ettiği bütün değerler bu dönüşüm ile birlikte reddedildi. Ancak kısmen haklı olan bu tepkide mübalağa edilmiş ve saldırılar bizatihi dinin kendisine, hüküm pasajlarına ve Tanrı'ya yönlendirilmiştir. Bu nedenle de 1500'lü yıllar, birkaç yüzyıldır mantıksal platformda tartışılan, faizin meşru bir insan faaliyeti olup olamayacağı sorusunun netlik kazanmaya başladığı ve faizin açık bir şekilde, bazı gerekçeler de öne sürülerek onaylandığı yılların başlangıcına işaret etmiştir. 1500'lü yıllardan günümüze kadar, faizin meşruluğunun ve gayrimeşruluğunun önemsenmeyerek başka tartışmalara odaklanılan bir dönem olmuştur. Faiz bir yandan düşünsel platformda meşru bir faaliyet olarak gerekçelendirilirken, faiz oranlarının nasıl oluştuğu, bu oranların hangi düzeyde olması gerektiği, faizin ekonomik yapı içindeki rolünün ne olduğu, faizin politik bir aparat olarak kullanılıp kullanılmayacağı ve bütün bunlar üzerinde devletin bu sorulardaki görevinin ne olması gerektiği gibi teknik konular tartışılmaya başlanmıştır. Bu teknik tartışmalara ise Aydınlanma dönemi ile zirve yapan deist ve saatçi Tanrı anlayışı ile her alandaki pozitifleşme süreci eşlik etmiştir.⁷⁷

Kilise'de otorite olarak kabul edilen İtalyan Katolik din adamı Saint Thomas d'Aquin (1225-1274) faizi hukuki boyutu ve Hristiyan ahlâkı açısından incelemiştir. İlk kez Avrupa'da Hristiyan dünyasında faiz yasağını bir miktar hafifleterek, kendinden sonra gelen faizi kesin olarak meşru gören din bilginlerine önderlik etmiştir.

⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. **İktisadi Hayatta ve İslam'da Faiz** (KURAV Çalıştayı), Editörler: Recep Cici, Süleyman Sayar, Ensar Neşriyat, 2018, s.38-39.

Saint Thomas d'Aquin'in faiz anlayışını kısaca özetlemek gerekirse; emanet verilen bir mal için faiz almak, var olmayan bir şeyi satmak demektir ve bu günahdır. Fakat tüketme ve kullanma amacıyla ödünç almak birbirinden ayrılmalıdır. Örneğin, şarap ya da buğday gibi şeyler ödünç verildiğinde bunlardan daha fazlasını almak haksızlıktır, faizdir ve dolayısıyla günahdır. Borç alınan şeylerin faize konu olmaları için onların kullanma biçimleri, şarap ve buğdayda olduğu gibi, tüketilme biçiminde olmalıdır. Thomas'a göre kullanım amacıyla ödünç alınan bir mala karşı ödenen bedel meşrudur. Ancak d'Aquin, yapılan iyiliklerin ödüllendirilmesinin meşru olduğunu, bu nedenle ihtiyaç içinde alınan paranın şükran borcu niteliğinde daha fazla ödenmesinin meşru olduğunu savunur. Ona göre söz konusu şükran için ödenecek fazlalığın önceden ödeneceğinin kabul edilmesi faiz niteliği taşımamaktadır.⁷⁸

16. yüz yıla kadar devam eden ve genellikle faizi kerih bir eylem olarak karşılayan görüşler, Protestanlık Mezhebinin benimsenmesi ile değişmeye başlamış ve ilk olarak faiz hakkında yasaklayıcı kanunlar 1545 yılında İngiltere'de VIII. Henry emriyle kaldırılmıştır.⁷⁹

1.5. İslam'ın Temel Kaynaklarında Faiz

1.5.1. Kur'an'ı Kerim'de Faiz

Kur'an-ı Kerim'de faizden bahseden ayetlerin nüzul zamanları birbirinden farklı olsa da bu ayetler sonuç olarak faizi yasaklamıştır. Hatta faize ilişkin son ayetlerde ise faiz Allah ve Resul'üne karşı savaş açmakla eşdeğer görülmüştür. Rum Suresinin 39. âyetinde Kuran, "İnsanların malları içinde artsın diye faize verdiğiniz şey Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını gözeterek verdiğiniz zekâta gelince işte onlar (mallarını ve sevaplarını) kat kat artıranlardır"⁸⁰ buyurmuştur.

Ayette faizin haramlığından söz edilmeden faiz işleminin hoş görülen bir davranış olmadığına işaret edilir. Seyyid Kutub, bu ayetle genel anlamda bütün faiz çeşitlerinin kastedildiğini ifade etmektedir. Ayette açıkça ifade edildiği gibi zorda

⁷⁸ Erol Zeytinoğlu, **İslam'da ve Diğer Sistemlerde Faiz Para**, s.148.

⁷⁹ Erol Zeytinoğlu, **a.g.e.**, s.149.

⁸⁰ Rûm, 30/ 39.

kalan insanlara daha fazla zulmetmek yerine onları bu zorluktan kurtarmak yani “alan el yerine veren el olmak” tavsiye edilmiştir.⁸¹ Bir başka örnek ise Ali İmran suresinin 130. ayetinde karşımıza çıkmaktadır. Ayette “Ey iman edenler! Ribâyı kat kat arttırılmış olarak yemeyin. Allah’tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.”⁸² buyrulmuştur.

Ayette yasaklanan Cahiliye döneminde oldukça yaygın bir faiz işlemi olan aşırı faiz yasaklanmaktadır. Örneğin 100 TL , yıllık %10 faiz oranıyla alındığında ve bu tutar ana paraya eklendiğinde, borcun üzerinden bir yıl geçtiğinde 121TL olarak, ikinci yıl sonunda ise 133TL’e olarak geri ödenmektedir ve görüldüğü üzere belirli bir zamanda faiz için ödenecek tutar ana parayı geçmektedir.⁸³ Müfessirler, Cahiliye Araplarının o dönemde en fazla yapmış oldukları faiz sözleşmelerini belirtmesi amacıyla değinildiği üzerine ittifak halindedirler.⁸⁴ Üstelik ayette açıkça ifade edildiği üzere “kat kat” lafzı ana-maldan ziyade faizin özelliğidir. Bu nedenle kat kat tabiri, yüzde oranı fark etmeksizin, faiz işleminin uygulandığı her dönem ve toplumdaki bütün faizli işlemleri kapsamaktadır. Ayetin nüzulünden sonra sahabe ayette değinilen ribâdan ne anlatılmak istendiğini veya bu katlanmanın oranını sormadan yasağa uymuştur.⁸⁵

Nisa Suresinin 161. ayetinde, “... ve men edildikleri halde faizi almaları ve haksız yollarla insanların mallarını yemeleri yüzünden, onların (Yahudilerin) küfre sapanlarına korkunç bir azap hazırladık”⁸⁶ buyrulmuştur. Bakara Suresinin 276. ayetinde, “Faiz yiyenler, şeytanın peşine takılıp aklını çeldiği kimsenin davranışından farklı bir davranış göstermezler. Bu onların “alım-satım tıpkı faizli işlem gibidir” demeleri sebebiyledir. Allah, alım-satım işlemini helâl faiz işlemini haram kılmıştır. Kime, Rabbinden bir uyarı gelir de faize son verirse, geçmişte olan kendinindir. Onun işi Allah’a aittir. Kim faizciliğe dönerse işte onlar cehennemliktir. Onlar orada temelli

⁸¹ Seyyid Kutub, **Fî Zılâli'l Kur'an**, çev. Mehmet Emin Saraç 'v.d.', İstanbul, Hikmet Yayınları, 1972, c.11 s.434.

⁸² Al-i İmrân, 3/ 130.

⁸³ Abdülaziz Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, s.30.

⁸⁴ Muhammed b. Ali Şevkânî, **Fethu'l- Kadir el-Câmiu beyne Fenneyi'r- Rivayeti ve'd Dirâye fi İşmi't-Tefsir**, y.y. ty., c.1 s.381; el-Beydâvî, Envaru't-Tenzil, **Mecmau't-Tefâsir**, y.y., t.y., c.1, s.585.

⁸⁵ Hayrettin Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, s.204.

⁸⁶ Nisâ, 4/ 161.

kalacaklardır”⁸⁷. “Allah faizi eksiltir, sadakaları bereketlendirir. Allah küfürde ve gûnahta ısrar eden hiç kimseyi sevmez.”⁸⁸ buyrulmuştur.

Bakara suresinin 279. ve 280. ayetlerinde Yüce Allah, “Ey iman edenler! Allah’tan korkun, faizden kalan alacaklarınızı terk edin. Eğer inanmış kişilerseniz (böyle yaparsınız)”⁸⁹. “Böyle yapmazsanız bilin ki; Allah ve Elçisi tarafından bir savaşla yüz yüze gelirsiniz. Eğer tövbe ederseniz ana mallarınız sizindir. Böylece ne haksızlık edersiniz ne de haksızlığa uğrarsınız”⁹⁰. “Borçlu darlık içinde ise, rahata ulaşincaya kadar bekleyin. (Borcu) sadaka saymanız sizin için hayırlıdır. Bunu bir bilerseniz!”⁹¹ buyurmuştur.

Bu ayetleri Muhammed Hamidullah, “İslam dininde yasaklanan sadece faiz değildir. Tersine menfaat beklentisiyle başkasına verilen en küçük ödünç bile faiz olarak değerlendirilmedir. Çünkü tek taraflı riske ve çıkara dayalı her türlü alışveriş yasaktır.”⁹² şeklinde yorumlamıştır.

Raziye göre, “Böyle yapmazsanız bilin ki; Allah ve Elçisi tarafından bir savaşla yüz yüze gelirsiniz” ifadesi mü’min ya da kafirlerden ribâ’yı terk etmeyenler için oldukça sert bir tehdittir. Savaş kelimesi, gerçek anlamda bir savaş olmaktan öte bir mübalağayı ifade edebileceği gibi, gerçekten de bir savaş durumunu belirtmiş olabilir. Şayet faizden vazgeçmeyen yalnızca birey/bireyler ise ve devlet başkanı ya da yetkili otorite (devlet aygıtı) bireye yaptırım uygulama kudretine sahipse, devlet söz konusu bireyi yakalar. Ardından da birey tövbe edinceye kadar tazir, hapis gibi yaptırımlar uygular. Şayet faizden vazgeçmeyen kuvvetli bir kişiye; devlet isyan edenlerle savaştığı gibi onlarla da savaşır. Örneğin, Hz. Ebu Bekr (ra.) bu duruma benzer bir durumda zekâtı vermeyen ve zekât vermeyi reddeden kimselerle savaşmıştır.⁹³

⁸⁷ Bakara, 2/ 275.

⁸⁸ Bakara, 2/ 276.

⁸⁹ Bakara, 2/ 278.

⁹⁰ Bakara, 2/ 279.

⁹¹ Bakara, 2/ 280.

⁹² Muhammed Hamidullah, **Aziz Kur’an**, İstanbul, Beyan Yayınları, 2000, s.194.

⁹³ Fahreddin er-Râzi, **Mefâtihu’l Gayb**, Beyrut, Dâru İhâi’t-Turâi’l Arabi, h.1420, s.7-84.

Ayrıca “Eğer tövbe ederseniz ana mallarınız sizindir.” ifadesinden açık bir biçimde anamala/anaparaya eklenecek az veya çok her türlü fazlalığın faiz olarak değerlendirileceği ifade edilmektedir. Ayrıca bir kişiye borç veren bir şahsın verdiği borçtan kaynaklı olarak elde ettiği alacaklı sıfatı şahsa sadece vermiş olduğu anamal/anapara ölçüsünde bir hak kazandırır yani verilen borç miktarı alınacak mal miktarına eşit olmak durumundadır. Ayette değinilen husus borç (deyn) faizidir.

İbn Hacer’in nakline göre, Bakara suresinde bulunan 276-281 ayetlerindeki ribâ’nın mahiyeti konusunda ihtilaflar mevcuttur. Bir kısım alimler söz konusu ayetlerdeki yasağın sadece borçlar konusundaki ribâ’yı içerdiğini ifade etmişlerdir. Taberi de bu görüşe sahiptir. Fakat diğer ribâ çeşitleri de söz konusu ayetlerdeki ribâ yasağına dahil edilmelidir. Çünkü diğer ribâ türlerinde de aynı mâna yani haksız kazanç söz konusudur.⁹⁴

İbn-i Teymiyye’den faizin Kur’an’ın indiği ilk yıllarda nazil olan Müddessir suresi 6. Ayetle yasaklandığı şeklinde bir görüş aktarılmaktadır. Ayette geçen “Daha fazlasını umarak iyilikte bulunma!” ifadesi ile İbn-i Teymiyye’ye göre faizi yasaklamaktadır.⁹⁵

Bu ayetlerde geçen “ribâ” kelimesi incelendiğinde, bu terim ile bir varlık transfer sisteminden bahsedildiği açıkça görülmektedir. Kur’an’da ribâ dışında çok sayıda başka varlık transfer yöntemine değinilir. Bunlar arasında bey’, sadaka, zekât, hibe, miras ve vasiyet gibi yollar meşru yollardır. Hırsızlık, rüşvet, hile ve kumar gibi yollar gayri meşru olarak nitelendirilmiştir. Kur’an-ı Kerim’e göre, meşru olmayan bir diğer varlık transfer yöntemi de ribâ’dır. Kur’an’da ribâ ile ilişilendirilen varlık transfer yöntemlerinin başlıcaları değinildiği üzere “sadaka”, “bey” ve “karz” dır.

Bey’ sözlükte “bir şeyi başka bir şey ile değiştirme, bir şeyi satma veya satın alma, sözleşme yapma ve taahhütte bulunma” olarak anılandırılmıştır.⁹⁶ Terim

⁹⁴ İbn Hacer Ebul’l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali, b. Muhammed el-Askalâni, **Feth’ul-Bari bi-Şerhi Sahihî’l Buhârî**, nşr. Abdulaziz B. Abdullah b. Baz, Dâru’l Hadis, Kahire 1424/2004, c.4, s.356.

⁹⁵ Hüseyin Tefvik Rıza, **Rabevatü’l-Karz ve Rabevatü’l-Bey**, y.y., 1998, c.1, s.31; akt. Servet Bayındır, Faizin Tanımı Meselesi, ed. Zeynep Hafsa Orhan ve Taha Eğri, **İslam İktisadi Perspektifinden Faiz**, İktisat Yayınları, s.55.

⁹⁶ İbn Manzûr, **Lisânu’l-arab**, md.“b-y-a”, c.8, s.23-26.

olarak, “Farklı iki malı değiştirmek” olarak tanımlanmaktadır. Cahiliye dönemi Arapları, faiz eylemini bey’e benzetmişlerdir. Araplar, ribâ (faiz) ile ticaret kârını aynı olarak görürler, bu iki kavramı birbirinden ayırmazlardı. Onlara göre, bir kişi yüz liraya aldığı malı, yüz on liraya satarsa bu aradaki on lira fark kârdır ve meşrudur. O halde yüz lirayı yüz on lira ile değiştirilirse bu on liralık fazlalıkta meşrudur. Buradan yaptıkları kıyasla, faizin de kâr gibi meşru olduğunu iddia ederlerdi.⁹⁷ Kur'an-ı Kerim ise, “Alışverişin helâl, faizin haram kılındığı”⁹⁸ bildirilerek faiz eylemi ile alışveriş işleminin birbirinden ayrıldığını vurgulamıştır. Faiz akdi ile bey arasında farklılık olduğunu bu nedenle bey’ diye adlandırılmasının doğru olmadığına değinilmiştir.⁹⁹

Bey’ eyleminin doğasına bakıldığında, değişime konu olan malların en basit halleriyle bile kalite düzeyinde farklılıklar olması gerektiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁰ Bunun nedeni, insanların birbirine muhtaç halde yaratılması olup, tüm ihtiyaçlarını karşılamakta zaman zaman yetersiz kalmasıdır. İnsan hayatın devamının alışverişe bağlı olduğundan gereksinimleri ancak bu varlık transfer yöntemi ile giderilmektedir. Alışveriş ancak ihtiyaç veya kâr amacıyla yapılmaktadır. Bu sebeple insanlar sahip olduğu ihtiyaç fazlası malı elden çıkarıp gereksinim duyduğu farklı malları almaktadırlar. Bunun en elverişli yolu da karşılıklı rızaya dayalı alışveriştir. Alışveriş doğası itibarı ile farklı malların değişimi ile gerçekleşmektedir. Kur'an-ı Kerim’de, Ashab-ı Kehf’in arkadaşlarından birine para vererek, yiyecek alması için şehir merkezine göndermeleri¹⁰¹, insanların hidayeti verip sapıklığı satın almaları¹⁰² ve Allah’ın, müminlerin can ve mallarını Cennet karşılığında satın aldığına dair ayetler¹⁰³, Kur'an’ın dilinde alım-satım konu şeylerin farklılığına işaret eden örneklerdir.

⁹⁷ Muhammad Abdul Mannan, **İslâm Ekonomisi (Teori ve Pratik)**, çev. Bahri Zengin, İstanbul, Fikir Yayınları, s.250.

⁹⁸ Bakara 2/ 275.

⁹⁹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, nşr. İsmail Karaçam ‘v.d.’, İstanbul 1992, c.2, s.245.

¹⁰⁰ Servet Bayındır, **Ribanın Tarifi Konusunda Yeni Bir Yaklaşım Önerisi**, s.12

¹⁰¹ Kehf 18/ 19.

¹⁰² Bakara 2/ 16, 175.

¹⁰³ Tevbe 9/ 111.

Meseleyi özetlemek gerekirse bey' ile faiz arasında kesişen ve ayrışan durumlar mevcuttur. Benzer nokta her ikisinde de mal verilip karşılığında bir mal alınmasıdır. Ayrışan noktalardan en önemlisi bey'de farklı ribâ'da ise (en azından işlev bakımından) aynı malların değiştiriliyor olmasıdır. Kavramların ayrıştıkları fark ise, bey' esas itibariyle peşin veya vadeli olabilirken faiz eylemi sadece vadeli işlemde söz konusu olan bir fazlalıktır. Her iki kavramın ayrıştığı diğer bir nokta ise, ribâ (faiz) kredi verip farkıyla geri alma şeklindeki tekli mübadele işlemi, kâr ise satın alıp tekrar satma şeklindeki ikili mübadele işlemi sonucunda ortaya çıkar.

Karz (القرض) kelime anlamı olarak sözlükte, “kesme, parçalama, misliyle geri almak üzere bir başkasına verme” olarak verilmektedir. Terim anlamı olarak, misli bir malın, misliyle geri ödenmesi şartı koşularak faydalanmak üzere bir başkasına verilmesidir.¹⁰⁴ Karz eylemine konu olacak malda aranan şart, başkasının zimmetine sabit olacak nitelikte olmasıdır. Bu da sadece misli mallarda söz konusu olmaktadır. Karz eyleminde amaç, iyilik yardımlaşma ve dayanışmadır. Bu karz türü “karz-ı hasen” olarak isimlendirilmektedir.¹⁰⁵ Bu nedenle borç veren kişiye menfaat sağlaması durumunda bu işlem faize dönüşmektedir. Faize dönüşen karz türü ise “karz-ı ribevi” olarak isimlendirilmektedir.

İlgili ayetlerdeki “eğer tevbe ederseniz ana mallarınız sizindir”, “eğer borçlu darlık içinde ise ona müddet verin; eğer bunu sadaka sayarsanız sizin için daha hayırlıdır”¹⁰⁶ ifadeleri karşılıklı borç-alacak ilişkisinden bahsedildiğini göstermektedir.

Bakara suresinde yer alan ayetlerde ribâ yasaklanırken bu ayetlerden önce ise sadakanın önemi belirtilip, sadakaya teşvik edilmektedir.¹⁰⁷ Maldan zorunlu veya gönüllü olarak hak sahiplerine vermeyi ifade eden sadaka Bakara suresinin 276. ayeti ile Rûm suresinin 39. ayetinde ribâ ile bağlantılı şekilde ele alınmaktadır. Bu ayetlerin birincisinde “Ribâ'dan elde edilen gelirin mahvedilip sadakaların

¹⁰⁴ H. Yunus Apaydın, “**Karz**”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/karz> (26.05.2021).

¹⁰⁵ Hadîd, 57/11.

¹⁰⁶ Bakara, 2/ 280.

¹⁰⁷ Bakara, 2/ 261-274.

bereketlendirileceği” ifade edilirken, ikincisinde “İnsanların malları içerisinde artsın diye faize verilen malın Allah katında artmayacağı, Allah’ın rızası gözetilerek verilen sadakanın ise kat kat artacağı” belirtilir. Bu bağlantıdan, ayetlerde ribâ ile sadakanın birbirine benzeyen ve birbirinden ayrılan iki farklı kavram olduğu anlaşılmaktadır. Mal mülkiyetinin bir taraftan diğerine aktarılması ile ortaya çıkan eylem, iki kavramın benzer yönlerini göstermektedir. Kavramları birbirinden ayıran fark ise, ribâ da verilen mal daha fazlasıyla alınmak üzere başkasına verilmesi, sadaka/zekat ise geri alınmamak üzere menfaat beklenmeden verilmesidir.

Meselenin özü olarak ribâ; bir varlık transfer yöntemi veya eylemi olarak tanımlanabilir. Fakat, benzer noktalara sahip olsalar da ıstilahî anlamda sadaka, karz-ı hasen ve bey’den farklı bir varlık transfer yöntemidir. Sadaka, karz-ı hasen ve bey’ şu sebeplerden dolayı ribâdan ayrılmaktadır: Sadaka verilen malı geri almamak üzere, karz-ı hasende yalnızca misli olarak geri alınmak üzere başkasına verilmektedir. Bey’ işlemi ise birbirinden farklı malların değiştirilmesi ile gerçekleşmektedir. Ribâ eyleminde mal mübadelesi olmasına karşın, misli bir mal verilip vade sonunda aynı nitelikte malın daha fazlası ile geri alınması söz konusudur. Bu sebeple ribâ borcun gelir amaçlı bir başkasına verilme işlemi olarak belirtilebilir.

Faiz ayetleri dikkatle incelendiğinde açıkça görülmektedir ki, birisine verilen borcun, her ne şekilde olursa olsun, daha fazlasını alınması yasaklanmakta ve buna karşılık ticaret, karz, zekât ve sadaka tavsiye edilmektedir.

1.5.2. Sünnette Faiz

Hız. Peygamber’in nübüvvetinden evvel de faizin kötü bir kazanç olarak bilindiği şu rivayetle anlaşılmaktadır; Mekkeliler tarafından Kabe’nin tamir edilmesi kararı esnasında içlerinde Hız. Muhammed’inde bulunduğu topluluktan Ebu Vehb şöyle dedi: “Ey Kureyşliler! Kâbe onarımına temiz mallarınızdan haricini vermeyin.

Kâbe'nin onarımına gasp edilmiş ve faizden elde edilmiş mallarınızdan eklenmesin. Haydutların soygunculukla ele geçirdiği para da bu işe karışmasın!”¹⁰⁸

Hadislerde ribâ, İslam dininde nehyedilen bir ekonomik faaliyeti ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁰⁹ Temel hadis kitaplarının alışveriş bölümleri (kitâbü'l-buyû') konuyla ilgili detay bilgileri içeren rivayetleri ihtiva etmektedir.

Sünnette gelen hükümleri konumuz olan faiz açısından iki kısma ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki, faiz işlemini yasaklayan rivayetler, ikincisi ise faizi tanımlayan rivayetlerdir. Çalışmamızda faiz hakkındaki meşhur rivayetler verilerek açıklanacaktır.

¹⁰⁸ Abdülmelik b. Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, edt. Cemâl Sâbit 'v.d.', Kâhire, Dâru'l-hadîs, 2006, c.1, s.194.

¹⁰⁹ Ebu Dâvud, **Büyû**; s. 5.

1.5.2.1. Faizi Yasaklayan Rivayetler

İbn Ömer ve Cabir'den nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber hicri 10. yılda gerçekleşen veda haccında, “Cahiliye faizi kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk faiz, Abbas b. Abdulmuttalib'in faizidir. Onun bütünü kaldırılmıştır.”¹¹⁰ buyurmuştur. Allah Resulü veda haccındaki bu konuşmasından 81 gün sonra, hicri 11. yılı içerisinde ebedi hayata irtihal etmiştir. Bundan dolayı İbn Abbas “Allah Resulü'ne indirilen ayetlerin en sonuncusu faiz ayetiydi.”¹¹¹ demiştir. Nitekim bu konuya ilişkin başka bir rivayet Hz. Ömer tarafından “En son gelmiş olan ayetlerden birisi de faiz ayetidir. Resulullah onu bize açıklayamadan ebediyete intikal etti. Öyleyse faiz ve faiz şüphesi taşıyan şeyleri/işleri terk edin”¹¹² olarak aktarılmıştır. Hz. Ömer'in bu sözleri Hz. Abbas'ın sözlerini destekler niteliktedir. Ayrıca bu durum faizle ilgili son ayetin veda haccı esnasında nazil olduğunu göstermektedir. Buradan anlaşılan, faiz ayetlerinin ilk uygulaması veda hutbesinde duyurulmuş ve ayetin hükmü itibariyle o zamana kadar tahsil edilmiş olan faizler tenfiz edilmiş, ancak o zamana kadar tahsil edilmemiş olan faizler de iptal edilmiştir.”¹¹³ Faizi yasaklayan hadislerden bir kısmı şöyledir:

Ebû Hûreyre'den nakledildiği belirtilen bir rivayet:

“Peygamber: ‘İnsanı helâka götüren yedi şeyden sakınınız’ dedi. Sahâbe: ‘Yâ Resûlallah! Bu yedi şey nedir?’ dediler. Resûl-i Ekrem: ‘Allah'a şirk koşturmak, sihir ve büyü yapmak, – haklı olarak öldürülen müstesna- Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı bir insanı öldürmek, fâiz yemek, yetim malı yemek, cihat esnasında savaştan kaçmak, evli olup hiçbir şeyden haberi olmayan namuslu Müslüman kadınlara zina isnat etmek.’”¹¹⁴

Bu rivayete göre faiz yemek (faiz yoluyla gelir sağlayarak bu gelir yoluyla herhangi bir ihtiyacı karşılamak ya da herhangi bir yolla bu edimden yararlanmak) bir insanı öldürmekle eşdeğer derecede kötü görülmüş ve pek çok kötü görülen diğer şeylerle beraber anılmıştır. Yine bir başka hadiste Peygamberimiz, “Allah faizi yiyene ve yedirene lânet etsin”¹¹⁵ buyurmuştur. Bir diğer hadiste ise Peygamberimiz, “İnsanın

¹¹⁰ Müslim, **Sahih**, Hacc, 147; Buhârî, **Sahih**, Menasik, 56.

¹¹¹ Buhârî, **Sahih**, Büyü, 25 ; İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n Nihaye**, Çağrı Yayınları, 1995, c.1, s.32.

¹¹² İbn Kesir, **a.g.e.**, c.1, s.328

¹¹³ Emalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, c.2, s.973.

¹¹⁴ Buhârî, **Sahih**, Vasâyâ, 23; Müslim, **Sahih**, İmân 145.

¹¹⁵ Buhârî, **Sahih**, Büyü, 25; Müslim, **Sahih**, Mûsakât, 105.

malının haramlığı, kanının haramlığı gibidir”¹¹⁶ diyerek bir kere daha faiz yoluyla gelir sağlamanın cinayete eşdeğer tutulduğunun altını çizmiştir. Bir diğer hadiste ise şöyle rivayet olunur:

“Allah’ın elçisi faiz yiyeni, yedireni, ona şahitlik edenleri, onu yazanı; dövme yapanı, dövme yaptıranı, sadakaya engel olanı, hülle yapanı ve hülle yaptırmak isteyenini lanetledi. Ölünün arkasından feryat ederek ağlamayı da yasakladı.”¹¹⁷

Bu rivayete göre faiz yanında sayılanlarla beraber peygamberimizin lanetlediği şeylerden bir tanesidir. Bir diğer örnek ise Müslim’in Ebu Hureyre’ye dayandırdığı bir hadistir. Bu hadise göre:

“Helak edici yedi günahıtan sakınınız”¹¹⁸ buyuran Allah Resulü, bu günahlardan birisi olarak faizi de zikretmiştir. Yine başka bir hadiste, “Bir toplumda faiz ve zina ortaya çıkarsa artık Allah’ın cezasını hak etmiş olurlar”¹¹⁹ buyrulmaktadır. Bu hadiste faizin bireysel boyutundan ziyade toplumsal boyutu ön plana çıkarılmaktadır. Bu hadis ışığında faizin olduğu toplumlarda sorunlar/problemler baş gösterdiği söylenilebilir. Bir diğer hadis ise faizin görünüşte gelir artışı sağlarmış olmasına rağmen uçucu ve kolay kaybolucu niteliğini ön planda tutmaktadır. Bu hadiste, “Faiz geliri çok da olsa sonu darlığa döner”¹²⁰ buyrulmuştur. Geleceğe işaret eden ve Ebu Hureyre (ö.59/677)’nin rivayet ettiği hadise göre Allah Resulü şöyle buyurmuştur: “Muhakkak insanlara öyle bir zaman gelecek ki, o vakit kişi eline geçirdiği malı helalinden mi, yoksa haramdan mı kazandığını düşünmeyecektir.”¹²¹, bu hadisin vurguladığı konu ise faiz gelirinin süreç içerisinde meşru bir geçim kaynağıymış gibi kullanılabilecek olması ve bu durumla karşılaşırlarsa Müslümanların dikkatli olmaları hususunda bir uyarı mahiyetindedir. Yine geleceğe işaret eden bir diğer hadiste, “Öyle bir zaman gelecek ki, herkes faiz yiyecektir. Faiz yemese bile onun tozundan (buharından) payını alacaktır.”¹²² buyrulmuştur. Bu hadiste geçen

¹¹⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 296.

¹¹⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. 5, s.10.

¹¹⁸ Buhârî, **Sahih**, Vasâyâ, 23, Müslim, **Sahih**, İmân 145.

¹¹⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. 1, s. 402.

¹²⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. 1, s. 395.

¹²¹ Buhârî, **Sahih**, Büyü’ 7, 23; Nesâî, Büyü’, 2.

¹²² Ebu Dâvud, **Büyü’**, 3; İbn Mâce, **Ticârât**, 58.

faizin tozundan pay almak ifadesinden anlaşılan, faiz işlemlerine aracılık etmek veya faiz yoluyla elde edilen gelirden bilerek veya bilmeyerek istifade etmek ya da faiz geliriyle alınan hediye kabul etmek gibi çeşitli sebeplerle faize herkesin bulaşacağı zamanların geleceğinin belirtilmesidir. Faizle ilgili Semure b. Cundeb'in Hz. Peygamber'den naklettiği bir rivayet şöyledir:

“Ben bu gece rüyamda iki adam gördüm; onlar yanıma gelip beni düz bir yere çıkardılar. Birlikte yürüdük nihayet kandan bir nehir üzerine geldik, o nehir içinde dikilmiş bir adam vardı. Nehrin kıyısında da önünde taşlar olan bir adam duruyordu. Nehirdeki adam sahile doğru çıkmaya yeltendikçe, sahildeki adam onun çenesine bir taş atıyor, onu eski haline döndürüyordu ve nehirdeki adamın her çıkma teşebbüsünde aynı durum tekrarlanıyordu. Ben o iki meleğe: Bu nedir? dedim. Meleklerden biri: O nehirde gördüğün kimse ribâ yiyendir, dedi.”¹²³

Bir diğer hadiste ise, “Bir toplumda faiz ortaya çıkınca kıtlığa yakalanırlar. Bir toplumda rüşvet ortaya çıkınca da korkuya kapılırlar.”¹²⁴ buyrulurken yine faizin toplumsal etkileri gözler önüne serilmiştir. Bütün bu örnekler faiz konusunda Hz. Peygamberin (sav) nasıl hassas bir şekilde davrandığını aşikâr etmektedir. Yukarıda değindiğimiz hadisler faizi hukuki bir düzleme oturtmamaktadır fakat yine de faiz eylemine iştirak eden kişinin bu dünyadaki ve ahiretteki durumuna değinmektedir. Burada değindiğimiz hadisler, Kur'an-ı Kerim'de geçen faiz ayetlerinin açıklaması niteliğindedirler.

1.5.2.2. Faizi Açıklayan Rivayetler

Bu bölümde faiz eyleminin nasıl ve nerede ortaya çıkacağını açıklayan hadisleri incelemeyeceğiz. İslam hukukunda, faizin illeti bu hadislerden yola çıkılarak belirlenmiştir. Faize dair çeşitli teoriler bu bölümdeki hadislerin üzerine bina edilmiştir. Öncelikle faizi tanımlayıcı hadislerde iki önemli kavram bulunmaktadır. Bunlar hadislerin içerisinde borç (deyn) faizi ve alışveriş faizi olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu rivayetlerden borç faizi hakkında olanların, bu faiz türünün muhatapları tarafından bilinmesi sebebiyle az sayıda olduğu düşünülmektedir.

¹²³ Buhârî, **Sahih**, Büyû', 7, 37.

¹²⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. 4, s.205.

Borcun faize dayanak olduğunu “Faiz yalnızca borçta olur”¹²⁵ rivayeti teşkil etmiştir. Bu hadise benzerlik gösteren bir başka hadiste “Elden ele (peşin) olanda faiz olmaz”¹²⁶ şeklindedir. Sonuç olarak faizin borçtan elde edilen -doğan- bir gelir çeşidi olduğu anlaşılmaktadır.

Bir başka rivayette, “Dikkat ediniz, Cahiliye döneminden kalma faizin hepsi kaldırılmıştır. Sadece ana parayı alacaksınız. Böylece ne zulmetmiş ne de zulme uğramış olacaksınız”¹²⁷ buyrulmuştur. Bu rivayette yalnızca anaparanın alınabileceğinin söylenmesi Bakara Suresi’nin 279. ayetinde olduğu gibi taraflar arasında alışveriş değil borç ilişkisi olduğunu belirtmektedir. Bu tür rivayetler, faizin cahiliye devrinde tatbik edildiği gibi borçtan elde edilen şekilde bir gelir türü olduğunu ve Kur’an’ı Kerim’deki faiz ayetlerini açıklar niteliktedir. Cahiliye Araplarının ileride değineceğimiz üzere oldukça yaygın olan vade üzerinden yürüttükleri ve sonuçta ana paraya para ekledikleri bir yöntemle, faiz işlemi yapmaları o dönemin yaygın uygulamalarından biridir.

Faizin alacaklıya menfaat sağlayan özelliğini belirten pek çok hadis vardır. Örneğin Ebu Bürde’den rivayet olunur ki, “... orada Abdullah b. Selâm ile karşılaşmıştım. Bana şöyle dedi: Sen faizin yaygın olduğu bir yerdesin; bir kimseden alacağın olursa, o kimse sana bir yük saman yahut arpa veya kuru yonca hediye ederse bunu asla alma; çünkü, bu faizdir”¹²⁸ buyrulmuştur. Hadisten de açıkça anlaşılacağı gibi borç akdinde ki en ufak bir hediye dahi faiz olarak tanımlanmıştır. Böylelikle hem faizin meşrulaştırılabilmesinin yolu kapanmış hem de hediye üzerinden faizin İslami kılıf altında devam ettirilebilmesinin imkânı ortadan kaldırılmıştır. Yine bir başka hadiste şöyle rivayet olunur:

Abdullah b. Ömer anlatıyor: “Bakî’de deve satardım. Dînar karşılığında satar yerine dirhem (veya varik) alırdım, dirheme karşılık satar yerine dînar alırdım. Allah’ın elçisine geldim, “Ey Allah’ın Elçisi, izninizle bir şey sormak istiyorum: ‘Ben Bakî’de deve satıyorum; dînar karşılığında satıp yerine dirhem (veya varik) alıyorum. Dirheme karşılık satıp yerine dînar

¹²⁵ Dârimî, **Sünen**, Buyû, 42.

¹²⁶ Müslim, **Sahih**, Müsâkât, 103 (596).

¹²⁷ Ebû Dâvud, **Büyu**, 3334.

¹²⁸ Buhârî, **Sahih**, Menakıbu’l-Ensâr, 19.

alıyorum. Ona karşılık onu alıyor, buna karşılık bunu veriyorum.’ dedim. Rasulullah dedi ki: ‘Günün fiyatıyla almanda bir sakınca yoktur, yeter ki aranızda bir şey bırakarak ayrılmayın.’¹²⁹

Hadis mukayeseli olarak ele alındığında bir malın başka bir mal cinsinden belirli bir kâr elde etmek için mübadele edilmesinin İslam’da meşru görüldüğünü fakat semeniyet niteliği içeren malın vadeli mübadele edilmesinin faiz olarak görüldüğü ve faizli işlem olarak nitelendirildiğini açıklamaktadır. Bu konuyu destekler nitelikteki bir başka hadiste, “Bir dînarı iki dînara, bir dirhemi iki dirheme, bir sa’ı iki sa’a satmayınız. çünkü faize girmenizden korkuyorum”¹³⁰ buyrulmuştur. Bir başka benzer hadis ise, “Altın ile altın, gümüş ile gümüş, buğday ile buğday, arpa ile arpa, hurma ile hurma, tuz ile tuz misli misline birbirine eşit olarak peşin satılırlar. Kim arttırır ya da fazlasını isterse faize girmiş olur. Bu konuda alan da veren de birdir”¹³¹ şeklindedir.

İslam dininin iktisadi yaşamda koyduğu en temel kurallardan biri ise özellikle altı kritik malın kendi cinsinden fazlalık elde edilerek alım-satımını önlemektir. Böylesi alım-satımlar faiz olarak görülmüştür. Örneğin bir hadiste, “Altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, hurma hurmayla ve tuz tuzla birbirine eşit ve peşin olarak değiştirilebilirler. Fakat bunların cinsleri ayrı olursa peşin olmak şartıyla istediğiniz gibi satış yapınız.”¹³² buyrulmuştur. Hadiste zikredilen altı mal Hz. Peygamber döneminde fazlaca borç verilmekte olan; altın, gümüş, buğday, arpa, tuz, ve hurmadır. Hz. Peygamber bu altı malın değişimini kurala bağlamıştır. Bu mallar arasındaki bir ticari işlemde kalite, ayar ve işçilik farkından olsa bile herhangi bir fazlalık verilmesi faiz kapsamına girmektedir. Faiz işlemlerinin yaygın olarak yapıldığı mallar İslam hukukunda ribevi mallar olarak tanımlanmaktadır. Fıkıh literatüründe değinilen rivayetler üzerine “ribe’l bey” olarak adlandırılan bir faiz çeşidinden bahsedilmiş ve ne tür maddelerin faiz sözleşmesine konu olabileceğini ayırt edebilmek için illetler belirlenmiştir.

Altı malın kendi cinsleri aralarındaki mübadelelerin peşin ve/veya eşit değişim şartının, bireyleri ekonomik faydası olmayan bu tarz işlemlerle ilgilenmelerinden alı

¹²⁹ Ebû Dâvud, **Büyû**, 3354.

¹³⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 109.

¹³¹ Müslim, **Sahih**, Müsâkât, 82(1584).

¹³² Müslim, **Sahih**, Müsâkât, 81.

koymak¹³³, trampaya dayalı bir ekonomiden paralı ekonomiye geçişi arzu etmek¹³⁴ ve faizciliğe ulaşabilecek hileli yolları kapatmak¹³⁵ gayelerini amaçladığı söylenmektedir.

Altın ile gümüşün vadeli işlemlerle takasının yasaklanmasındaki amacın vadenin kur farkına yansıtılıp işlemin faize alet edilmesini engellemek olduğu öne sürülebilir. Bu nedenle bedellerdeki eşitlik ve/veya peşin satış şartının getirilmesi, bu tür işlemlerin bütünüyle faizli olduğundan değildir. Bu tür işlemler kullanılarak yapılabilecek faizciliğe giden yolları bütünüyle engellemek amacıyla konulduğu söylenilebilir. Yukarıda verilen hadiste geçen “faize düşmenizden korkuyorum” ifadesi, bu durumu açıklar niteliktedir. Buradan çıkarılabilecek sonuç, aynı cins iki malın farklı miktarlardaki her mübadelesinde faiz olmayacağı, tersine mübadeledeki maksatın önemli olduğu sonucu ortaya çıkar. Çünkü ödünç sıfatında olmayıp, krediden gelir amaçlanmadığı için misli mallardan olan hurmanın tahmini ölçüye dayanan “ariyye satışı”¹³⁶na Hz. Muhammed’im (s.a.v.) caiz gördüğü aktarılmaktadır.¹³⁷

Hadislerde belirtilen malların tamamının kendi dönemlerinde semeniyet özelliği taşıdığı dikkate alındığında bu gruptaki hadislerle yeni bir faiz türünden ziyade, faizin alışveriş görüntüsü altında yapılmasına ilişkin bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü alım satım işleminin gerçek mahiyette gerçekleşmesi için farklı iki malın değişimi olmalıdır. Bu durumda bir kilo buğdayın karşılığında belirli bir süre içerisinde daha fazlasını almak şartıyla mübadele edilmesi, her ne kadar alım-satım olarak tanımlansa da akitlerde sözcüklere değil maksata itibar edileceği için¹³⁸ gerçekte bir borç işlemi olacaktır.¹³⁹

¹³³ İbn Rüşd, **Bidayetü’l Müctehid**, çev. Ahmet Mevlânî, İstanbul, Beyan Yayınları, c.2, s.132.

¹³⁴ Beşir Gözübenli, “İslam’da Faiz Yasası ve Paralı Ekonomi”, **İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri**, 1992, s.93-94

¹³⁵ Abdülaziz Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, s.63-66.

¹³⁶ A’râyâ satışı: Belli miktar kuru hurmanın tahminen aynı miktardaki taze hurmayla değiştirilmesi işlemine denir. Bkz. Halit Ünal, “Arâyâ”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/araya> (20.06.2021).

¹³⁷ Buhârî, **Sahih**, Müsâkât, 17; Müslim, **Sahih**, Büyü, 61-82; Ebu Dâvud; **Büyü**, 20.

¹³⁸ Ali Haydar, **Dürer’ül- Hukkâm Şerh’ul-Mecellet’il-Ahkâm**, md. 3.

¹³⁹ Abdülaziz Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, s.66.

Hadisler üzerine yapılan bu yorumlar yekpare olarak ele alınırsa, Kur'an'da faiz konusunun karz-ı ribevi (faizli borç) çerçevesinde işlenmesi gibi, hadislerde de aynı bağlamda işlenmesi nedeniyle ilgili ayetleri izah edici nitelikte olduğu söylenebilir. Faiz borçtan elde edilen gelir şeklinde tanımlandığından alım-satım işleminden ayrılmış ve faize konu olan malları sınırlandırmak suretiyle yasak kapsamı dışında kalan mallarla faiz işlemi yapılması engellenmiş olmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

KÂR KAVRAMI, MEŞRUIYETİ VE İKTİSAT DÜŞÜNCESİNDEKİ YERİ

Günümüzde pek çok bilim modern bir perspektifle insanı sosyal bir canlı, ekonomik bir canlı vb. şekilde genel geçer çerçevelerle tanımlamaktadır. Bu tanımların pek çoğu insanların gündelik hayatlarını sürdürürken yaptıkları ve/veya yapmaya mecbur oldukları iş veya eylemlerden kaynaklanır. Örneğin, eski dönemlerden beri insanlar tek başına bütün ihtiyaçlarını karşılayamadığı için insanlar topluluklar halinde yaşamaya başlamış ve böylelikle işgücü ayrımı (farklılaşma, bir üretim ya da iş dalında uzmanlaşma) ortaya çıkmıştır. Bir insanın hem ekmeğini üretip hem kendi elbisesini dikmek için uğraşması yerine bir insanın topluluk için ekmek üretmesi ve bir diğerrinin de elbise dikmesi böylelikle süreç içinde her ikisinin de alanında uzmanlaşarak alanlarında daha üretken olmaları ve günün sonunda topluluğun daha çok ekmeğe ve elbiseye ulaşması mümkün olmuştur. Ne var ki insanlar yaşamını sürdürebilmek için sayısız ihtiyaçlarla ve birtakım güdülerle birlikte yaratılmıştır. Dünya kaynakları doğası itibarıyla insanların bütün arzularını karşılamak için yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle ihtiyaçlarını karşılamak isteyen insanları yönetimi altına alan ticari/ekonomik tutum ve davranışlar yakın zamanda iyice ön plana çıkmıştır. Yine de sınırlı kaynaklardan maksimum faydanın alınabilmesi de yine insan emeği ve tarım, sanayi ve ticaret gibi çeşitli iktisadi teşebbüslerde bulunmaları ile mümkün olmaktadır. Bu tür iktisadi teşebbüsler ile mallar hammadde den işlenmiş hale dönüştürülerek insanların ihtiyaçlarını karşılayacak şekle bürünmektedir. İhtiyaçların karşılanması ise malların elden ele dolaşması ile mümkün olmaktadır.

İktisadi teşebbüslerin itici gücü öncelikle insan ihtiyacından doğan ticaret vasıtasıyla olmuştur. İktisadi teşebbüslerin gerçekleşmesinde emek ile sermayenin önemi büyüktür. Örneğin bir ağaç dalındaki meyve toplanıp tüketiciye ulaşmadıkça iktisadi bir değer oluşmamaktadır. Bu mahsulün iktisadi bir değere bürünmesi, toplanıp ihtiyaç sahibi tüketiciye ulaştırılması ile mümkün olmaktadır. Bu olayda da emeğin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Issız bir ormanda ağaçta durduğu zaman

iktisadi bir değer ifade etmeyen meyve emek faktörüyle buluşunca bir değere kavuşmaktadır. Bu değeri ortaya çıkaran teşebbüs sonucunda çiftçi kazanç sağlamış, tüketici ihtiyacını gidermiş, tüccarda eğer ticaretinde başarılı ise kâr elde etmiş olmaktadır. Bu örnekten anlaşılacağı gibi kâr, tüccarın emek ve sermayesi sonucu elde ettiği değerdir. Kâr topluma sunulan hizmetin karşılığıdır. Kârı ortaya çıkaran ticaret sadece girişimciye değil, tüm topluma da fayda sağlar. O halde kâr, iktisadi kaynakları çeşitli işlemlerden geçirerek, ticaret vasıtasıyla da ihtiyacı olana ulaştırarak elde edilen olaylar silsilesinin sonucudur.

İktisat literatüründe kâr, genellikle bir malın veya hizmetin alım/satımından veya maliyetlerini oluşturan unsurlarıyla satış fiyatı arasındaki farktan doğan fazlalık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde kârın tanımı, karla ilintili kavramlar, kârın meşruiyeti, kârın oluşumunu sağlayan sebepler ve son olarak kâr teorileri ele alınacaktır.

2.1. Kâr Tanımı ve İlgili Kavramlar

Ekonomik faaliyetlerin devamlılığının mümkün olabilmesi için en önemli etken kârdır. Kâr ticari faaliyetlerin olmazsa olmaz itici gücüdür. Bölüşüm konusunda da İslam ekonomi literatürü genellikle “faiz” konusuyla ilgilidir. İslam ekonomisinde rant ve ücretler konusu da etraflıca tartışılmıştır. İslam ekonomisi literatüründe “kâr” konusunda fazla bir çalışma mevcut olmamasına rağmen, konuyla ilgili referanslar “murabaha” veya ticaret kuralları alt başlığında değinilmektedir.

2.2. Kâr Tanımı

Kâr serbest teşebbüs ekonomisinin işleminde önemli rol oynamaktadır. Kâr’ın İslam literatürü içerisinde farklı tanımları görölmektedir. Kâr, terim olarak, mal mübadelesinin semeresi olup, çoğu zaman fiyatın kapsamı içinde miktarı belirsiz olarak bulunur.¹⁴⁰

¹⁴⁰ Hamdi Döndüren, **İslam Hukukunda Alım Satımda Kâr Hadleri**, İstanbul, İnce Matbaası, 1991, s.96.

İnsan gereksinimlerinin giderilmesi amacı ile yapılan ticaretin neticesi olan kâr, Gazâlî'ye göre maddi ve manevi kazanç olarak ikiye ayrılır. Gazâlî kârı, insan gereksinimlerinin giderilmesi sürecinde katlanılan külfeti yüklenmenin karşılığı olarak gerekçelendirir.¹⁴¹

Kâr, malın satın alınan haliyle üzerinde bir işlem yapılmadan alım satım işlemlerinin tekrarlanması sonucunda ortaya çıktığı gibi, çağımızda sıkça görüldüğü üzere sanayi üretimi, hammadde ya da yarı mamullerin işlenip sonra ilk halinden farklı olarak yeni biçiminde satılmasıyla da ortaya çıkabilmektedir. Söz konusu iki durumda, bir malın maliyet fiyatından daha yüksek bir fiyata katma değer eklenerek veya eklenmeyerek satılması durumunda sonuç olarak bir fark bulunmamaktadır.

Kârdan bahsedebilmek için satıcının, sattığı ürünü, maliyetinin üzerinde bir fiyatla satması gerekmektedir. Nakit para karşılığında yapılan alış-verişlerde kârı belirlemek güç olmamaktadır. Çünkü para karşılığı mal mübadelelerinde kâr, aleni olarak ortadadır. Öte yandan, malı malla değiştirmek anlamına gelen trampa sisteminde de kâr elde etmek mümkün olmaktadır. Değişimi yapılan malların, para cinsinden karşılıkları esas alındığından dolayı, mübadele esas itibarıyla bir satış bedeli karşılığında yapılmaktadır.

Kâr farklı tanımlarla tarif edilmektedir. Ancak bunların çoğunluğu “sermayede ticari eylem sonucu meydana gelen tam artış” anlamında toplanmaktadır. Şerhu'l Kebîr'de: “Kâr, altın ve gümüş olarak ilk fiyatın üzerine ticaret satış fiyatı konmuş fazlalık.”¹⁴² olarak tanımlanmıştır. Kâr, diğer üretim faktörleri gibi bir üretim faktörü olarak ele alınacak olursa girişimcinin üretimden aldığı ana malının üstündeki artık değer, maliyetle satış arasındaki fark olarak tanımlanmaktadır.

Özetle İslam'ın iktisadi yaklaşımı ele alındığında kâr, başkalarının zararına olmayan, İslam tarafından yasaklanmamış ticari faaliyetlerden elde edilen, meşru kâr ya da helal kazançtır.¹⁴³ Başkalarına haksızlık yapmadan, haram kılınmış eylem ve

¹⁴¹ Sabri Orman, **Gazalinin İktisat Felsefesi**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2014, s.214.

¹⁴² Ed-Desûkî, Şemsu'd-Dîn Muhammed B. Arefe, **Eş-Şerhu'l Kebîr**, thk. Muhammed İlîş, Beyrut, Dâru'l Fikr, c.1, s.461.

¹⁴³ Ahmet Tabakoğlu, **İslam İktisadına Giriş**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013, s.67.

metodları yapmadan ve yasak ürünler satmadan karşılıklı rızaya dayanan alım satım ve ticârî faaliyetlerde bulunmak helaldir. Kur’ân ve Sünnet’te meşrû yollarla yapılan ticâret, tavsiye edilmiş ve övülmüştür. Cuma suresinin 9. ve 10. ayetlerinde açıkça cuma namazı için alışverişin bırakılması emredilmekte ancak namaz bitince herkesin Allah’ın lütfundan rızkını arayabileceği ifade edilmektedir.

Burada ele alacağımız kâr tanımları sırasıyla kârın sözlük anlamı, müfessirlere göre kâr tarifi, ticarete kâr, şerikat (ortaklık) akdinde kâr, murabaha satışında kâr, Türk hukukunda kâr’dır.

2.2.1. Kâr’ın Sözlük Anlamı

Kâr (ربح) dilde ticarete izafe edilmektedir. Sözlüklere başvurulduğunda, kârla ilgili genel anlamları şöyle gözlemlenmesi mümkün olmaktadır:

- 1- Ticarete nemâ (büyüme).¹⁴⁴
- 2- Fazlalık: Fazlalık elde ettiğinde ticarete kar etti, denir.¹⁴⁵
- 3- Kazanç ve artış.¹⁴⁶

Kazanmak, kâr (ربح) etmek anlamında (r-b-h) kökünden ribh mastarı da kullanılmıştır. Bu sözcük, Kur’an-ı Kerim’de bir ayette geçmektedir ve mealen doğru yolu bırakıp sapıklığı satın alan kimseler, bu alışverişin kâr sağlamayacağı anlamını ifade eder.¹⁴⁷ Concordance’ın kaynaklarında bu sözcük ve türevleri, tekrarlar dışında 62 hadisi şerifte geçmektedir.¹⁴⁸

Türk Dil Kurumu kârı, “iş, yarar, fayda” olarak tanımlar, terim olarak ise “üretim faktörlerinden biri olan girişimcinin üretimden aldığı pay”, ticari bir terim olaraksa “Maliyet fiyatıyla satış fiyatı arasındaki fark” olarak tanımlanmaktadır. Maliyetin üzerinden elde edilen fazlalık olan kâr, bir başka deyişle, maliyetten arta

¹⁴⁴ İbn Manzûr, **Lisânu’l Arab**, (r-b-h) md., c.2, s.242; el-Firûz Âbâdî, **el-Kâmûsu’l-Muhît**, thk. Arksûsî, Dâru’l-Risâle, Beyrut, h.1419, s. 218.

¹⁴⁵ Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyumi el-Mukri, **el-Misbahu’l-Münir**, Mektebet’ü Lübnan, Beyrut,1987 thk.Yusuf eş-şeyh Muhammed, el Mektebül-Asriyye, 1999, s. 113, (r-b-h)md.

¹⁴⁶Muhammed Hayr Ebu Harb, **el-Mu’cemu’l Medresî**, Dâru’l Talas, Dimaşk, 1985, s. 392; İbn Manzûr, **Lisânu’l Arab**, c.5, s.135.

¹⁴⁷ Bakara 2/16.

¹⁴⁸ Concordance, t.y., y.y., c. 2 s. 210, 211.

kalan artık bir kazançtır.¹⁴⁹ Kâr kelimesi el-Müfredat isimli sözlükte, “Alışverişten hasıl olan fazlalık” olarak verilmektedir.¹⁵⁰

İngilizce sözlüklere bakıldığında, kâr (profit) şöyle açıklanmaktadır: “1. Kazanç. 2. Bir muamele ya da muameleler serisinde masrafların üzerinden elde edilen gelir fazlası; özellikle: malın satış fiyatının maliyetinden fazla oluşu. 3. Ücret ve kiradan ayrı olarak, iş teşebbüsünde riski üzerine alması sebebiyle girişimci adına tahakkuk eden fazla bedel.”¹⁵¹

Kârın, (ربح) anlamı ticarette artış, büyümedir. Cevheri: “kazanılan şeye verilen isim” olarak tanımlamıştır. Mu’cemu’l Vasî’t: “Kâr, kazanç” olarak belirtilmiştir.¹⁵² Bu tanımlamalardan oluşan ortak kanaat ise kârın, ticaret yoluyla elde edilen, malın satış fiyatı üzerine eklenen, girişimcinin riskleri ve emekleri ile hak ettiği kazanç olduğudur. Kârın, iktisadi işlemlerde malın bir elden başka bir ele intikal etme neticesinde oluştuğu söylenilebilir.

2.2.2. Müfessirlere Göre Kâr Tanımı

Müfessirler “...ticaretlerinde kâr etmemiş ve doğru yolu da bulamamışlardır...”¹⁵³ ayetinin tefsirinde kârın içeriğini ve anlamını açıklamaya çalışmışlardır. Mecmau’l Beyân’da: “Kâr, sermayedeki fazlalık.” olarak belirtilmiştir.¹⁵⁴ İbn Arabî kârı şöyle tarif etmektedir: “O (kâr) kişinin bedel olarak verdiği kıymetin fazlalığından elde ettiği kazançtır. Kendisinde muâmele anında bedelin aslı bulunursa bunu yapmasına izin verir. Böylelikle bu kazanç (kâr) müşteri ve satıcının alışveriş akdine ihtiyacı ölçüsünde olur.”¹⁵⁵

¹⁴⁹ Aydın Aydıncıoğlu, **Yönetim Ekonomisi (Kantarif – Ekonomik Karar Modelleri)**, İ.T.Ü. Temel Bilimler Fakültesi, Çağlayan Basımevi, 1976. s.46; Aydın Gündoğdu, “Katılım Bankacılığında Kâr Dağıtım Sisteminin Analizi ve Türkiye Uygulaması İçin Yeni Bir Öneri”, **İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü**, Doktora Tezi, s.12.

¹⁵⁰ El İsfehani **Müfredât-ü elfâz’l-Kur’an**, Dimeşk, 2011, t.y, s.274.

¹⁵¹ Webster’s, **New Collegiate Dictionary**, “Profit”, s.912.

¹⁵² İbrahim Mustafa, **el-Mu’cemu’l Vasî’t**, Beyrut, Dâru Sâdır, c.1, s.323.

¹⁵³ Bakara, 2/16.

¹⁵⁴ Ebu Ali el-Fadl b. Hasan et-Tabersî, **Mecma’ul Beyan**, thk. Muhsin el-Emin, **Müessesetü’l A’lemî**, Beyrut, h.1415, c.1, s.110.

¹⁵⁵ Ebu Bekr Muhammed b. Abdullah, **Ahkâmu’l Kur’ân**, Dâru’l Kütübî’l İlmiyye, Beyrut, c.1, s.521.

Taberî Tefsirinde kâr eden tüccarı, “Sahip olduğu malı, satın aldığı fiyattan daha iyi ve daha fazlasıyla mübadele eden kişidir, zarar eden tüccar ise; malını daha düşüğü ile veya satın aldığı fiyattan daha azı ile satan kişidir.” şeklinde açıklamıştır.¹⁵⁶ Bu tanımlardan çıkartılan kârın, sermayede olan fazlalık¹⁵⁷ olduğudur.

2.2.3. Fakihlere Göre Kâr Tanımı

Fıkıh kitapları içerisinde kârın genel tarifini araştırmak çok mümkün olmamaktadır. Bunun sebebi fakihlerin diğer fikhî ıstıhlara (terimlere) kapsamlı bir tanım vermekle ilgilenmemelerinden ziyade, kâr konusunu müstakil bir fıkıh başlığı altında araştırmamalarıdır. Fakihler genellikle muâmelât fikhında kârı düzenleyen akitlere yönelim göstermişlerdir. Bundan dolayı kâr hakkındaki görüşleri çeşitli fıkıh başlıklarında bulunmaktadır. Ticaret ve alım satım da temel gaye kârın elde edilmesi olduğundan dolayı, özellikle murâbahada kazancın bilinebilirliğinin murâbaha akdinde şart koşulmasından dolayı, şerikat (ortaklık) hakkında sözde ortaklar arasında kârın bölümünde değinmişlerdir.

2.2.4. Ticarette Kâr

Şirbînî, ticareti “Kâr amacıyla değiş tokuş ederek malı dönüştürmek.”¹⁵⁸ şeklinde tanımlamıştır. İbn Haldûn’un kârı: “Bil ki ticaret, malları ucuza satın alıp pahalıya satarak malı büyütmek ve kâra dönüştürmektir. Bu mal un, tohum, hayvan ya da kumaş ne olursa olsun. Bu artan miktar kâr olarak isimlendirilir. Ticarette kâr, “alış fiyatı ile satış fiyatı arasındaki fazlalıktır.”¹⁵⁹ şeklinde tanımlanmıştır. AAOIFI Financial Accounting Standarts 47’ye göre kâr, “sermaye veya maliyete ek olarak sağlanan fazlalık” olarak tanımlanmaktadır. Bununla beraber meşru ve gayri meşru olarak ikiye ayrılmaktadır. Meşru kâr, fikhî olarak müsaade edilen tasarruflardan elde edilen bir fazlalık iken, gayri meşru kâr, “faiz, haram

¹⁵⁶ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir Taberî, **Taberî Tefsiri**, çev. Mevlüt Karaca, İstanbul, Hisar Yayınevi, 2013, c.1. s.315-316.

¹⁵⁷ Ayrıntı için bkz: **el-Bahru’l Muhît**, Ebu Hayyan el-Endelusî, nşr. Sıdkı Muhammed Cemil, Daru’l Kütübi’l İlmiyye, Beyrut, h.1412, 1/120.

¹⁵⁸ Muhammed Şirbînî el-Bâbî, **Muğni’l-Muhtâc**, Mısır, c.1, s.397.

¹⁵⁹ İbn Haldun, **Mukaddime**, nşr. Arslan Tekin, İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2013, c.1, s.954.

varlıkların ticareti ve batıl sözleşmeler” gibi haram ihtiva eden tasarruflarla elde edilmektedir.¹⁶⁰

Ticarete şerikât (ortaklık) akdinin mufâvada¹⁶¹, mudârebe, inan¹⁶² gibi birçok çeşidi vardır. Kâr kavramı mudârebe ve murâbaha akdinde ele alınmıştır. Mudârebe, “Malın rabbü’l-mâl (sermaye sahibi yatırımcı) ve mudârib (işletmeci) taraflarının işletmesiyle oluşan kâr paylaşımındaki ortaklığı” ifade eden akit çeşididir.¹⁶³ Murabaha ise malı, satın aldığı fiyat üzerine mâlum (bilinen) bir kârla satmaktır.¹⁶⁴ Murâbaha, ribh (ربح) kelimesinin müfâale bâbındandır. Sermayedeki fazlalığı ifade eder.¹⁶⁵ Murâbaha satışı güvene dayalı bir satış çeşididir. Çünkü malın satın alındığı ilk fiyatın bilinmesine bağlıdır. Aynı şekilde kârın bilinmesi bu satış türünün şartlarındandır.¹⁶⁶ İslam faiz yasağından dolayı tasarrufların üretime ve ticarete yönlendirilmesi için, ortaklıklar yapılmasını teşvik etmektedir.

Türk Hukukunda kâr; “belirli bir süre içerisinde bir iktisadi teşebbüsün öz varlığında husule gelen artış” şeklinde ifade edilir.¹⁶⁷ Terim olarak ise “alışveriş işlemleri neticesinde gelir ve giderler arasındaki olumlu fark” diye tanımlanır.¹⁶⁸ Bu bağlamda vergi hukuku kuralları uyarınca düzenlenen mali bilanço'ya göre elde edilen mali kâr, ticaret hukuku ve genel muhasebe kuralları uyarınca düzenlenen ticari bilanço'ya göre elde edilene de ticari kâr denilir.¹⁶⁹

¹⁶⁰ AAOIFI, md.1104-1110.

¹⁶¹ Muvâfada, ortakların sermaye, kâr-zarar paylaşımı, tasarruf ehliyeti, yetki ve sorumluluk bakımından eşit olmaları esasına dayalı şirket çeşididir.

¹⁶² Ortaklarının sermaye, kâr payı ve zarara katılımında eşitlik, tasarruf ehliyetinde denklik şartının aranmadığı bir şirket çeşididir.

¹⁶³ Cengiz Kallek, “**Mudârebe**”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mudarebe> (27.05.2021).

¹⁶⁴ Ebu'l Berakât, **eş-Şerhu'l Kebîr**, thk. Muhammed İliş, Daru'l Fikr, Beyrut, 3/159.

¹⁶⁵ Şirbînî, **Muğni'l Muhtâc**, Zekat, 2/76.

¹⁶⁶ İbrahim Kafi Dönmez, “**Murâbaha**”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/murabaha> (27.05.2021).

¹⁶⁷ Türk Hukuk Kurumu, **Türk Hukuk Lügati**, 4. Baskı, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1998, s. 192.

¹⁶⁸ Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, **Türkçe Sözlük**, Ankara, 1988, c. 2, s. 789.

¹⁶⁹ Özlem İlbasmış, “Halka Açık anonim Ortaklarda Kâr Dağıtımı”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, (Yüksek Lisans Tezi) s. 6; Hasan Karşlıoğlu, **Anonim Şirketlerde Örtülü Kâr Dağıtımı**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2015, s. 34, 35; Heyet, Genel Muhasebe, Ed. Melih Erdoğan, Anadolu Üniversitesi Yayını: 2595, Eskişehir, 2012, s. 180.

Ticari kâr kavramı, şirket gelir tablolarında yer alan dönem net kârı (safî kâr) ile eş anlamlı olarak kullanılır. Ayrıca dönem net kârı, ortaklar ile kâra iştirak eden diğer kimselere dağıtılabilecek kârı ifade eder.¹⁷⁰

2.3. Kâr’la İlintili Kavramlar

Kar kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için kârın ilintili olduğu diğer kavramların da tanımlarının ve içeriklerinin iyi bilinmesi gerekmektedir. Bu bölümde kar ile ilintili kavramlardan sırasıyla ücret, nema, kesb, nitâc, âid, ğalle, faide ve ganimet kavramları incelenecektir. Bu kavramlar tabiatı gereği kâr ile yakından ilişkilidirler.

2.3.1. Ücret

“Ecr” veya ‘ücret’ kavramları Arapça’da “e-c-r” kökünden türemiştir. Bu iki kelimenin çoğulu olarak “ücûr” kullanılır. Ecr, amelin cezası yani neticesidir Sözlük anlamı kira, menfaat bedeli olarak tanımlanan ücret, bir akardan yararlanma yahut bir hizmet karşılığında verilecek olan bedel olarak belirtilmektedir.¹⁷¹

İslam’a göre, üretilen mal veya hizmetin mübadele değeri ile ona harcanan emeğin değeri arasında doğrudan bir ilişki mevcut değildir. Tabiatla herkese açık olan serbest mallarda mülkiyet hakkı emekle doğmaktadır. Örneğin, başkalarına zarar vermemek koşuluyla herkesin kullanma hakkının mevcut olduğu topluma açık göl veya denizlerdeki balıklara, ihraz eden yani emek harcayan sahip olur.¹⁷² Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadisinde “kıyamet gününde Allah’ın hasmı olan üç kişiden biri, bir kimseyi ücretle çalıştırıp hakkını ödemeyen kimsedir.”¹⁷³ buyurmuştur.

Alım satım da temel hedef kârsa ticarette de aynı şekilde temel gaye kâr elde etmektir. Bu fazlalık kâr cinsinden sayılır. Mal sahibi evini hesap sermayesine (bakiye)

¹⁷⁰ Hasan Karşlıoğlu, **Anonim Şirketlerde Örtülü Kâr Dağıtımı**, s. 34, 35, 36; İlbasmış, “Halka Açık Anonim Ortaklarda Kâr Dağıtımı”, s. 7, 14.

¹⁷¹ Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, 2019, s.136.

¹⁷² Mecelle md 1248-1249; akt. Adem Esen, **Sosyal Siyaset Açısından İslâm’da Ücret**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015, s. 31

¹⁷³ Buhârî, **Büyü**, s. 106.

ekleyerek iktisadi bir menfaat için kiralar. Bu fazlalık helal kâr veya meşru fazlalık kabilindendir. Ücret ve kâr emek karşılığında olması bakımından birbirine benzemektedir.¹⁷⁴

İslam hukukuna göre emeğin üretim sürecinde hem kâra ortaklık yani şirket (mudarabe, muzaraa, müsakaat ve amel şirketleri) hem de icare (hizmet anlaşması) yoluyla istihdamı meşru görülmüştür. Birinci şekilde emek sahibi (işçi) çalışmasının karşılığında kârdan hisse olarak alır. Sermaye sahibi de kârdan hisse alır. Zarar hali ise sermayedarın sermayesinden karşılanır. İkinci şekil olan hizmet akdinde işçi, anlaşmada belirlenen ücreti almaya hak kazanır. İslam tarihinin çoğu dönemlerinde birinci yolun daha çok işletildiği görülür. Buna karşılık ücret karşılığında çalışmaya her dönem rastlanılmaktadır.¹⁷⁵

Ücret ve kâr, iktisadi büyüme ile yatırım faaliyetlerinin önemli sebeplerindendir. Üretim kaynaklarında iş, ücrete karşılık gelmektedir. Bundan dolayı iş veya insan (beşer) çabası bu fazlalığın oluşmasının sebeplerinden bir tanesidir.

2.3.2. Nema

Nema kelimesi sözlükte “artmak, çoğalmak, bereketli olmak” olarak verilmektedir. Bir fıkıh terimi olan nema, zekâta tabi mal veya malların artıcı özelliğini vurgulamaktadır. Hakiki ve hükmi olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Varlığın aslından doğan artışlar hükmî nemadır. Ticari faaliyetler sonucunda oluşan artışlar ise hakikî nema olarak tanımlanmaktadır.¹⁷⁶ Ancak nema, kârdan daha geniş bir kavramdır. Her kâr, artış söz konusu olduğundan bir nemâ’dır. Fakat her nema kâr kapsamında değerlendirilemez.¹⁷⁷

İslam hukukçuları nema (büyüme) lafzını ziyâde (artış) manasında da kullanmışlardır. İbn Abidin “Sözlükte nema ziyadedir. Şeriatta ise hakiki ve takdiri

¹⁷⁴ Abdülhamîd Leknevî, *Zübdetü’n-Nihâye Li-Ümdeti’r-Riâye*, İstanbul, y.y., 1969, s. 154.

¹⁷⁵ Adem Esen, *Sosyal Siyaset Açısından İslâm’da Ücret*, s.244.

¹⁷⁶ Mehmet Erkal, “Nema”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nema> (12.12.2020).

¹⁷⁷ Tahsin, *Kıyâsur-ribh ve tevzi’uhu fi’l-mesârifî’l-İslâmiyye*, s. 36; Samir Muzhir Kantakçı, *Fikhu’r-ribh, Müessesetü’r-risâle nâşirun*, Beyrut, 2004, s. 8.

olmak üzere iki çeşittir. Hakiki; üreme, çoğalma ve ticaretle oluşan fazlalıktır. Takdiri ise; malın elinde yahut vekilinin elinde olmasıyla oluşan fazlalıktır.” şeklinde açıklamaktadır.¹⁷⁸

2.3.3. Kesb

Kesb, kâr ile yakından ilintili kavramlardan birisidir. Sözlükte faydayı isteme zararı istememeye götüren bir eylem olarak tanımlanmaktadır.¹⁷⁹ Ayrıca zanaattan elde edilen gelir olarak da verilmektedir.¹⁸⁰ Türkçeye kazanç şeklinde tercüme edilmektedir. Kâr ile kazanç kavramları birbirinden ticaret hukukunda ayrılmaktadır. Kazanç, öz kaynakta kendiliğinden meydana gelen artış kabul edilirken hukukî anlamda kâr olarak değerlendirilmez.¹⁸¹

2.3.4. Nitac

Kârla ilgili başka bir kavram olan üründür. Kâr, bir girişim sonucu elde edilen artışken, nitâc aslın bir parçasının artışı olarak değerlendirilir. Sözlükte bir şeyin semeri, meyvesi, tarlanın ürünü, hayvanın yavrusu olarak açıklanmaktadır.¹⁸² Ağacın meyvesi, hayvanın yavrusu, sütü ve yumurtası nitâc kapsamında değerlendirilir.¹⁸³

2.3.5. Galle

Türkçe hasılat¹⁸⁴ kelimesiyle izah edilen bu kavram, bir arazinin aslı baki kalması gerekliliğiyle o araziden elde edilen gelir anlamında kullanılmaktadır. Galle sözlükte “gelir, kira, topraktan sağlanan mahsul” anlamına gelen bir terimdir. Dükkan, ev, işyeri gibi gayrimenkullerin kirasını, bahçe ve tarlaların ürününü ve getirisini ifade etmektedir. Bu bakımdan “nema” ve “ziyade” ile benzer bir anlama sahiptir. Daha çok vakıf mallarından sağlanan gelir hakkında galle terimi kullanılmaktadır. Bu sebeple

¹⁷⁸ Hâşiyetü İbni Âbidin, 2/263, Zekat, **et-tecrîd li-nefi'l-abîd (el-ma'rûf bi-hâşiyeti'l-bâcûrî)**, Süleyman b. Ömer, **El-Mektebetü'l İslâmiyye**, Diyarbakır, Türkiye, c.1, s.441.

¹⁷⁹ İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, “k-s-b” md., c. 1, s. 716; Kâsânî, **Bedâiu's-sanâi**, c. 8, s. 41; Kârî, **Fethu bâbı'l-i'nâye**, c. 2, s. 532; İbn Abidîn, **Reddû'l-muhtar**, c. 8, s. 511;

¹⁸⁰ İsfahânî, **Müfredât-ü elfâzı'l-Kur'an**, “k-s-b” md., s. 710.

¹⁸¹ Özlem İlbasmış, Halka Açık anonim Ortaklarda Kâr Dağıtımı, s. 5.

¹⁸² Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s.458.

¹⁸³ İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, “n-t-c” md., c. 2, s. 373.

¹⁸⁴ Türk Hukuk Kurumu, **Türk Hukuk Lügati**, s. 100.

menkul veya gayrimenkul her türlü malın tabii ve hukuki getirilerine galle denilmektedir.¹⁸⁵ Örneğin insanın kendi arazisinden elde ettiği gelir galle'dir.¹⁸⁶ Galle özü itibarıyla bir gelir olsa da kâr sayılmamaktadır. Çünkü kâr meydana getiren iktisadi eylem burada bulunmamaktadır.

2.3.6. Faide

Fâide, sözlükte; “Allah’ın kula istifade edebileceği ve geliştirebileceği hayır olarak verdiği şey” anlamında kullanılmaktadır.¹⁸⁷ Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğünde “fayda, yarar, ziyade ve menfaat” olarak verilmiştir. Fâide’nin geniş anlamıyla kullanımı sözlük anlamıdır. Ticari amaçları olmayan mallardan elde edilen artış, yani duran varlıkların kıymetindeki artış anlamı ise kelimenin diğer anlamı olan dar anlamını açıklamaktadır.¹⁸⁸ Bu artışın kâr kapsamında olup olmadığı tartışma konusudur. Faiz bölümümüzde değindiğimiz üzere, bu kavram faizin illetini belirlemede kullanılmaktadır.

2.3.7. Ganimet

Ganimet, sözlükte “bir şeyi zorluk çekmeden elde etmek” anlamına gelir. İslâm hukukunda, “Müslümanların savaş yoluyla gayri Müslimlerden ele geçirdikleri esirler ve her türlü mal” olarak açıklanmaktadır. Ayrıca ganimeti savaşta düşman askerlerinden ele geçirilen menkul mallara tahsis eden veya kısmi şekilde farklı açıklayan fakihler de mevcuttur.¹⁸⁹ Gelir olması bakımından kâr terimi ile benzerlik gösterse bile, ganimet aslında bir savaş dolayısıyla elde edilen bir kazanımdır. Ancak kâr terimi ticarete izafe edilmektedir. Dolayısı ile kâr kavramıyla benzer sonuca ulaşılsa da ganimet esasen kârdan ciddi şekilde ayrılmaktadır.

¹⁸⁵ Ahmet Akgündüz, “Galle”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), <https://islamansiklopedisi.org.tr/galle> (Erişim Tarihi: 02.04.2021).

¹⁸⁶ İsfehânî, *Müfredât-ü elfâzı'l-Kur'an*, s. 611.

¹⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “f-y-d” md., c. 3, s. 34; Kefevî, *el-Külliyât*, s. 585

¹⁸⁸ AAOIFI, *el-Meâyîru's-Sher'iyye*, s. 1169.

¹⁸⁹ Mehmet Erkal, “Ganimet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), <https://islamansiklopedisi.org.tr/ganimet> (Erişim Tarihi: 02.04.2021).

2.4. Kârın Meşruiyeti

Ticaret genellikle bir ihtiyacı giderme, sermayeyi muhafaza etme veya kâr sağlama amacıyla yapılmaktadır. Ticaretin meşrû olması doğal olarak kâr tahsil etmenin de meşrû olacağı sonucuna götürmektedir. Çünkü kâr olmadan iktisadî hayatın yürümesi mümkün değildir.¹⁹⁰ Bu bağlamda fıkıh kaynaklarında ticari muamelelere izin verilmesi kârın meşru olduğuna açık bir delildir.¹⁹¹ Ticareti teşvik edici ayetler¹⁹² kârın meşruiyet kaynağı sayılmaktadır. İslam, kurtuluşa giden yol için sunduğu öğretilerde dünya hayatı için gösterilen çabayı en az ahiret hayatı için gösterilen kadar önemser. Müslümanların maddi konularda dikkatli olmaları için onları sık sık uyarır.¹⁹³

Kâr, meşruiyet açısından, meşru, gayr-i meşrû ve ihtilaflı olan (muhtelefun fih) olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Meşrû kâr, fikhî kurallar dikkate alınarak; satım, icâre, mudârame ve ortaklık gibi bir kısım girişimlerle elde edilmektedir. Gayr-i meşru kâr gayri mütekavim malların ticareti ve batıl sözleşmeler gibi haram nitelikli girişimlerle elde edilir. Muhtelefun fih olarak adlandırılan ihtilaflı kâr çeşidi ise kişinin elinde bulunan ancak başka bir kişiye ait olan bir maldan elde edilmektedir.¹⁹⁴

İslâm’da kâr’ın meşruiyeti nasslarda şöyle ifade edilebilir:

a) **Kur’ân’ı Kerim:** Kur’ân kâr hakkında düzenlenmiş şerî muâmelelerin hükümlerini, kârdan daha fazla açıklamaya özen göstermiştir. Bu yönelim sünneti nebeviyye’de de göze çarpmaktadır. Doğal olarak bu yöntem fıkıh kitaplarında yansımıştır. İstikrâ (tümevarım) yoluyla Kuran ayetlerine bakılacak olursa Kur’an’ın kâr kelimesini bir kere kullandığı görülmektedir. Ayette: “Doğruya karşılık sapıklığı satın alanlar işte onlardır. Bu sebeple ticaretleri kâr etmemiş ve doğru yolu da

¹⁹⁰ Hâcî, **er-Ribhu: fikh ve iktisâdiyyen**, s. 21; akt. Hamdi Döndüren, **İslâm Hukukuna Göre Alım-Satımda Kâr Hadleri**, s. 92.

¹⁹¹ İd, **er-Ribh ve’l-Hasâra**, s. 96; akt.Döndüren, **a.g.e**, s. 92.

¹⁹² Bakara, 2/16, 198, 275 Nisâ, 4/29, Müzzemmil, 73/20, Cuma, 62/10.

¹⁹⁴ AAOIFI, **el-Meâyîru’Ş-Şer’iyye**, s. 1161; Ebu Gudde, “el-Hisâbü ribh’il-muamelât”, c. 4, s. 3196; Hâcî, **er-Ribhu: Fikh ve İktisâdiyyen**, s. 18, 19 Cemal Kalkan, “**Mudârame Ortaklığında Kâr Teorisi**”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Doktora Tezi), s. 84.

bulamamışlardır.”¹⁹⁵ Bunun tevili ise şu şekildedir; münafıklar dalâleti satın almalarıyla hüsrana uğramışlar, ticaretleri kâr etmemiştir. Çünkü üzerinde mülkiyeti olup malını değiştiren ve bundan kâr eden tüccar, o maldan daha güzelini veya satın aldığı fiyattan daha fazlasını kazanmıştır. Malını karşılıksız verdiyse ve satın aldığı fiyatın altında değiştirdiyse ise şüphe yok ki ticaretinde hüsrana uğrayandır.¹⁹⁶

Buradan kârın karşısına hidayetin geçtiği ortaya çıkar, hidayet kâr karşısında daha güzel görülmüş ve övülmüştür. Kârın meşruiyeti bu kıyas kapsamında çıkartılmıştır. Hidayet istenilen (gereken) bir şey ise, kâr da öyle olmaktadır.

Kârın meşruiyetine dolaylı bir şekilde delâlet eden nasslar; satış, ticaret ve mudarebenin meşruiyetine değinenlerdir. Bunlardan bazıları şunlardır:

“Allah, alım satımı helal, faizi ise haram kılmıştır.”¹⁹⁷ Alım satım ve bundan doğan da aynı şekilde meşrudur. Bunun sebebi ise kârın satış akdinin neticesi ve semeresi olmasındandır. Kâr, ticaret eylemindeki esas hedeftir. Satıcı, malını satmaya niyet ettiğinde aklına bunlar gelmektedir.

Allah ticareti mübah kılmıştır, “Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin.”¹⁹⁸ Bu aynı zamanda kârın meşruiyetini de kapsamaktadır. Çünkü ticaret -önceden geçtiği gibi- malı kâr amacıyla değiştirmektir.

b) Sünnet: Kârın meşruiyetine delalet eden bazı hadislerden bazıları şöyle zikredilebilir:

- Urve b. el-Bârikî’den rivayet edildiğine göre “Hz. Peygamber (s.a.v.) ona koyun satın alması için bir dinar vermiştir. O ise iki koyun satın almıştır.

¹⁹⁵ Bakara, 2/16.

¹⁹⁶ Ebu Ca’fer et-Taberî, *Câmiu’l Beyân*, Dâru’l Fikr, Beyrut, 1988, c.1, s.139.

¹⁹⁷ Bakara, 2/275.

¹⁹⁸ Nisa, 4/29.

İkisinden birisini bir dinara satmış ve bir dinar ve bir koyun ile gelmiştir. Peygamber (sav) ona satışında bereket olması için dua etmiştir.”¹⁹⁹

Hiz. Peygamber (s.a.v.) Sahabenin kârını ikrar etmiş, ona dua ederek satışının bereketli olması ve bunu elde etmesi için teşvik etmiştir.

- Rasullah (sav) demiştir ki: “Üç şey de bereket vardır: Müddetli (ertelenmiş) alışveriş, mukâraza (ödünç almak ve vermek), satmak için değil ev için buğdayı arpaya karıştırmak.”²⁰⁰

Önceden geçtiği gibi kârın meşruiyetine dair delil; satış, mudârebe ve ticaretin meşruiyetinden sağlanmıştır. İnsanlar da inkar etmeksizin bu muâmelelerle sahabe zamanından günümüze kadar ticaret yapmışlardır.

İmam Mâlik Muvatta’da rivayet etmiştir ki: “Abdullah ve Ubeydullah (Ömer b. Hattab’ın oğlu) orduyla Irak’a sefere çıktı. Geri döndükleri vakit Ebu Musa el-Eşari’nin yanına uğradılar (O Basra’nın emiriydi). İkisini hoş karşıladı ve yardım etti. Sonra dedi ki: ‘Şayet ikinize faydalı olacak bir işe güç yetirebilseydim, yapardım.’ Sonra: ‘Evet’ dedi. Buradan Allah’ın malından bir mal var, onu müminlerin emirine göndermek istiyorum. Onu alın, Irak mallarından bir malı onunla satın alın. Sonra Medine’de onu satın. Sermayeyi müminlerin emirine ulaştırın. Kâr da sizin olsun.’ Dediler ki: ‘Bunu beğendik.’ yaptılar. Ömer b. Hattab (ra)’a ikisinden malı almasına dair yazı yazdı. Ulaştıklarında sattılar. Kâr ettiler. Ömer (ra)’a bunu öğrendikleri vakit dedi ki: ‘Malı ve kârı ödeyin.’ Abdullah sükût etti. Ubeydullah ise dedi ki: ‘Ey Müminlerin Emiri bunu yapman sana gerekmezdi. Şayet bu mal azalsa yahut helak (telef) olsa onu tazmin ederdik. Ömer (r.a.) dedi ki: ‘Onu ödeyin.’ Ubeydullah sustu ve Ubeydullah döndü. Hiz. Ömer’in dostlarından birisi dedi ki: ‘Ey Müminlerin Emiri, onu borç olarak saysaydın.’ Ömer (ra) dedi ki: ‘Onu borç saydım.’ Ömer (r.a.) sermayeyi aldı, kârı yarıya böldü. Abdullah ve Ubeydullah malın kârının yarısını aldı.”²⁰¹

İslam toplum ve bireylerin ifsadına yol açacak şeylere bir takım kurallar/düzenlemeler getirmiştir. Bu husus “Eşyada asıl olan ibahadır.” şeklinde helal

¹⁹⁹ Ebu Davud, İcâre, 15.

²⁰⁰ Muhammed b. Yezid Ebu Abdullah el-Kazvîni, **Sünenü İbni Mâce**, nşr. Muhammed Fuad Abdul Baki, Daru’l Fikr, Beyrut, 2/728.

²⁰¹ İmam Mâlik **Muvatta**, Dâru’n Nefâis, Beyrut, c:6, 1982, s.479,480.

olanları düzenleyen bir hukuk kaidesi olarak geçmektedir. Toplumsal dayanışmayı özendiren İslam, üretici ve tüketici arasında ayırım yapmadan taraflar için zulümden uzak düzeyde makul kâra izin vermektedir.²⁰²

2.5. İslam İktisadında Kâr Oluşum Faktörleri

Kâsâni, kâr oluşum faktörlerini; sermaye (mal), emek (amel), ve sorumluluk (damân) olarak açıklamaktadır. Çağdaş iktisat literatüründe, İslam İktisadı kâr oluşum faktörlerine benzer olduğu görülmektedir. Nitekim Mahfi Eğilmez eserinde kâr teorilerini inceledikten sonra bu teorilerden ortak çıkan sonuca göre, kârın olduğu yerde üç unsurun bir arada bulunduğunu ve bunların sırasıyla, organizasyon, risk üstlenimi ve sermaye olduğunu belirtir ve kârın elde edilmesinde bu üç unsurun bulunması gerektiğini ifade eder.²⁰³ İslam hukukuna göre fayda ve kâr temin etmek anlamına gelen kâr oluşum yolları, Mecelle'nin 1349. Maddesine göre “Ribha istihkak ancak akdi şirkette şer’a muvafık olarak irad olunan şarta göredir.” Kâr elde etme yolları mal, amel ve damân (risk üstlenme) olarak belirtilmiştir. Bu üç yol şer’ en uygunluğun ölçütüdür. Kâr elde etme yapılan işe göre değil, anlaşmaya göredir, bunun sebebi ise vekâlettir.²⁰⁴ Sonuç olarak İslam’da kâr oluşum faktörleri sermaye, emek ve daman olarak belirtilmiş olup bu faktörler çağdaş iktisatçıların kâr oluşum faktörleriyle neredeyse birebir uyumaktadır. Aşağıda bu faktörler ele alınmıştır.

2.5.1. Sermaye

Sermayenin farklı iktisadi düşüncelerde çeşitli tanımları mevcuttur. En basit tabiriyle sermaye bir iş için başlangıçta ortaya konan para veya maldır.²⁰⁵ İşin bir boyutu itibariyle; kâr etmenin esası, ticari, sanayi ve tarımsal işlerde değişimi tamamlayan esas unsurdur. Öteki bir boyutu ise para, ticari operasyonların temelini oluşturan ve işçi ücretleri, makine temini, üretimin yapılacağı yerin hazırlanması gibi süreçler için gereken ödemelerin olmazsa olmazı durumundadır. Bundan dolayı, meşru

²⁰² Muhammad Abdul Mannan, **İslam Ekonomisi**, s.249.

²⁰³ Mahfi Eğilmez, **Mikroekonomi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2009, s.236.

²⁰⁴ Ali Haydar, **Dürer’ül- Hukkâm Şerh’ul-Mecellet’il-Ahkâm**, c.3, s. 644.

²⁰⁵ Ahmet Tabakoğlu, “İslam Ekonomisinde Emek ve Sermaye Kavramları” **İslam İktisadı**; İstanbul, 2005, s. 134

yatırım faaliyetlerinde -ki helal olan uygun maldır- kullanımı yerine getirilmezse; malı garar, ribâ ve istismardan temizleyerek uygun hale getirmek gerekir. Mal İslâm şeriatının korunmasını emrettiği zaruretlerden bir tanesidir.²⁰⁶ Haliyle kârı elde etme sebeplerinin mevzuda ön planda olmasında özü itibarıyla doğaldır. Bey’ akdi, müşareke akitleri ve diğer akitler bu mevzu dahilindedir.

Mal mefhumu, ıstılahta Hanefiler tarafından, “insan tabiatının kendisine meylettiği ve ihtiyaç anında biriktirilmesi mümkün olan şey” olarak tarif edilmiştir. Hanefiler malı mütekavvim olan (yararlanılması mubah olan) ve olmayan mal olarak ayrılmakla birlikte menfaatleri mal kapsamında saymamışlardır. Bunu şeri olarak kendisinden faydalanmanın caiz olmadığı malları ayırmak için yapmışlardır.²⁰⁷

Mal ve sermaye arasındaki fark ise sermaye kazanç ve fazlalık olmadan malın aslıdır. “Eğer tevbe ederseniz, haksızlık etmemek ve haksızlığa uğramamak üzere ana paranız sizindir.” âyetinde görüldüğü üzeredir.²⁰⁸ Sermaye, herhangi bir işte yatırım yapılan mal olarak ifade edilmektedir. Mal ise mülk olarak edinilen şeyler için kullanılmaktadır. Sermayeye dönüştürmesi ticari faaliyetlerde kullanımıyla mümkün olmaktadır. Sermaye ve kâr arasında doğrudan orantılı bir ilişki vardır. Yatırım yapılan sermayenin hacmi ne kadar artarsa kârın miktarı da o kadar artması muhtemeldir. İbn Haldun bu olaya şu sözüyle işaret etmiştir: “... ve sermayeye nispetle bu kâr basittir (az). Ancak mal çok olursa kâr artar. Çünkü çoktaki az çoktur.”²⁰⁹ Yine Kâsânî bu konu hakkında: “Bize göre kâr da asıl olan malla, amelle veya damânla (tazmin) hak edilmesidir. Malla hak edilmesinin sabit oluşu açıktır. Çünkü kâr sermayeyi büyüttür. Böylece sahibine ait olur. Bundan dolayı sermayedar, mudârebe akdinde kârı hak eder.”²¹⁰

Sermaye, esas bir unsur olarak bey’ akdine değişim için kullanılmaktadır. Satış, bir malı başka bir malla mülkiyet altına alınması yoluyla değiştirmektir. Malın

²⁰⁶ Nisa, 4/2-5.

²⁰⁷ Hasan Hacak, “**Mal**”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mal> (29.08.2021).

²⁰⁸ Bakara, 2/279.

²⁰⁹ İbn Haldun, **Mukaddime**, c.2, s.62.

²¹⁰ Kâsânî, **Bedâiu’s-sanâi**, c.6, s.62-63; AAOIFI, **a.g.e.**, s.1025

değişimi mal, para, kıymetli maden, hayvan vb. satım-alımla tamamlanır. Böylelikle alış ve satış fiyatı arasındaki fazlalık fark kâr olmuş olur.

2.5.2. Emek

Sermayenin kâr üretim sürecinde mihenk taşı olan emek gerek mal üretim sürecine doğrudan gerekse üretilen bir malın alım-satım sürecinde kendisini göstermektedir.²¹¹ Örneğin; kumaş atölyesi sahibi bir kumaş tüccarı kendi atölyesinde bir kumaş çeşidi ürettirirse, bu üretilen malların her birinde üretim sürecine aktif katılan işçilerinin emekleri malın fiyatına dolaylı ya da doğrudan etki eder. Yine aynı tüccar atölyesinden çıkmayan bir başka kumaşı ücreti mukabilinde alsa ve o malı piyasada kendi çabası ile satsa işe konu bu malda dahi kendi emeğinin maliyetini satış fiyatına eklemektedir. Demek ki bu iki farklı usulde emek her daim ticaretin dolayısıyla kârın ayrılmaz bir paçasıdır. Nihai olarak denilebilir ki, kâr sermayeden ortaya çıktığı gibi, güzel bir tasarrufla şeri olarak mubah kılınmış iktisadi işlerde malın çevrilmesiyle de ortaya çıkar.²¹² İslam iktisadının ameli değerlendirmesi, işin üretim hareketini ve kâr fazlalığı evresini temel almaktadır.

2.5.3. Daman

Daman olası zarar ve ziyana karşı bir kefalet bir sorumluluk üstlenme işlemi olarak tanımlanmaktadır. Daman başkasının üzerindeki vacip bir hakkı üstlenmek, bir şeyin misliyyattan ise mislini, kıyemiyattan ise kıymetini vermek olarak tanımlanmıştır. Daman ilkesel olarak, haksız fiille meydana gelen zararın maddi telafisi ve tazmin edilmesi için ödeme sorumluluğudur ve ayrıca risk üstlenme, eşyanın görebileceği zarara katlanma anlamını içerir.²¹³ Mecelle’de bir işin riskine katlanmak bir tür emek kabul edilmiş, bu nedenle tazmin borcu beraberinde kârı getirmiş olarak belirtilmektedir.²¹⁴ Örneğin mudarabe eyleminde olası zarar sermaye sahibine

²¹¹ Serahsi , **el-Mebsut**, c. 22, s. 18; Merğînâni, el-Hidaye, c. 4, s. 416.

²¹² Abdulhamid İsmail Muhammed, er-Ribh fi'l-fıkhi'l-islamî, **Dımeşk Üniversitesi Şeria Fakültesi**, (Doktora Tezi), 2005, Dımeşk s.56.

²¹³ Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s.89.

²¹⁴ Ali Haydar, **Dürer’ül- Hukkâm Şerh’ul-Mecellet’ül-Ahkâm**, c.3, s.641.

yüklenmektedir. Bu sebeple kâr, üstlenilen sorumluluğun getirisi olarak görülmüş ve meşru görülmüştür.

2.6. Klasik İktisatta Kâr

İktisatçılar tarafından kâr, fonksiyonel bir gelir olarak görülmekte, hatta girişimcilik gayretinin bir geri dönüşü olarak tanımlamaktadır.²¹⁵ Kâr, toplam hâsılat ile toplam maliyet arasındaki fark olup, girişimcinin üretimden aldığı paydır. Böylece kâr, satışlardan elde edilen toplam hasılatın emek, sermaye ve doğal kaynaklar için açık ve örtülü bütün maliyetler çıkarıldıktan sonra artakalan kalan bölümdür. Kâr, girişimcinin emek, sermaye ve doğal kaynakları bir araya getirip mal veya hizmet üretimini gerçekleştirdiği için üretim faaliyetinden aldığı pay (ödül) olarak nitelendirilir.²¹⁶

Bir girişimcinin satış geliri çıktısı ile o mal veya hizmet için ödediği ve satışına kadar yaptığı her türlü masraflar -girdisi- arasındaki farka kâr denilmektedir. Bu tanıma göre adi karda girişimcinin emeği, toprağı ve sermayesi için de bir karşılık ayrılmıştır. Daha önce açıklandığı gibi atfedilen masraflar, yani atfedilen ücret, rant ve faiz bu kârın içindedir.²¹⁷

Daha öncesi bulunmakla beraber Adam Smith'ten itibaren kar net bir şekilde ekonominin etken itici gücü olarak tanımlanmaya başlamıştır.²¹⁸ Adam Smith'in Ulusların Refahı eserinde tanımını bulan kâr o zamanlar henüz emekleme döneminde olan küresel kapitalizmin başat faktörleri olan deniz aşırı, çok ortaklı ve kısıtlı sorumluluk sahibi olan büyük firmalarının temel motivasyonlarını gözler önüne sermektedir. Bu şirketler için önemli olan şey ellerindeki sermayeyi dünyanın farklı noktalarına transfer ederek alım/satım süreçleri aracılığıyla sermayelerini arttırmak

²¹⁵ Zubair Hasan, "İslam Ekonomisinde Kar Teorisi", *Journal of Social Policy Conferences*, 0 / 40 Ocak 2012, s.218.

²¹⁶ Aydın Aydıncıoğlu, *Yönetim Ekonomisi*, s.46. Aktaran: Aydın Gündoğdu, *Katılım Bankacılığında Kâr Dağıtım Sisteminin Analizi ve Türkiye Uygulaması İçin Yeni Bir Öneri*, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayınlanmış Doktora Tezi), s.12.

²¹⁷ Orhan Oğuz, *İktisada Giriş*, Marmara Üniversitesi Matbaası, İstanbul, 1992, s.392.

²¹⁸ Marks Obrinsky, *Profit Theory and Capitalism*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1983, s.1.

yani sermayede bir artık (kâr) oluşturmaktır²¹⁹. Smith'e göre kâr, yöneten ve istihdam eden bireyin sermayesinden elde ettiği gelir türüdür. Sermaye bir başka kimsenin kullanımı için verilirse bu işlemde elde edilen gelir faizdir. ²²⁰ Adam Smith'in ekonomi teorisinin temelini oluşturan serbest piyasa ekonomisi düşüncesini yani, piyasanın devlet müdahalesinden uzak bir şekilde rahatça faaliyet göstererek kendi kendini düzenlemeye muktedir olduğu görüşü herhangi bir firmanın ya da piyasanın tekel olması düşüncesini tenkit eder. Smith'e göre, tekeller sermaye artığı oluşturma noktasında verimsizdir.²²¹

Modern ekonomi teorisinin ana direği olsa da kâr teorisi ortaya koyan tek teorisyen Adam Smith değildir. Smith'ten sonra gelişen iktisat ile siyaset arasında keşişen bir olgu olan politik ekonomi, kaynağını Smith ve devamı olarak görülen diğer iktisat teorisyenlerinden alır. Politik ekonomi içerisinde ekonomi döngüsünün bir parçası olan fazlalığı (artığı) vurgulayan ilk isim Adam Smith olsa da bu noktanın üzerine giderek bir teori üreten Ricardo ve bu teorileri tersyüz ederek politik ekonomiye bambaşka bir boyut kazandıran Marx'ın teorilerine değinmeksizin artık (kâr) net bir şekilde ifade edilemez. ²²²

Ricardo ekonomi teorisinin merkezini kâr'ın anlaşılması noktasına odaklayarak hem politik ekonomiye yeni bir perspektif sunmuş hem de günümüze dek süren birçok soru ile yüz yüze gelmiştir. Bu noktada Ricardo'nun meşhur mısır teorisi devreye girmektedir. Hem girdi hem de çıktı olarak görev yapan Mısır hem sermayenin hem kârın belirleyicisi olarak teorisinin temelini oluşturmuştur. Eğer üretim sürecine katılan bütün faktörler mısır üzerinden ödenirse üretimin arttırılması için teknik ilerleme ve toprak verimliliği esastır bu da tarımsal tekniklere ve ekipmanlara bağlı demektir. Bu sürecin olmazsa olmazı ise üretimin gerçekleşebilmesi için gereken emektir. Dolayısıyla satış fiyatı tüm bu üretim maliyetlerinin üzerine belirli bir miktar fazladan mısırı kâr olarak içermelidir, içermektedir. Böylelikle ekonomik döngü

²¹⁹ Marks Obrinsky, **Profit Theory and Capitalism**, s.10.

²²⁰ Smith, **Milletlerin Zenginliği**, s.61-66.

²²¹ Marks Obrinsky, **a.g.e.**, s.14.

²²² Marks Obrinsky, **a.g.e.**, s.27-28.

devamlılığını sürdürebilmektedir.²²³

Ricardo'nun aksine Marx teorisini fiyat üzerinden kurgulamaz yani girdilerin birbiri cinsinden ve nakit cinsinden hesaplanabileceğini kabul eder ancak bunu uygulamaz. Bunun yerine girdileri kira, ücret ve sermaye şeklinde kabul eder. Marx'a göre kârlarda her zaman bir düşüş eğilimi vardır ve olmalıdır. Çünkü her sektörde olan veya olması gereken rekabet; şirketler tarafından alt edilemeyecek sabit girdiler olan kira, ücret ve sermaye maliyetlerinden ötürü, piyasada var olmak (hayatta kalmak) istiyorlarsa kârlarını minimize etmek durumundadırlar.²²⁴

Çağdaş iktisatçılar kârın tanımını genellikle muhasebeden ödünç almaktadır. Kârı, bir şirketin toplam gelirleriyle maliyetleri arasındaki pozitif fark olarak belirtirler. Eğer fark negatifse ortada zarar mevcuttur. İktisatçıların tanımıyla normal kâr, üretim faktörleri için uzun dönemde ödenen maliyetin karşılandığı tutardır. Bu bir anlamda alternatif maliyetin karşılanmasıdır. Ekonomik alanda kârdan söz edebilmek için, kullanılan tüm kaynakların alternatif maliyetlerini aşan gelirin kâr olarak kabul edilmesi gerekir. Örneğin bir işe yatırılan sermayenin getirisi eğer onun borç olarak verilmesinden sağlanacak faizden yüksekse ortada bir kâr var demektir. Bu görüşe göre örneğin Türkiye'de 2021 yılının ilk yarısında Türk Lirası'nın faiz getirisi %20.25'tir.²²⁵ Bu durumda söz konusu periyotta %15 kazanç sağlayan bir firma için kâr söz konusu değildir. Belirsizlik, buluş ve tekel gücü ekonomik kârın başlıca kaynaklarını oluşturur. Kâr bir yandan yeni buluşlar, yeni teknolojiyi üretime sokan girişimcinin ödülünü oluştururken, bir yandan da etkin ve verimli çalışmanın itici gücünü ortaya çıkartır.²²⁶

²²³ David Ricardo, "An Essay on the Influence of a Low Price of Corn on the Profits of Stock," c. 4, s. 15; Akt.Marks Obrinsky, a.g.e.,s.29

²²⁴ Karl Marx, **Capital**, New York: International Publishers, 1967, c.1, s. 171; Marks Obrinsky, a.g.e., s.34-35.

²²⁵ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/portlet/hIdR20CDwM4%3D/tr> (05.06.2021)

²²⁶ Mahfi Eğilmez, **Makroekonomi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2009, 12. s.166-167.

2.6.1. Kapitalist Düşüncede Kâr

Klasik iktisatçılar, girişimcinin gelirini bazen sermaye geliri olarak faiz ile, bazen arazinin geliri olan rantla bazen de emeğin getirisi olan ücretle beraber ve aynı şey olarak belirtmişler, sadece girişimci olmaktan ve üretim faaliyetini yönetmekten dolayı bir hisse ayırmak gerektiğine değinmemişlerdir. Denkleme dördüncü faktör olan müteşebbis ve onun payının eklenmesi Neo klasik iktisatçılar tarafından olmuştur.²²⁷

Bir başka deyişle kapitalist sistem, doğal kaynakların gelirini (genellikle toprağın kirasını) rant, sermaye gelirini faiz, emeğin gelirini ücret ve girişimin gelirini kâr olarak adlandırmaktadır.²²⁸ Eğer girişimci, kapitalist sistemde söz konusu görevini başarı ile yerine getirebilmişse kâr adı verilen bir sonuç ile karşılaşır.

Kapitalizm kâra, ferdiyetçiliğe ve rasyonalizme büyük değer vermektedir. Bireylere sınırsız ferdi mülkiyet ve zenginleşme hakkı tanımaktadır. Bu sebeple girişimci, kârını fazlalaştırmak için her yola başvurabilmektedir. İslam dini ise dünya kadar ahiret hayatına önem vermektedir. İslam bireylerin kâr etmelerini yasaklamamıştır. Ancak bireye sınırsız zenginleşme ve sınırsız mülkiyet hakkı tanımamaktadır.²²⁹

Kapitalizme göre yeryüzünde var olan çatışmanın sebebi, tabiatın kıtlığı yani nedrettir. İslam'a göre ekonomik problemler nedretten kaynaklanmamaktadır. Problem insanın kendisinden kaynaklanmaktadır. İbrahim Suresi 34. âyette “Allah size kendisinden isteyebileceğiniz her şeyi vermiştir. Allah’ın nimetlerini sayacak olursanız bitiremezsiniz. Doğrusu insan pek zalim ve nankördür.” ifadesi buna kaynak oluşturmaktadır.²³⁰ Kur’an’ı Kerimde buna mukabil, iktisadi sorunlara da değinilmiştir. “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve

²²⁷ Besim Üstünel, **Ekonominin Temelleri**, Kurtuluş Matbası, Ankara, 1975, s.306.

²²⁸ Garbî, **Kıyâs ve Tevziu'l-erbâhı ve fi'l-bunûki'l-Ğslammiyye**, s. 49; İd, **er-Ribh ve'l-hasâra fî muâmelâti'l-mesârifi'l-İslâmiyye**, s. 355; Bedevî, **et-Tevzi' Ven'nukûd Fi'l-İktisâdi'islâmi Ve'l-İktisâdi'l-Vazi'**, s. 273, 274; Garbî, **Kıyâsun Ve Tevziu'l-Erbâ**, s. 38; Kantakçı, **Fikhu'r-Ribh**, s. 45.

²²⁹ Esen, **Sosyal Siyaset Açısından İslâm'da Ücret**, s. 17.

²³⁰ Esen, **a.g.e.**, s.240.

ürünlerden eksiltmekle sınıyacağız.” âyetinde bu duruma değinilmiş ve bu darboğazların imtihan olduğu belirtilmiştir.²³¹

2.6.2. Sosyalist Düşüncede Kâr

Sosyalist düşünce de bugünkü anlamıyla bir kâr kavramına rastlanmamaktadır. Kar, sermaye geliri olan faiz ve toprak geliri olan rantla birlikte incelenmiş ve işçi emeğinin bedeli olan ücretin gasp edilmesi şeklinde açıklanmıştır. Diğer ekonomik sistemlerde, ekonomik faaliyetlerin amacı kâr olduğu halde, sosyalizmde ekonomik faaliyetlerin amacı ihtiyaç gidermektir. Çünkü kapitalizm veya liberalizmde girişimciler toplumun veya bireylerin ihtiyacını gidermek amacıyla ekonomik faaliyetlerde bulunmakta ve daima neyi, nerede, ne kadar ve nasıl üretirlerse daha fazla kâr elde edilebilir sorusunda cevap aramaktadırlar.²³²

Sosyalistler ise girişimcileri ve girişimciler grubunun içine dahil ettikleri kapitalist sınıfı; gerçek artı değeri oluşturan emeği ve onun sahibi işçiyi istismar etmekle, onun sırtından geçinmekle itham etmişler ve bunun için de teşebbüs kârını gayri meşru kabul etmişlerdir.²³³

Girişimcinin kârını, işçilerin toplam çalışmaları sonucu elde edilen kazançların bir istismarı olarak vasıflandıran Prudhon’a göre, Kapitalist istihdam ettiği tüm işçilere emeğinin karşılığı olarak bir ücret verir ancak bu ücretler bütün işçilerin bir arada çalışarak ürettikleri fazla değer bedelini içermez. Dolayısıyla kapitalist, işçilerin toplu emeğinden doğan fazlalık değere el koyar. Bu konuyu şöyle örnekle sürdürür, 100 adam bir araya gelerek bir taş sütunu herhangi bir yere dikebilir. Ancak tek bir adam 100 saatte aynı sütunu yerinden kıpırdatamaz. Yine de girişimcinin perspektifinde bu tür bir eylemin hesabı aynı olacaktır. Buna göre kapitaliste göre tek başına 100 saat çalışan bir işçinin maliyeti ile 100 işçinin bir saatlik maliyeti arasında fark olmamaktadır. Sonuç olarak, toplu çalışmaktan doğan fazlalığı işverenler hiçbir

²³¹ Bakara 2/155.

²³² Erol Zeytinoğlu, **Ekonomik Sistemler**, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İstanbul, 1985, s.159.

²³³ Abdullah Mesud Küçükkalay, **İktisadi Düşünce Tarihi**, Beta Basın Yayım Dağıtım, İstanbul, 2015, s. 497-499.

zaman emekçilerle paylaşmamakta ve söz konusu fazlalığı kendilerine kâr olarak almaktadırlar.”²³⁴

Sosyalizm kurucusu olarak kabul edilen Karl Marx ise, sadece emeğin gerçek bir üretim unsuru olduğunu iddia etmektedir. Kapitalist sınıf mülkiyetinin esasını işçiden çalınmış emek fazlalarının oluşturduğunu ifade etmektedir. Marx’a göre;

“Kıymet fazlası yaratan tek üretim faktörü emektir. İşçiler kendi varlıklarını koruyabilmek için lüzumlu masrafların, yani maliyet masraflarının üstünde bir kıymet artışı temin ederler. Fakat işverenler, onlara ancak geçinebilecekleri kadar ücret verirler. İşçiler günde üç veya beş saatte asgari ücretlerini elde edebilecek kadar çalışırlar, geri kalan mesai saatlerinde ise işverenler için çalışmış olurlar. İşte işçilerin mesailerinden alınmış olan bu kıymet fazlası patronun kârını teşkil eder.”²³⁵

Ferdi mülkiyetin ortadan kaldırılmasını kolaylaştırmak ve çabuklaştırmak gayesi ile mülkiyetin esasını işçiden çalınmış kıymet fazlalıkları olarak açıklayan Sosyalistler, işçilerin nasıl çalışma olanağı ve iş sahası bulduklarını açıklamamışlardır. Sosyalist düşünce sisteminde, ekonomik faaliyetlerde devlet merkeze alınmıştır. Özel mülkiyet yok sayılmış, piyasa ekonomisinde fiyat mekanizmasının yerini ihtiyaca göre üretim yapılmasının sağlanacağı merkezi yönetim planlaması almıştır.²³⁶

2.7. Kâr Teorileri

2.7.1 Kâr’ı, İktisadi Hayatın Dinamizmi ile İzah Eden Teoriler

Kârın, ücret, faiz ve ranttan ayrılması ve girişimcinin sadece girişim çabasından dolayı elde ettiği bir gelir olarak düşünülmesi, modern kâr teorileri ile başlamıştır. Bu teorilerden biri kârı iktisadi hayatın dinamizmine bağlamaktadır. İktisat bilimine matematik metodu geniş ölçüde tatbik eden Lozan ekolünün kurucusu olan Leon Walras tarafından öne sürülen bu teoriyi şu şekilde özetlemek mümkündür:

²³⁴ Oğuz, **İktisada Giriş**, s.393.

²³⁵ Karl Marx, **Kapital**, çev. Mehmet Selik ve Nail Atılğan, Yordam Kitapevi, İstanbul, 2019, s.746-755.

²³⁶ Küçükcalay, **İktisadi Düşünce Tarihi**, s.467.

Ekonomiler içlerinde iki temel piyasayı barındırırlar bunlar: Üretim faktörleri piyasası ve tkretim malları piyasası olarak adlandırılır. “Satmak için satın alan adam” olarak nitelendirdiğimiz girişimci, üretim faktörleri piyasasında öncelikle alıcı olarak gözükür ve satın aldığı veya kiraladığı üretim faktörlerine bedellerini (cret, faiz, rant) der. Satın aldığı üretim faktörlerini girişimi içerisinde toplayan ve organize eden girişimci tkretim malları piyasasında daha sonra satıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Girişimcinin tkretim malları piyasasında karşılaşacağı nihai tüketiciler (müşteriler), daha önce kendilerinden üretim faktörlerini satın aldığı veya kiraladığı kimseler olacaktır.²³⁷ Böyle bir ortamda girişimcinin müşterilerden malları için isteyebileceği bedel ancak kendilerine daha önce denmiş olduğu bedeller (cret, faiz, rant) toplamı kadar olabilecektir. Çünkü tam rekabetçi piyasalarda tüketicilerin onlara daha önce verdiğinden fazlasını isteyen bir girişimciden mal almakta zorlanacakları açıktır. Bu durumda girişimci mallarının bir kısmını satamayacaktır. Bu süreçte piyasaya yeni eklemlenen yeni girişimciler rekabeti daha da arttıracaklar ve fiyatlar maliyet fiyatına kadar inecektir. Durum böyle olursa sonuç olarak kr sıfır olacaktır.

Tam rekabetin olduğu bir piyasada kr nasıl elde edilir? Yukarıdaki açıklamaların ışığında bu soruya verilecek cevap kısa dönemde ve uzun dönemde farklı sonuçlar oluşturacağını söylemekle başlar. Kısa devrede üretim tekniğinde bir gelişme olursa, mesela vaktiyle el ile yapılan bir işi, makine ile üretebilen bir girişimci kısa süre içerisinde bir kr elde edebilir. Çünkü diğer girişimciler de aynı makinayı kullanmaya başlayınca, mteşebbinin tekelci sıfatı yok olacak ve bu durum sonucu elde ettiği kr meydana gelmeyecektir.

Sonuç olarak kr, ekonomik hayatın dinamizminden ve bu dinamizmin yarattığı kısa devredeki tekellerden doğmaktadır. Tam rekabetin cari olduğu piyasada uzun devrede stabil bir durum hasıl olacak, satış fiyatları maliyet fiyatı seviyesine inecek, kr sıfır olacaktır.

²³⁷ Oğuz, **İktisada Giriş**, s.393.

2.7.2. Kârı Yenilikle İlişkilendiren Görüşler

Kârı iktisadi hayatın dinamizmine bağlayan teorinin bir başka yönden tamamlayıcısı olan bu teori, J. Sumpeter tarafından ileri sürülmüştür. The Theory of Economic Development adlı kitabında kapitalist ekonomik sistemin dinamiğinin kâr olduğunu söylemektedir. Schumpeter aynı zamanda modern büyüme teorisinin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Kâr olmadan ekonomik büyümenin imkansız olduğunu belirtir. Bu teoriye göre girişimci girişim kabiliyetinin ve piyasaya arzu ettiği yeniliklerin bedelini kâr olarak adlandırmaktadır.²³⁸ Herkesin düşünemediği bir yöntemi oluşturup kullanmak bir becerinin, bir kabiliyetin ürünüdür. Bu maharet ve kabiliyette bir bedel ile değerlendirilmelidir ki bu bedele girişimci payı (kâr) denir.

Bu teori kârı, ücret, faiz ve ranttan ayırmak, ona bağımsız bir hüviyet vermek bakımından şüphesiz değer taşımaktadır. Fakat hiçbir yenilik ve kabiliyet karşılığı olmayan kârları izaha kâfi gelmemektedir.²³⁹ Schumpeter kalkınmaya giden yolda ekonomiyi harekete geçirmede çok önemli olan buluşların sembolize ettiği teknolojik değişime önem verir.²⁴⁰

²³⁸ Tümay Ertek, **Mikroekonomiye Giriş**, Beta Yayınları, İstanbul, 2017, s.412.

²³⁹ Oğuz, **İktisada Giriş**, s.390.

²⁴⁰ Zubair, **“İslam Ekonomisinde Kar Teorisi”**, s.220.

2.7.3. Kârı Risk ve Belirsizlikle İlişkilendiren Görüşler

Amerikalı iktisatçı Frank Knight tarafından ileri sürülen ve bugün bütün Anglo-Amerikan iktisat literatüründe kabul edilen bu teori, kârı geleceğin belirsizliği (uncertintly) ve riskin bedeli olarak açıklamaktadır.

Girişimci, piyasa için üretimde bulunmaktadır. Alıcısının kimler olacağını, hangi fiyatla almaya istekli olduklarını ancak kendi tahminlerine göre hesaplar. Ne kadar güvenilir verilere dayanırsa dayansın, bir tahmin olmaktan ileri gidemeyen bu hesaplamaların gelecekte ne ölçüde gerçekleşeceği bilinmez. Durumun böyle olması, müteşebbisin geniş kâr ihtimalleri yanında aynı ölçüde bir riske de yer vermesini zorunlu kılar. Yangın, hırsızlık gibi sigorta edilebilen riskler bir sigorta poliçesi ile giderebilen müteşebbis, sigorta edilemeyen geleceğe ait riskleri sadece cesareti ile kaldırıp, üretime devam eder.

Kâr, işte bu cesaretin, riskleri her türlü sonuçları ile birlikte omuzlayabilmenin bedelidir. Gerçekten gelecekteki alıcıları ve fiyatları mutlak olarak bilmeye imkân olsa, rekabetin cari olduğu bir piyasadaki bütün üretim faaliyeti ona göre ayarlanır ve kâr da sıfır olurdu.²⁴¹

Knight ve günümüzdeki finans kitapları risk ve belirsizlik kavramları arasında şöyle bir ayırım yapmaktadırlar: Riskte, ileride olası durumlar ve bunların olasılıkları (dolayısıyla da belirli bir kâr beklentisi ve bu kâr beklentisinden sapma durumu) bilinmemektedir. Belirsizlikte ise, ilerideki olası durumlar ve bunların olasılıkları bilinmemektedir.

Doğal ve sosyal olaylar ile ilgili belirsizliklerden dolayı firma kâr veya zarar edebilir. Kâr firmalar için bir ödül, zarar ise cezadır. Örneğin, ekonomide bir durgunluk var ise firma talep yetersizliğinden fiyatta bir indirim yapsa bile istediği kadar mal satamayabilir ve zarar edebilir. Buna karşın, ekonomide bir genişleme ve dolayısıyla talepte bir artış var ise firma fiyatta bir artış yapabilir ve tahmin ettiğinden

²⁴¹ Oğuz, a.g.e., s.391.

daha fazla mal satabilir. Bu durumda da kâr eder. Dolayısıyla, ekonomideki dalgalanmalar sonucu firmalar kâr veya zarar edebilir.²⁴²

Sonuç olarak, Knight'e göre kâr, üretim faktörlerini kiralanan ve kiralanamayan (girişimciler) faktörler şeklinde ikiye ayıran ölçülemeyen belirsizlik (gerçek risk) sebebiyle oluşur.²⁴³ Bu nedenle İslam İktisat Düşüncesinde yukarıda değindiğimiz üzere Daman faktörüyle benzeşmektedir.

²⁴² Ertek, **Mikroekonomiye Giriş**, s.412.

²⁴³ Zubair, **“İslam Ekonomisinde Kar Teorisi”**, s.222.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÂR VE FAİZİN FARKLI AÇILARDAN MUKAYESESİ

Faiz, bazı kaynaklarda bir işletmeye yatırım yapmak amacıyla bir yere ödünç verilen paraya karşılık alınan kâr olarak tanımlamaktadır.²⁴⁴ Ancak faiz ve kâr arasında farklılıklar mevcuttur. Bu bölümde daha önce birbirinden ayrı ele aldığımız kâr ve faiz kavramları işlem, sözleşme, akde konu olan varlıklar, tarafların riske katlanması ve toplumsal etkileri bakımından mukayese edilecektir.

3.1. Kâr ve Faizin İşlem Bakımından Mukayesesi

Kâr, faizde olduğu gibi sermayedeki artış ile sonuçlanmaktadır. Ancak, kâr sermayenin üzerinde işleyen ve onun niteliklerini değiştirip bir hâlden başka bir hâle bürünmesini sağlayan bir işlem neticesinde meydana gelmektedir.²⁴⁵ Faiz eylemi ise nitelikleri aynı iki malın farklı miktarlarda değişimi ile olmaktadır.²⁴⁶ Faiz borçtan elde edilen bir kazanım türü olarak tanımlanmaktadır.²⁴⁷ Nitekim bu konu faizin tanımlamalarında açık olarak belirtilmiştir.²⁴⁸ Faiz eyleminde, kârın aksine ne bir ticaret eylemi ne de bir mal mübadelesi bulunmaktadır. Borç alan kişi veya kurum, zimmetinde borç olarak karar kılınan malı vade sonunda, üzerinde anlaşılan şartlara göre ister borcun cinsinden ister nitelikleri aynı başka bir cinsten bir fazlalıkla geri ödemektedir. Bu eylem bir defada sona erebileceği gibi birkaç sefer de tekrarlanabilir.²⁴⁹

Bir başka deyişle, faizi oluşturan eylem içerisinde nakdi bir değer verilip aynı nitelikli artı bir değer beklenmektedir. Ticari işlemde kâr elde edebilmek için girişimci malı alıp piyasada çeşitli yollarla maliyetinin üzerinde satmanın neticesinde artı bir bakiye elde etmektedir. Kâr ile faizin eylem bakımında ayrıştığı nokta kâr elde etmek için çabalayan girişimci, bu kazanımı elde etmek için, bir malı alıp, piyasada satarak

²⁴⁴ TDK, [https://sozluk.gov.tr/\[15.03.2021\]](https://sozluk.gov.tr/[15.03.2021]).

²⁴⁵ Mahfi Eğilmez, **Makroekonomi**, s.166-167.

²⁴⁶ Servet Bayındır, **Ribanın Tarifi Konusunda Yeni Bir Yaklaşım Önerisi**, s.26.

²⁴⁷ Servet Bayındır, **Fıkhi ve İslami Açından İslami Finans** (Para ve Sermaye Piyasaları), Süleymaniye Vakfı Yayınları, s.29.

²⁴⁸ “Borç verene menfaat sağlayan her karz (borç) sözleşmesi faiz işlemidir.”

²⁴⁹ Hamud, **The Islamic Banking**, s.279-80.

ticari bir faaliyette bulunmakta, artı bir değer üretmektedir. Bunun için de bir değeri öncelikle başka bir değere değiştirip, sonra da bu değeri bir başka değere tekrar satarak, yani kısaca al-sat işlemi yaparak, sermayesinde fazlalık oluşturur ise kâr elde etmiş olmaktadır. Her iki eylemde sermaye üzerinde meydana gelen artış olarak sonuçlansa da, kâr, ticari faaliyet neticesinde elde edilen fazlalık, faiz ise borç verilen malın vade sonunda aynı cinsten daha fazlası ile değişiminde oluşmaktadır.

3.2. Kâr ve Faiz'in Sözleşme Niteliği Bakımından Mukayesesi

Faiz eylemi, akit bakımından mübadele (değiş tokuş) içerikli eylemlerden meydana gelmektedir. Faizin tanımlardan hareketle, borç sözleşmelerinden tarafların biri lehine meydana gelen İslam tarafından yasaklanmış getiri sağlayan bir durum olduğu söylenilebilir. Yani mesele özü itibariyle borç akdinin şekli ve içeriği bir ticari işlem den doğacak olan getirinin İslam'a göre meşru olan kâr mı yoksa gayrimeşru olan faiz mi olacağını belirlenmiş olur.

İslâm borçlar hukukunda, geri ödeme yükümlülüğü doğuran, faili iade borcu altına sokan haksız iktisap ve sebepsiz zenginleşmelerin başında faiz gelmektedir.²⁵⁰ Belirttiğimiz gibi faiz yasağıyla ilintili olarak hukuken haksız iktisap grubuna dahil işlemlerin faiz sayılmasının sebebi, karşılıksız kazanç sağlama sıfatına sahip olmasıdır. İslam hukukuna göre karşılıksız kazanç getiren bütün sözleşmeler reddedilmiştir.²⁵¹ Mezhepler faizin oluşması için akit unsurunun varlığını şart koşmuşlardır. İvazlı bir akit yapılmadıkça faiz oluşmaz.²⁵² Bu nedenle, bir mal bedelinden veya ödünç akdinden dolayı borçlu durumda olan bir birey, herhangi bir şart koşmaksızın karşı tarafa fazla ödemede bulunacak olursa, söz konusu fazlalık faiz sayılmamaktadır.²⁵³ Uygulamada akit unsuru bulunmadan söz konusu fazlalık helâl sayılmaktadır.

²⁵⁰ Sabri Şakir Ansay, **Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku**, Turan Kitabevi, Ankara, 2002, s.129; Mustafa Kelebek, **İslâm Borçlar Hukuku ve Ebû Yusuf'un Öncelikleri**, Ensar Yayınevi, İstanbul, 2014, s.219.

²⁵¹ Gözübenli, **Faiz Problemleri**, s.10-15.

²⁵² El-Hidaye, c.5, s.277; İbn Hacer, c.6, s.272; İbn Rüşd, Mukaddimat, c.3., s.49-51; İbn Kudame c.6, s.356; Mucemü Fıkh İbn Hazm, c.1, s.259; akt. Bayındır, **İslam'da Faiz Mefhumu ve Unsurları**, s. 197.

²⁵³ Bayındır, **İktisadî Hayatta ve İslam'da Faiz**, s. 197.

Kâr, ticari işlemin artı değer sağlaması sonucunda elde edilen gelirken; faiz, yapılan işlemin artış sağlayıp sağlamadığına bakılmaksızın sözleşme esnasında belirlenen fazlalığı konu edinen sözleşmedir.²⁵⁴ İslam'ın ekonomi anlayışına göre, bir ticaret akdinin meşru bir kar doğurması için maddeleri arasında önceden belirlenmiş kesin bir kazanç söz konusu olmamalıdır ve sermaye sahibinin elde edeceği karın meşru olabilmesi için yapılacak iş ile ilgili sorumluluk sahibi olması gerekir.²⁵⁵ Bu iki önemli noktayı göz ardı eden ticari akitler İslam ekonomi anlayışı açısından meşru görülmez

Sermaye sahibi bir kişi herhangi bir işletmeye belirli bir bedel vererek sermayesi ölçüsünde bu işletmenin kârına ortak olabilir. Çünkü sermaye sahibi ortağı olduğu işletmenin kâr ve zarar konusunda işletmenin riskine ortak olur. Bu durumda kendisini işletmenin kâr elde edebilmesi için uygun şartların oluşmasını temin etmek için çaba göstermek zorunda hisseder. Aksi takdirde doğacak zarar sermayesinde azalmaya sebep olacaktır. Ayrıca sermaye sahibinin ne kazanacağı ve ne kaybedeceği işletmenin durumuna bağlı olacaktır. Dolayısıyla önceden belirlenmiş kesin bir kazanç söz konusu değildir.

İslam, her türlü işte şekilden ziyade “ameller niyetlere göredir.” düsturuyla hareket etmektedir. Bu husus mecellede “ bir işten maksat ne ise hükmi ona göredir.” ve “ akitlerde itibar makâsıd ve me’a”niyedir, elfâz ve mebâniye değildir.”²⁵⁶ olarak kurala dönüştürülmüştür. Burada anlatılmak istenilen yapılan işlerde itibar edilmesi gereken kasıt ve manalardır. Bu husus konumuz açısından özellikle ticaret süsü verilmiş faiz işlemlerinin tespitinde oldukça önem arz etmektedir.²⁵⁷

²⁵⁴ İd, **er-Ribh ve'l-hasâra**, s. 65, 66; Garbî, **Kıyâsu ve tevzîu'l-erbâh**, s. 42;

²⁵⁵ Mecelle'nin 1349. Maddesine göre “Ribha istihkak ancak akdi şirkette şer'a muvafık olarak irad olunan şarta göredir.” Kâr elde etme yolları mal, amel ve damân (risk üstlenme) olarak belirtilmiştir. Bu üç yol şer'en uygunluğun ölçütüdür.

²⁵⁶ Ali Haydar, **Dürer'ül- Hukkâm Şerh'ul-Mecellet'il-Ahkâm**, md.40-45.

²⁵⁷ Gündoğdu, **Katılım Bankacılığında Kâr Dağıtım Sisteminin Analizi ve Türkiye Uygulaması İçin Yeni Bir Öneri**, s.12.

3.3. Kâr ve Faizin Akde Konu Olan Varlıklar Bakımından Mukayesesi

Klasik fıkıh literatüründe faizin ne olduğu ve hangi mallarda cereyan edeceğine dair çeşitli görüşler mevcuttur. Bu konu daha önce verildiği için faiz sözleşmesine konu olan mallar burada tekrara düşmemek adına ele alınmayacaktır. Ancak faiz eylemine konu olan malların borç sözleşmesine konu olan, standart misli mallardan olması gerektiğinin belirtilmesi gerekmektedir.²⁵⁸ Yani borç sözleşmesine konu olabilecek mallar faize konu olabilmektedir. Ancak kâr elde etmek için yapılan ticaret akdine konu olan mallarda, fıkha konu olan malların herhangi bir sınırlamaya tabi tutulmadığı görülmektedir. Bey' eyleminin doğasına bakıldığında, değişime konu olan malların en basit halleriyle bile kalite düzeyinde farklılıklar olması gerektiği anlaşılmaktadır.²⁵⁹ Bunun nedeni, insanların birbirine muhtaç halde yaratılması olup, tüm ihtiyaçlarını karşılamakta zaman zaman yetersiz kalmasıdır. İnsan hayatın devamının alışverişe bağlı olduğundan gereksinimleri ancak bu varlık transfer yöntemi ile giderilmektedir. Alışveriş ancak ihtiyaç veya kâr amacıyla yapılmaktadır. Bu sebeple insanoğlu sahip olduğu ihtiyaç fazlası malı elden çıkarıp gereksinim duyduğu farklı malları almaktadırlar. Bunun en elverişli yolu da karşılıklı rızaya dayalı alışveriştir. Alışveriş doğası itibarı ile farklı malların değişimi ile gerçekleşmektedir.

3.4. Kâr ve Faizin Tarafların Riske Katlanması Açısından Mukayesesi

Kâr ve faizin İslam ekonomi düşüncesi açısından karşılaştırılması için önemli faktörlerden biri risk üstlenimi problemidir. İslam, ticari işlemlerde riskin üstlenimini sadece bir tarafa yıkarak kazanç sağlanmasını meşru görmemiştir. Nitekim, Fahreddin Razi'ye borçlanan kişi borçlandığı fonları, işinde kullanacak, kâr elde edecek iken buna faiz uygulamanın neresinin yanlış olduğu sorulmuş, cevaben şunları söylemiştir: “Kâr elde etmek belirsizken faiz ödemesi önceden belirlidir ve kesindir. Kâr elde

²⁵⁸ Oğuzhan Tan, “Ekonomik Realite Temelinde Altı Sınıf (Esnâf-ı Sitte) Hadisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51 / 2, s.167-187 .

²⁵⁹ Servet Bayındır, *Ribanın Tarifi Konusunda Yeni Bir Yaklaşım Önerisi*, s.12.

edilebilir veya edilemez bundan dolayı kesin olan bir şeyin kesin olmayan bir şey karşılığında ödenmesi zarara yol açar.” demiştir.²⁶⁰

Kâr, bir ticari işlemin başarı ile tamamlanması sonucunda sermayenin başlangıçtaki halinden fazla bir hale gelmesidir. Ticari bir eylemin olduğu yerde bir süreçten bahsetmek gerekmektedir. Örneğin, girişimcinin ticari malı belirli bir bedelle satın alıp aynı malı aldığı fiyatın üstünde bir fiyata satması gerekir. Bu durumun mümkün olabilmesi için girişimci sermayesini riske ederek malı satın almalı ve daha sonra bu malı satabileceği bir alıcı aramalı ve bulmalıdır. Ancak satın aldığı mala ödediği bedelden fazla bir bedelle alacak bir alıcı bulamazsa, malı aldığı fiyata vererek sermayesini kurtarmaya çabalamak veya aldığı fiyattan daha azına satarak zararı üstlenmek durumunda kalacaktır. Böylece girişimci işin başında beklediği kazancı her zaman kesin bir şekilde elde edemeyebilir hatta bazı durumlarda zarar edebilir. Çünkü girişimci, belirli bir sermaye ile emek, ham madde, makine vb. alarak bir malı üretilip bu malı satmak suretiyle kâr elde etmeyi hedefler. Girişimcinin kâr elde edebilmesi ise ürettiği malı maliyet fiyatının üzerinde bir fiyata satabilmesine bağlıdır. Dolayısıyla bu durumda da girişimcinin sürecin sonunda sermayesini arttırıp arttıramayacağı ve kâr edip etmeyeceği belli değildir. Yukarıda da ifade edildiği üzere girişimcinin kârının meşruiyetini sağlayan etken faktör risktir. Öngörülemeyen birçok faktör sebebiyle değişebilecek olan bir riski üstlenen girişimci kârı hak eder.

Doğal ve sosyal olaylar ile ilgili belirsizliklerden dolayı firma kâr veya zarar edebilir. Kâr firmalar için bir ödül, zarar ise cezadır. Örneğin, ekonomide bir durgunluk var ise firma talep yetersizliğinden fiyatta bir indirim yapsa bile istediği kadar mal satamayabilir ve zarar edebilir. Buna karşın, ekonomide bir genişleme ve dolayısıyla talepte bir artış var ise firma fiyatta bir artış yapabilir ve tahmin ettiğinden daha fazla mal satabilir. Bu durumda da kâr eder. Dolayısıyla, ekonomideki dalgalanmalar sonucu firmalar kâr veya zarar edebilir. ²⁶¹ Nihai olarak, Mecelle’de de bir işin riskine katlanmak bir tür emek kabul edilmiş, bu nedenle tazmin borcu

²⁶⁰ M. Umer Chapra, **Adil Bir Para Sistemine Doğru**, çev. Ömer Faruk Tekdoğan, İktisat Yayınları, İstanbul, 2019, s.44.

²⁶¹ Ertek, **Mikroekonomiye Giriş**, s.412.

beraberinde kârı getirmiş olarak belirtilmektedir.²⁶² Ancak faiz eyleminde piyasa riski bulunmamakta, ayrıca diğer tüm riskler minimize edilmektedir. Faiz işleminde sermayedar, belirlenen vade bitiminde sermayesi ile birlikte ne kadar faiz geliri elde edeceğini bilmektedir. Nitekim modern dünyada çeşitli kredi risk kurumlarıyla tahsilat riskleri ipotek ve teminatlarla neredeyse yok denecek kadar azaltılmıştır.²⁶³ Ancak kârda sermaye sahibi parasını bir ticari eylem için ortaya koymaktadır ve bu ticari işlemin sonucunda ne elde edeceğini bilmemektedir. Faizde para borçlunun elinde kâr ile aynı değişikliklere uğramaktadır. Ancak faiz eyleminde bu değişiklikler borçlu adına, kârda ise sermaye sahibi adına işlemektedir. Faizde mal borçlunun elinde beklemekle sermaye sahibine kazanç sağlamaktadır. Aristo'nun parayı kısır bir tavuğa benzetmesi paranın zaman içerisinde beklemekle değer kazanmayacağı görüşü buradan hareketle oluşmaktadır.²⁶⁴ Kârda ise sermaye sahibi kazanç sağladığında bunun topluma sunulmuş pozitif bir değer artışı olduğu aşîkârdır. Çünkü kâr, sermayenin topluma kazandırdığı iktisadi değer artışından aldığı pay olup, ancak bu değer artışının pozitif olması halinde gerçekleşir. Faiz eyleminde sermaye sahibi, toplumun bile etkilendiği bir girişimin zararına iştirak etmez bu açıdan toplumun zararını paylaşmaz.²⁶⁵

3.5. Kâr ve Faizin Toplumsal Etkileri Açısından Mukayesesi

Kur'an-ı Kerim'in Hz. Muhammed aracılığı ile gönderdiği faizi yasaklayıcı nasslar bireylerin toplumsal ilişkilerini düzenlemek amacıyla insanlara ulaştırılmıştır. Faiz bireysel anlamda olduğu kadar toplumsal anlamda da yıkıcı bir etkiye sahiptir. Faizin olumsuz etkileri hemen her kesim tarafından kabul edilse de faizin olumsuz etkileri yerine oranları tartışma konusu olmuştur.

Nitekim günümüzde hâkim olan kapitalist düşünce yapısında birey rasyoneldir ve çıkarı nerede daha fazla ise oraya yönelmektedir. Bu husus geleneksel iktisadın insan tanımına yansımıştır. Erdem ve ahlak bu tanıma göre bireysel çıkardan sonra

²⁶² Ali Haydar, *Dürer'ül- Hukkâm Şerh'ul-Mecellet'il-Ahkâm*, c. 3, s.641.

²⁶³ Mehmet Saraç, *Finans Teorisini Yeniden Düşünmek*, İktisat Yayınları, 2017, s.57.

²⁶⁴ Zeytinoglu, *Faiz ve İslam Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi*, s.92.

²⁶⁵ Chapra, *Adil Bir Para Sisteminde Doğru*, s.44.

gelmektedir.²⁶⁶ Çağımızda hâkim olan bu ekonomi anlayışı içerisinde faiz ile yatırım arasında doğrudan bir ilişki öngörülmektedir. Güncel ekonomi sistemi içerisinde sermaye sahibinin ancak yatırımdan elde edeceği kâr, cari faiz düzeyinin üzerindeyse yatırım yapması ve kâr elde etmek için çabalaması doğru kabul edilmektedir. Böylesi bir çerçevede birey faizden elde edeceği garanti getiriyi ancak risk düzeyi düşük ve kâr beklentisi çok yüksek olan sektörler için terk eder. Böylesi bir piyasada bütün bireyler hemen hemen aynı rotayı takip edecekleri için bu durum çoğunlukla tasarrufların/sermayenin sürekli bir şekilde yatırıma dönüşmesi ve ticaret hacminin artması sonucunu oluşturmaz. Örneğin, faiz oranının %7 olduğu bir piyasada kişi risk düzeyinin düşük olduğu ve getiri beklentisinin %7'den yüksek olduğu bir sektöre yatırım yapacak olsun. Böyle bir durumda diğer tasarruf sahipleri de bahsi geçen sektöre yatırım yapmayı seçecekleri için piyasadaki arz artacak ve doğal olarak fiyat düzeyi gerileyecektir. Bu durum bir noktada getiri düzeyinin faiz oranına eşitlendiği noktaya ulaşacaktır ve o noktada yatırımcılar yeniden risksiz olan faiz edimine yöneleceklerdir. Böylelikle sektörde belirli bir daralma meydana gelecek ve bu daralmanın sonucu olarak talep sabit kaldığı sürece piyasadaki kârlılık oranı yeniden faiz haddini geçecektir. Aynı döngü belirli bir kopuş yaşanana kadar sarmal olarak tekrar edecektir.

İslam'ın ortaya koyduğu ekonomik perspektif ise faiz yoluyla gelir elde etmeyi meşru görmez ve bireyleri ticaret için teşvik eder. Faiz yoluyla gelir elde edilmeyen bir ekonomi düşünüldüğünde sermaye sahibi sermayesini büyütebilmek için bir ticari faaliyet yapmak durumunda olacaktır. Bu durumda bireyin sermayesini kesin bir şekilde büyütmesini garanti altına alan azami bir düzey olmayacaktır. Kişi sermayesi ile girişeceği her işten sorumlu olacak ve sorumluluğu kârını meşru kılacaktır. Böylesi bir ekonomide tasarruflar düzenli bir şekilde işe aktarılacak dolayısıyla emeği ile geçinmek zorunda olan kişiler için yeni iş fırsatları doğacaktır. Bu durum toplumsal bütünleşmeye ve toplumsal refaha hizmet edecektir.

Faizli mevduata para yatıran birey sermayesi ile vadesinin sonuna kadar ilişkisini keser ve böylelikle önüne gelebilecek ticari fırsatları değerlendiremez hale

²⁶⁶ Mehmet Bulut, **Ahlak ve İktisat**, Adam Akademi, İstanbul, 2015 s.120.

gelir. Bundan daha da önemlisi kişi sermayesini faize yatırarak toplumsal üretken kapasiteyi düşürür. Faizli sistem piyasa disiplini olumsuz etkilemek suretiyle etkinsizliğe neden olmaktadır.²⁶⁷ Böyle bir durumda toplumda üretebilecek ve emeğini satarak geçimini sağlayacak kişiler işsizlik sıkıntısıyla karşı karşıya kalırlar. Dolayısıyla toplumun genelinde geçim sıkıntısından kaynaklı bir huzursuzluk meydana gelir. Ayrıca faiz sistemine adapte olan sermayedarlar risk faktöründen bir kere kaçındıktan sonra bir daha risk korkusuyla hareket etmeyi tercih etmeyecektir. Bu durum reel ekonominin büyümesini engelleyeceğinden toplumsal olarak gelir adaletsizliğini büyütecek ve işsizliği artıracaktır. Buna karşılık faizin olmadığı bir ticari ortamda sermaye sahiplerinin yatırım yapmaktan kaçınacağı ve böylece ekonomik kalkınmanın duracağı düşüncesi yersiz ve dayanaksızdır. Çünkü ekonomik dürtüler içinde zenginliğin cazibesi çoğu kez risk faktörüne galip gelir. Böylelikle sermayedar belirli bir risk üstlenerek kâr etmeyi hedefine koyar ve böylelikle ticari sürece eklenme ihtiyacı duyar.²⁶⁸ Ayrıca sermayesini faize yatırarak gelir elde etmek isteyen bireylerin olduğu bir piyasada tasarruflar görece büyük firmaların tekeline terk edilirler. Bu durum daha önce de değindiğimiz gibi faiz haddinin üstünde bir enflasyona ve düşük rekabet nedeniyle mallarda oluşacak daha da yüksek bir fiyat artışına sebep olur. Tabii olarak yükselen fiyatlar ve oluşacak olan önlenemez işsizlik bir araya geldiğinde toplumsal huzur ortamı bozulacaktır. Birey hem işsizlik sorunu ile hem de artan fiyatlarla aynı anda mücadele etmek durumunda kalacaktır. Sonuç olarak oluşan belirsizlik ortamı hem parasını faize yatıran sermaye sahiplerini hem de işgücü piyasasında emeğini satacak yer bulamayan bireyleri negatif anlamda etkileyecektir.²⁶⁹

Faizli sistem olarak bilinen günümüz ekonomik sistem, toplumsal tasarrufların bankalar aracılığıyla belirli bir faiz oranı ile toplanması ve bu toplanan değerın kredi notu yüksek (alacağı kredinin karşılığı olabilecek teminat gösterebilen) şahıs ya da şirketlere aktarılması ile faaliyet gösterir. Böylesi bir sistemde tasarruf sahibi bireyin parasını herhangi bir bankada aylık belirli bir faiz oranından bankaya yatırdığı andan

²⁶⁷ Chapra, **İktisadın Geleceği**, İktisat Yayınları, İstanbul, 2019, s.165.

²⁶⁸ Chapra, **Adil Bir Para Sistemine Doğru**, s.103.

²⁶⁹ Abdulkader Thomas, **Ribâyı Anlamak, İslam İktisadında Faiz**, İktisat Yayınları, İstanbul, 2017, s.160-185.

itibaren parası ile ilişkisi vade sonuna kadar kesilmektedir. Böylelikle birey tasarrufu üzerinden belirli bir fazlalık edimini güvence altına almış olur. Bu durumun ilk bakışta birey için avantajlı olacağı düşünülse bile birey sürecin sonunda elindeki sermayesinin reel anlamda eridiğini fark edecektir.²⁷⁰ Diğer taraftan kârda ise bireylerin üretime ortak olmasıyla müşareke, mudarebe gibi sistemler krediye alternatif bir yöntem oluşturarak bireylerin ve toplumun refahını arttıracaktır.²⁷¹

Kâr, kaynakların istenildiği yerlerde kullanılması ve ekonomide büyümenin sağlanması bakımından önemlidir. Kâr olan yerde kaynaklara daha fazla gereksinime (talep), zarar olan yerlerde ise kaynaklara daha az gereksinime ihtiyaç vardır. Dolayısıyla, kaynaklar az gereksinime duyulan yerlerden daha fazla gereksinime duyulan yerlere doğru yönelirler. Kâr olan yerde yatırım, yatırım olan yerde de daha fazla istihdam, üretim ve büyüme olur. Özellikle enflasyonist periyotlarda işletmelere kredi veren sermayedarlar için adaletsizlik gündeme gelmektedir. Durgunluk süreçlerinde ise aynı durum kredi alanlar aleyhine çalışmaktadır.²⁷² Faizin yasaklanmasında en önemli amacın insanların mallarının haksız yolla sömürülmesi olduğunu ileri sürülmüştür.²⁷³ Nitekim Nobel ödüllü iktisatçı Samuelson eserinde “Bir pastayı hem yemek, hem de ona sürekli sahip olmak isterseniz onu faizle borç verin.” sözüyle çelişkiler dolu günümüz finans sistemini özetlemiştir.²⁷⁴

²⁷⁰ Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, s.55.

²⁷¹ Sabri Orman, **Gazali'nin iktisat Felsefesi**, s.100.

²⁷² el-Diwany, **Faiz Sorunu**, s.120.

²⁷³ Merğınani, **el-Hidaye şerhu bidayeti'l-mübtedi**, c.3, s.1003; İbnü'l Hümâm, **Şerhu Fethû'l Kadir**, c.7, s.77; akt. Kübra Ertürk, **Fıkıhta Faiz Konusu Mallar**, s.72

²⁷⁴ Saraç, **Finans Teorisini Yeniden Düşünmek**, s.42.

SONUÇ

İslam iktisadında faiz ve kâr kavramlarının mukayyesini konu edinen bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'te faiz incelenmiş bunun sonucunda faiz eyleminin alacaklıya menfaat sağlayan sözleşmelerden meydana geldiği kanaatine varılmıştır. Bununla birlikte faize konu olan malların belirlenmesinde mezheplerin farklı yorumları illet meselesine bağlı olarak yapılan kıyasta farklılaştığı belirlenmiştir.

İslam iktisadı ve diğer iktisadi sistemdeki kâr oluşum faktörleri arasında benzerlikler olduğu sonucuna varılmıştır. İslam iktisadı ile kapitalizm arasındaki temel farklılığın kapitalizmin bireysel, İslam'ın ise toplumsal perspektiften meselelere yaklaşması olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sosyalist düşünce ise kâr kavramını tümüyle reddederek bunu insanın emeğinin sömürülmesi olarak tanımlamıştır.

Kâr ve faiz kavramlarının arasında işlem, sözleşmenin niteliği, akde konu olan varlıklar, risk üstlenimi ve toplumsal etkileri bakımından farklılıklara sahip olduğu gözlemlenmiştir. İşlem bakımından faizin, borç sözleşmesinden gelir elde edilmesini sağlayan, aynı nitelikteki iki malın farklı miktarlarda değiştirilmesi nedeniyle oluşan bir iktisadi eylem biçimi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ticaret eyleminin olumlu sonucu olan kâr ise, bir süreç sonucu meydana gelmektedir. Kârın satın alınan bir malın, üçüncü kişiye satılarak elde edilen bedelin başlangıçtaki sermaye ile karşılaştırılması sonucunda pozitif bir bakiye ile sonuçlanan ticari bir eylemden oluştuğu tespit edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında faiz işleminin üretken bir gayret sonucu ortaya çıkmadığı, kârın ise üretken bir gayret neticesinde elde edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak faiz ve kâr, sermayede fazlalık olarak sonuçlansa da işlem bakımından birbirinden ayrılmaktadır. Sözleşme açısından kâr ve faiz incelendiğinde kâr, ticari işlemin artı değer sağlaması sonucunda elde edildiği, faiz eyleminin ise yapılan işlemin artı değer sağlayıp sağlamadığına bakılmaksızın sözleşme esnasında belirlenen fazlalığı konu edindiği sözleşme olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kâr ve faiz, akde konu olan varlıklar bakımından incelendiğinde, faiz eyleminin borç sözleşmesine konu olabilecek misli standart mallardan olabileceğine

ancak ticaret akdine konu olan malların, herhangi bir sınırlamaya tabi tutulmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak faiz ve ticareti birbirinden ayıran bir özelliğin, iki eylemin de menfaat amaçlı olmasına karşın, ticarete mübadeleye konu olan malların asgari kalite düzeyinde de olsa farklılık göstermesinin gerekli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim kârın, farklı malların değişimi sonucunda ortaya çıkan pozitif bakiye, faizin ise aynı nitelikli malların değişimi sonucu ortaya çıktığı sonucuna varılmıştır. Kârı faizden ayıran diğer önemli bir etken de risk faktörüdür. Faiz eyleminde anaparaya şartlı baştan belirlenmiş bir ilave söz konusudur. Bu ilave vadenin sona ermesi durumunda artı bakiye olarak kreditora verilmektedir. Ticaret eyleminde ise kesin bir kazanç söz konusu olmamaktadır. Yapılan işlem sonucunda yatırımcının zarar etme ihtimali her daim mevcuttur. Faiz sabit veya değişken bir getiri sağlamaktadır. Ancak iki durumda da sermayede kesin bir artış meydana getirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Fakat kâr, girişimcinin aldığı risklerin bir menfaati olarak yani piyasa riskine bağlı olarak elde edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, İslam'ın faiz eylemi yasaklayarak, ekonomik yapının sermaye krizi yaşamasını ve sermaye krizine bağlı olarak yüksek işsizliğin, gelir eşitsizliğinin ve benzeri diğer sorunların ortaya çıkmasını önlemeyi hedeflediği ve daha üretken bir yapı oluşturmayı hedeflediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu toplumsal yapı içerisinde bireylerin faiz eyleminden sermayesini arttıramayacağından dolayı, sermayesi üzerinden kâr elde edebilmek için üretken ekonomik faaliyetlerde bulunmak durumunda kalacağı sonucuna varılmıştır.

Bu çalışmanın dışında faizsiz bir ekonominin topluma ne gibi bir faydalar sunacağını ve kâr ortaklığına dayalı bir finansman sisteminin kurulmasının toplumsal refaha nasıl hizmet edebileceğine yönelik bir çalışma yapılmasının faydalı olacağını düşünüyoruz. Ayrıca ticari faaliyetlerde risk üstleniminin dengeli biçimde dağılımının toplumsal açıdan adaleti sağlamaya yönelik olduğunun kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

ABDÜLHAMİD, İ.M.: “er-Ribh fi'l-fikhi'l-İslamî, Doktora Tezi, Dimeşk 2005
Üniversitesi, Şeria Fakültesi.

AKGÜNDÜZ, A.: 2021 “Galle”, TDV İslâm Ansiklopedisi,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/galle>

ALKIŞ, A.: 2018 “İslâm Hukukunda Faizin İletî”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** / 31 (Haziran 2018): ss. 113-160.

ANSAY, S.Ş.: 2002 **Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku**, Turan Kitabevi, Ankara.

APAYDIN, H.Y.: 2021 “Karz”, TDV İslâm Ansiklopedisi,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/karz>

ATATÜRK KÜLTÜR, **Türkçe Sözlük**, Ankara, 1988, c. 2.
DİL VE TARİH
KURUMU: 1998

ATEŞ, S. : 1998 **Kur'an Ansiklopedisi**, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat

AYDINCIOĞLU, A.:1976 **Yönetim Ekonomisi (Kantarif – Ekonomik Karar Modelleri)**, İ.T.Ü. Temel Bilimler Fakültesi, Çağlayan Basımevi.

BARDAKOĞLU, A.: “Bey”, TDV İslâm Ansiklopedisi,
2021 <https://islamansiklopedisi.org.tr/bey--fikih>

BARDAKOĞLU, A.: “İcâre”, TDV İslâm Ansiklopedisi,
2021 <https://islamansiklopedisi.org.tr/icare>

- BAYINDIR, A.: 2008 **Ticaret ve Faiz**, İstanbul, Süleymaniye Vakfı Yayınları.
- BAYINDIR, S.: 2012 “Faize Kur’an ve Sünnet Çerçevesinden Farklı Bir Bakış”, **7. VII. İslâm Hukuku Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı Mezheplerde Tutarlılık: Tebliğler Metni**, İstanbul, Süleymaniye Vakfı, 2012.
- BİLMEN, Ö.N.: 1970 **Hukuki İslamiyye Kâmusu**, İstanbul, Bilmen Yayınevi, c.6.
- BİLMEN, Ö.N.: 2012 **Büyük İslam İlmihali**, İstanbul, Ravza Yayınevi.
- BİNATLI, B.Y.: 1966 “Faiz ve İslam Hukukunda Faiz”, **Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi**, 2.
- BUHÂRÎ, M.B.İ.: 2000 **Sahîhu’l-Buhârî**, Riyâd, Dâru’s-Selâm.
- BULUT, M.: 2015 **Ahlak ve İktisat**, İstanbul, Adam Akademi.
- CESSÂS, A.R.: 1985 **Ahkâmu’l-Kurân**, Tahkik:, Muhammed Sadık Kamhâvî, Dâru İhyâ-i Turâs el-Arabî, Beyrut, c. 3.
- CHAPRA, M.U.:2019 **Adil Bir Para Sistemine Doğru**, çev. Ömer Faruk Tekdoğan, İstanbul, İktisat Yayınları.
- CHAPRA, M.U.:2019 **İktisadın Geleceği**, İstanbul, İktisat Yayınları.
- DÂRİMÎ: 2000 **Müsnedü’l-Dârimî**, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, Dâru’l-Muğnî, Riyâd.
- DERDÎR, M.A.: 1972 **Şerhu’s-sağîr alâ Akrebi’l-mesâlik ilâ mezhebi’l-İmam Mâlik**, Kahire, Dâru’l-Ma’ârif, Kahire, c3.

- DIRAZ, M.A.:T.Y. **er-Riba fî nazari'l-kânûni'-İslami**, y.y.
- DÖNDÜREN, H. :1991. **İslam Hukukunda Alım Satımda Kâr Hadleri**, Balıkesir, İnce Matbaası.
- DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ: 2020 <https://data.oecd.org/interest/short-term-interest-rates-forecast.htm#indicator-chart>
- EBU BEKR, M.A.: T.Y. **Ahkâmu'l Kur'ân**, Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, c.1.
- ET-TABERÎ, E.C.: 1988 **Câmiu'l Beyân**, Dâru'l Fikr, Beyrut, c.1.
- ED-DİRDİR, A.: 1999 **Ebu'l Berakât, eş-Şerhu'l Kebîr**, Tahkîk, Muhammed İlîş, Daru'l Fikr, Beyrut, c. 3.
- ED-DESUKÎ, Ş.M.: T.Y. **Eş-Şerhu'l Kebîr**, Tahkik: Muhammed İlîş, Beyrut, Dâru'l Fikr, c.1.
- EĞİLMEZ, M.: 2009 **Makroekonomi**, İstanbul, Remzi Kitapevi.
- EĞİLMEZ, M.: 2009 **Mikroekonomi**, İstanbul, Remzi Kitapevi.
- EL-DİWANY, T.: 2011 **Faiz Sorunu**, çev. M. Saraç, İstanbul, İz Yayıncılık.
- EL-BEYDÂVÎ, : T.Y. **Envaru't-Tenzil Mecmau't-Tefâsir**,y.y.,c.1.
- EL-FEYÛMÎ, A.M.: 1999 **El-Misbâhu'l-Münîr**, nşr.Yusuf eş-şeyh Muhammed, el-Mektebül-asriyye.
- EL-HAFÎF, A.: 2009 **Ahkâmü'l-muamelati'sşer'iyye**,Dârü'l-Fikri'l-Arabi, Kahire.

EL-HAZİN, A.M.: 1979 **Mecmaut' Tefasir**, Çağrı Yayınları, İstanbul, c.1.

EL-MUKRİ, A.M.: 1987 **el-Misbahu'l-Münir**, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1987.

ELMALILI, M.H.Y.: 1997 **Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu**, İstanbul, Eser Neşriyat, c.3.

ELMALILI, M.H.Y.:1992 **Hak Dini Kur'an Dili**, nşr. İsmail Karaçam ve diğerleri, İstanbul, Azim Yayınları, c.2.

EN-NESÂÎ, A.B.Ş.:1986 **Sünenü'n-Nesâî**, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebetu'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Haleb, c.8.

ER-RAZÎ, F.: 2010 **et-Tefsirü'l- Kebir**, çev. Suat Yıldırım, Huzur Yayınevi, İstanbul, c.7.

ER-RAZÎ, F.: H.1440 **Mefâtihu'l Gayb**, Beyrut, Dâru İhâî't-Turâî'l Arabî.

ERGİN, F.: 1975 **Para Politikası**, İstanbul Fakülteler Matbaası, İstanbul.

ERKAL, M.: 2021 "Nemâ", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nema> (20.06.2021).

ERTEK, T.: 2017 **Mikroekonomiye Giriş**, İstanbul, Beta Yayınları.

ES-SABUNÎ, M.A.: 2020 **Safvetü't-Tefasir**, çev. Sadrettin Gümüş, Ensar Neşriyat, İstanbul, c.1.

ES-SİCİSTANÎ, E.D.: **Sünen**, Mısır, t.y. T.Y.

- ESEN, A.:2015 **Sosyal Siyaset Açısından İslâm'da Ücret**, TDV Yayınları, İstanbul.
- ET-TABERİ, M.C.: **Taberi Tefsiri**, çev. Mevlüt Karaca Hisar Yayınevi, 2013 İstanbul, c.1.
- ET-TABERSÎ, A.H.:1415 **Mecma'ul Beyan**, thk. Muhsin el-Emin, Müessesetü'l A'lemî, Beyrut.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, M.B.İ.: **el-Kâmûsu'l-Muhît**, Beyrut, y.y.. 1981
- GÖZÜBENLİ, B.:1992 “İslam'da Faiz Yasağı ve Paralı Ekonomi”, **İslam Ekonomisinde Finansman Meseleleri**, ss. 78-96.
- GÖZÜBENLİ, B.:1987 **Faiz Problemleri**, y.y., İstanbul
- GÖZÜBENLİ, B.:1987 **İslam'da Faiz Mefhumu Ve Unsurları**, Para Faiz ve İslam, İSAV Yayınları, İstanbul, 1987.
- GÜL, A.R.: 2006 **Tarihi Bağlamı Çerçevesinde Kur ân da Faiz Ribâ Yasağı**, Avrasya Yayıncılık, Ankara.
- GÜNDOĞDU, A.:2020 Katılım Bankacılığında Kâr Dağıtım Sisteminin Analizi ve Türkiye Uygulaması İçin Yeni Bir Öneri, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Doktora Tezi).
- HABERGETİREN, Ö.F.: 2018 er-Râzî'nin Mefâtihi'l-Gayb İsimli Tefsirinde Ribâ (Faiz) Yasağını Konu Alan Ayetlere Getirmiş Olduğu Yorumlar, **Ekonomi İşletme ve Yönetim Dergisi**, 2 (2) , 108-136.

- HACAK, H.:2021 “Menfaat”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/menfaat> (26.05.2021).
- HAMİDULLAH, M.:2000 **Aziz Kur’an**, Beyan Yayınları, İstanbul.
- HAMMAD, N.:1991 **Akdü’l-karz si’ş-şerîâtî’l-İlsâmiyye**, Beyrut.
- HAMMÛD, S.H.: 1996 “Meâyîrû ihtisabî’l-erbâh fî’l-bunûki’l-İslamiyye”, **Dirasâ iktisâdiyye İslâmiyye**, c. 3, 4, sy.1, 2, ss. 83-112.
- HAMUD, S.K, MONZER A.A.:1998 “Islamic Banking and Development: An Alternative Banking Concept?”, **Islamic Research and Training Institute**, Islamic Development Bank, Jeddah.
- HASAN, Z.: 2012 “İslam Ekonomisinde Kar Teorisi”, **Journal of Social Policy Conferences**, 0 / 40, s. 215-227.
- HAYDAR, A.: 1330 **Dürer’ül- Hukkâm Şerh’ul-Mecellet’il-Ahkâm**, Ebud’-diya Matbaası, İstanbul, c.4.
- ÎD, A.A.: 2007 **er-Ribh ve’l-hasâra fî muâmelâtî’l-mesârifi’il-İslâmiyye**, Daru’l-fikri’l-câmiî, İskenderiyye.
- İBN ABİDİN: 1984 **Reddu’l-Muhtar ale’d-Dürr-i’l-Muhtar**, çev. Mehmet Savaş, Şamil Yayınevi, İstanbul, c.11.
- İBN CÜZEYY, E.K.M.Ğ. :T.Y **Kitabu’l Kavânîni’l-Fıkhiyye**, Daru’l-Fikr, Lübnan.
- İBN HACER, Ş.A.M.A.:2004 **Feth’ul-Bari bi-Şerhi Sahihi’l Buhari**, nşr. Abdulaziz B. Abdullah b. Baz, Dâru’l Hadis, Kahire, c.4.

- İBN HALDUN:2013 **Mukaddime**, nşr. Arslan Tekin, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, c.1.
- İBN HANBEL, A.: 2014 **Müsned**, Ocak Yayıncılık, İstanbul, c.1-11.
- İBN HİŞAM, A.: 2006 **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, çev. Cemâl Sâbit, Muhammed Mahmûd, Seyyid İbrâhîm. Kâhire: Dârü'l-hadîs, c.1.
- İBN KESİR: 1995 **el-Bidaye ve'n Nihaye**, Çağrı Yayınları, c.1.
- İBN MANZUR, **Lisânu'l-Arab**, 15 c., Darus' sadır, Beyrut C.M.M.:1414
- İBN. ÖMER, S. :T.Y. **El-Mektebetü'l İslâmiyye**, Diyarbakır, Türkiye, c.1.
- İBN RÜŞD EL-HAFİD: **Bidayetu'l-Müctehid ve Nihâyetu'l-Muktesid**, 1985 Kahraman Yayınlan, İstanbul, c.2.
- İBN RÜŞD EL-HAFİD: **el-Mukaddimâtü'l mümehhedât**, nşr. Muhammed Hacci, c.3, 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, c.2.
- İBNU'L HÜMÂM: T.Y. **Fethu'l-kadîr**, Dâr'ul-Kutubi'l-İlmiyye, Mısır, c.7.
- İSFEHÂNÎ, R. : 2011 **Müfredâtü elfâzı'l-Kur'an**, Thk. Safvan Adnan Davûdî, at-Tabatü'l-hâmise, Dâru'l-kalem, Dimeşk.
- KALKAN, C. : 2020 **Mudârabe Ortaklığında Kâr Teorisi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Doktora Tezi).
- KALLEK, C. : 2021 “Mudârebe”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mudarebe> (27.05.2021).

- KARAMAN, H.: 2006 **Mukayeseli İslam Hukuku**, İstanbul, İz Yayıncılık.
- KARAMAN, H. :1987 **İslam Hukukuna Göre Alışveriş'te Vâde Farkı Ve Kâr Haddi**, İSAV yayınları, İstanbul.
- KARAMAN, H.: 1984 **Anahtarlarıyla İslam Hukuku**, Ensar Neşriyat, İstanbul c.1.
- KARSLIOĞLU, H. :2015 **Anonim Şirketlerde Örtülü Kâr Dağıtımı**, Adalet Yayınevi, Ankara.
- KÂSÂNÎ, A.E.M.: 1986 **Bedâiu's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerai'**, nşr: Zekeriya Ali Yusuf, Kahire, t.y., y.y., c.7.
- KELEBEK, M.: 2014 **İslâm Borçlar Hukuku ve Ebû Yusuf'un Öncelikleri**, Ensar Yayınevi, İstanbul.
- Kur'an-ı Kerim
- Kuran Araştırmaları Vakfı (KURAV): 2018 **İktisadî Hayatta ve İslam'da Faiz**, Ed. Recep Cici, Süleyman Sayar, Ensar Yayınları, İstanbul.
- KUTUB, S.: 2019 **Faiz Ayetlerinin Tefsiri**, çev. Ersan Urcan, Risale Yayınevi, İstanbul.
- KUTUB, S.: 1972 **Fî Zılâli'l Kur'an**, çev. M.E. Saraç, vd. dğr, Hikmet Yayınevi, İstanbul, c.11.
- KÜÇÜKKALAY, A.M.: 2019 **İktisadi Düşünce Tarihi**, 4. Baskı, Beta Basın Yayım Dağıtım, İstanbul.
- LEKNEVÎ, A.: 1969 **Zübdetü'n-Nihâye Li-Ümdeti'r-Riâye**, İstanbul.

- MANNAN, M.A.: 1973 **İslam Ekonomisi Teori ve Pratik**, çev. Bahri Zengin Fikir yay. İstanbul.
- MANSUR, İ.D.: 2007 **Nazariyyetü'l erbâh fi'l mesârifi'l İslâmî: Dirâse mukârene**, Daru'n nefâis, Amman.
- MARX, K.: 2019 **Kapital**, çev. Mehmet Selik ve Nail atılğan, Yordam Kitapevi, İstanbul, 2019
- MEHMET, E.: 2019 **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- MERGİNÂNÎ, E.A.E.B.: 1986 **el-Hidâye**, çev. Ahmed Meylânî, Kahraman Yayınları, İstanbul, c.3.
- MİRAS, K.: 1984 **Sahih-i Buhari Muhtasar-ı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- EL-KAZVÎNÎ: T.Y. **Sünenü İbni Mâce**, nşr. Muhammed Fuad Abdul Baki, Daru'l Fikr, Beyrut, 2/728.
- MUSTAFA, İ.: T.Y. **el-Mu'cemu'l Vasît**, Beyrut, Dâru Sâdır, c.1.
- MUTÇALI, S.: 1995 **Arapça Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yayınları, İstanbul.
- MÜSLİM, İ.H.: 2000 **Sahîhu Müslim**, Dâru's-Selâm, Riyâd.
- OBRİNSKY, M.: 1983 **Profit Theory and Capitalism**, University of Pennslyvania Press, Philadelphia.
- OĞUZ, O.: 1992 **İktisada Giriş**, Marmara Üniversitesi Matbaası, İstanbul.

- ORMAN, S.: 2014 **Gazalının İktisat Felsefesi**, İnsan Yayınları, İstanbul.
- PEŞE, A.M.: 2019 “Klasik Hanefî Faiz Teorisinin Günümüzde Geçerliliği Sorunu: Kağıt Paraların ve Sanayi Ürünlerinin Kendi Cinsleriyle Mübadelesinde Fazlalık Faizi”, **Amasya İlahiyat Dergisi** / 13 (Aralık 2019) s.484.
- PIÇAK, M.: 2012 “Faiz Olgusunun İktisadi Düşünce Tarihindeki Gelişimi”, **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 1 / 4 (Aralık 2012): 61-92.
- RIZA, H.T.: 1998 **Rabevatü'l-Karz ve Rabevatü'l-Bey'**, y.y., c.1.
- SAMİR, M.K.: 2004 **Fikhu'r-rihb**, Müessesetü'r-risâle nâşirun, Beyrut.
- SARAÇ, M.: 2017 **Finans Teorisini Yeniden Düşünmek**, İktisat Yayınları, İstanbul.
- SERAHSÎ, M.E.: 1989 **el-Mebsût**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, c.7-12.
- SMİTH, A.: 2009 **Milletlerin Zenginliği**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- ŞABAN, Z.: 1996 **İslam Fıkıh İlminin Esasları**, çev. İbrahim Kafi Dönmez, 2. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- ŞEVKÂNÎ, M.A.: T.Y. **Fethu'l- Kadir el-Câmiu beyne Fenneyi'r- Rivayeti ve'd Dirâye fi İşmi't-Tefsir**, y.y. c.1.
- ŞİRBİNİ, Ş.M.H.: 1994 **Muğni'l-Muhtâc ilâ marifet-i meân-î elfâzi'l-minhâc**, Beyrut, c.1.

- TABAKOĞLU, A.: **İslam İktisadına Giriş**, Dergâh Yayınları, İstanbul. 2013
- TABAKOĞLU, A.: “İslam Ekonomisinde Emek ve Sermaye Kavramları” 2005 İslam İktisadı, İstanbul, ss; 125- 137.
- TAN, O.: 2015 “Ekonomik Realite Temelinde Altı Sınıf (Esnâf-ı Sitte) Hadisi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 51 / 2, s.167-187.
- TEVRAT
- THOMAS, A.: 2017 Ribâyı Anlamak, **İslam İktisadında Faiz**, İktisat Yayınları, İstanbul.
- TÜRK HUKUK KURUMU: 1998 **Türk Hukuk Lugatı**, 4. Baskı, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- ULUDAĞ, S.: 2010 **İslam’da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış**, Dergah Yayınları, İstanbul.
- USTAOĞLU, M., “Erken Dönem Yahudi Tarihinde Faiz ve Borç İlişkileri: İNCEKARA, A.: 2019 Temel Argümanlar” **Faiz Meselesi Tarihte Örnek Uygulamalar**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- ÜNAL, H.: 2021 “Arâyâ”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/araya> (20.06.2021).
- ÜSTÜNEL, B.: 1975 **Ekonominin Temelleri**, Kurtuluş Matbası, Ankara.
- WEBSTER'S: 1984 **New Collegiate Dictionary**, Merriam Company, y.y.

ZEYTİNOĞLU,
1987

E.: “İslâm’da ve Diğer Sistemlerde Faiz”, **Para, Faiz ve İslâm**, İslâmî Araştırma Vakfı Yay., İstanbul.

ZEYTİNOĞLU,
1985

E.: **Ekonomik Sistemler**, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, İstanbul.

